

Львівський юридичний інститут МВС України

М.С. Долинська

**ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ,
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА
ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕРМЕРСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ**

Навчально-практичний посібник

Львів - 2005

Схвалено Вченою радою Львівського юридичного інституту МВС України (протокол № 9 від 12.05.2005 р.).

Рецензент: **В.М. Кравчук**, кандидат юридичних наук,
доцент

Долинська М.С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально-практичний посібник. - Львів: ЛЮІ, 2005. - 192 с.

У посібнику подано характеристику фермерському рухові в Україні, розглядається законодавча база фермерського господарства як суб'єкта аграрних відносин; досліджуються його юридичні ознаки та дається визначення поняття цього господарства; розкривається відмінність його від інших аграрних суб'єктів; аналізується порядок створення фермерського господарства; його особливості пов'язуються з правовими засадами діяльності фермерських господарств; підкреслюється особлива роль земельних правовідносин у цих процесах, порядок припинення існування цих господарств. У додатку наводяться проекти статуту і установчого договору фермерського господарства.

Для студентів, викладачів, науковців, працівників агропромислового комплексу України, зокрема фермерів, та широкого кола читачів.

© Долинська М.С., 2005.

© Львівський юридичний
інститут МВС України, 2005.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Поняття фермерського господарства України.....	8
1.1. Загальна характеристика фермерського руху в Україні в сучасний період.....	8
1.2. Законодавча регламентація фермерських господарств України.....	17
1.3. Юридичні ознаки та визначення поняття фермерського господарства.....	38
1.4. Фермерське господарство та інші аграрні організаційно-правові господарські структури на селі (спільне і особливе)	52
Контрольні питання.....	58
Розділ 2. Порядок створення фермерських господарств в Україні.....	60
2.1. Право на створення фермерського господарства.....	60
2.2. Порядок надання земель для створення фермерського господарства.....	68
2.3. Організаційно-правові засади створення фермерських господарств.....	79
2.4. Установчі документи та державна реєстрація фермерських господарств.....	85
Контрольні питання.....	91
Розділ 3. Основні правові засади діяльності фермерських господарств.....	93
3.1. Принципи діяльності фермерських господарств.....	93
3.2. Правові засади землевикористання фермерських господарств України.....	96
3.3. Трудова правосуб'єктність фермерського господарства України.....	105
3.4. Аграрне підприємництво фермерських господарств України.....	111
3.5. Самостійність господарської діяльності фермерських господарств України.....	119
Контрольні питання.....	133
Розділ 4. Припинення діяльності фермерських господарств України.....	134
Контрольні питання.....	142
Висновки.....	143
Додатки.....	146
Список використаних джерел.....	186

ВСТУП

Із проголошенням незалежності Україна впевнено стала на шлях радикальних реформ. Епіцентром ринкових реформ у державі була земельна та аграрна реформи, головна мета яких полягає в тому, щоб перевести сільське господарство на засади багатоструктурної аграрної економіки, створити можливість виникнення нових форм господарювання на селі, заснованих на праві приватної власності на землі сільськогосподарського призначення.

Метою земельної реформи в Україні є приватизація земельних ресурсів, що були у державній і колективній власності.

Перший етап радикальних змін на селі практично завершився. Головним його результатом є те, що перетворення стали незворотними: створено і впроваджено систему господарювання на базі приватної власності на землю і майно, розбудовується ринкова інфраструктура, вдосконалюється фінансове забезпечення.

В Україні здійснено роздержавлення сільськогосподарських підприємств, переважна більшість земель сільськогосподарського призначення передана у приватну власність трудівникам села, формуються нові організаційно-правові структури ринкового типу, створюються умови для розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва.

Поява значної кількості приватних власників передбачає постійний перерозподіл земельної власності, тобто включення земельних ділянок у майнові: цивільний та господарський обороти. Нині країна перебуває напередодні виникнення і становлення ринку земель сільськогосподарського призначення, які займають 69,3% загальної площі земельного фонду держави.

В Україні сьогодні створено прошарок приватних власників земель сільськогосподарського призначення, серед яких 6,8 мільйонів громадян власників земельних часток (паїв) та понад 43 тисячі фермерських господарств [1].

Все більшої важливості серед суб'єктів агровиробництва набувають нові суб'єкти аграрних відносин, до яких, в першу чергу, слід віднести фермерські господарства.

Досвід економічно розвинутих країн свідчить про те, що сучасні фермерські господарства найбільш повно дають можливість селянинові бути господарем на землі й ефективно та раціонально її використовувати.

Фермерство – одна з найперспективніших організаційно-правових форм ведення сільського господарства, більш досконалий крок на шляху підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, економічної самостійності та заінтересованості товаровиробника у кінцевих результатах праці. Воно є найяскравішим проявом аграрного підприємництва.

Як правильно зазначає І.Г.Кириленко, „основа цивілізованого господарювання – приватний власник, який, одержавши землю, майно і відповідні „правила гри”, має працювати самостійно і не потребує додаткових втручань у господарські процеси та тільки через іпотеку землі сільське господарство може стати вигідним бізнесом [2].

Фермерські господарства України, що створені і діють у складних кризових умовах, потроху набувають значущої економічної і соціальної ролі в суспільстві. Проте їх значення є важливим, як з огляду на відродження „селянської родової спільноти” [3], так і перспектив розвитку аграрних ринкових відносин.

Першими правовими актами, що стали правовою підставою для практичного виникнення фермерських господарств, були: Закон Української РСР „Про економічну самостійність Української РСР” [4] від 3 серпня 1990 року, яким було затверджено індивідуальну (особисту трудову і приватну трудову діяльність), Земельний кодекс України [5] від 18 грудня 1990 року, за яким земля надавалась громадянам у довічне успадковуване володіння для ведення селянського (фермерського) господарства.

Виникнення ще в колгоспних умовах орендних та підрядних структур, договірні засади землекористування

певною мірою сприяло підвищенню індивідуального інтересу селянина-працівника в наслідках своєї нелегкої праці. Згодом на практиці це призвело до створення селянських господарств на землях, переданих їм на засадах довічного успадкованого землеволодіння, що слугувало певним практичним досвідом для подальшого поступу.

Безпосередньо правовою підставою для створення фермерських господарств став прийнятий Верховною Радою України 20 грудня 1991 року спеціальний закон України „Про селянське (фермерське) господарство” [6]. Це спричинило офіційне визнання правового становища селянського (фермерського) господарства як нового суб'єкта аграрних відносин.

22 червня 1993 року Верховною Радою України було прийнято закон України „Про внесення змін і доповнень до закону України „Про селянське (фермерське) господарство” [7], яким вводилась нова редакція цього закону.

Для України це був закон принципово нового змісту:

- по-перше, він створив пряму законодавчу базу для створення та функціонування нового суб'єкта аграрних відносин – селянського (фермерського) господарства;

- по-друге, він дав поштовх і для прискорення роздержавлення та реорганізації існуючих аграрних структур (радгоспів, колгоспів), оскільки створення фермерських господарств значною мірою пов'язано з такими процесами як паюванням земель та майна колективних сільськогосподарських підприємств.

Окрім того, він по суті став наступним послідовним етапом в еволюційному процесі організації праці селянина, відновивши її індивідуалізацію в сільському господарстві, який розпочався ще з виникненням підрядних та орендних форм організації праці.

Згодом, як загальне, так і галузеве та спеціальне фермерське законодавство почало розвиватися активніше, що сприяло практичному становленню фермерських господарств.

Прийняття у 1996 році Конституції України створило нові правові засади розвитку індивідуальної підприємницької діяльності громадян України щодо використання земель,

зокрема для створення селянських (фермерських) господарств, на засадах приватної власності. Особливо слід відмітити важливість статті 14 Конституції, яка гарантує право власності на землю, а саму землю правомірно оголошує „основним національним багатством”. Право власності, як підкреслюється в подальшому тексті статті, набувається та реалізується „виключно відповідно до закону”. Істотне значення для визначення правового статусу фермерського господарства мають конституційні норми щодо підприємництва, які передбачені статтею 42, а також базові норми, що містяться в статті 41 щодо відносин власності.

Наступним кроком до розвитку фермерських господарств були прийняті новий Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року[8] та Закон України „Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року [9].

Водночас слід зауважити, що процес виникнення та функціонування фермерських господарств в Україні проходить з певними труднощами, які зокрема пов'язані з економічними, фінансовими, матеріально-технічними, юридичними і, навіть, психологічними факторами, браком досвіду, недостатнім знанням фермерського та іншого законодавства, його порушеннями.

Метою посібника є показ значення правового інституту фермерства в Україні за сучасних умов; характеристика законодавчої бази фермерства в Україні; визначення поняття фермерського господарства, його юридичних ознак та особливостей порівняно з іншими аграрними суб'єктами; проведення всебічного аналізу особливого порядку створення фермерських господарств, ролі земельних відносин та інших правових умов цього процесу; виявлення та розгляд основних правових засад діяльності вказаних господарств та припинення його існування.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

1.1. Загальна характеристика фермерського руху в Україні в сучасний період

Аграрна реформа є складовою частиною економічної реформи, оскільки без її здійснення неможливий перехід до ринкових відносин.

Пріоритетність сільського господарства в системі економічних відносин визнана в цілому світі. Це пов'язано як з унікальними природно-біологічними факторами цієї галузі господарства, що використовує землі сільськогосподарського призначення як основний і незамінний засіб виробництва, так і як життєзабезпечувального чинника для всього суспільства.

У наших економічно складних умовах сільське господарство з третиною світових запасів чорнозему і відносно високим рівнем технологічного та інтелектуального розвитку може стати основою економічного зростання держави і одним з важливих елементів системи зовнішньоекономічних зв'язків України [10].

Сучасне сільське господарство держави функціонує в умовах трансформації аграрних відносин, реструктуризації організаційно-правових форм господарювання з метою економічного розвитку держави.

Аграрна реформа своїм епіцентром має земельну реформу, яка є надзвичайно складною взагалі, а за наших умов

усталеного погляду на значення державної власності на землі особливо непростую.

Як правильно зазначає А. Статівка, що якщо говорити про реформування сільського господарства в Україні, то йдеться про радикальну перебудову аграрних відносин, основу якої становить законодавство, що забезпечує ліквідацію монополії державної власності на землю, перерозподіл землі, істотну зміну соціально-економічної структури сільського господарства. Можна стверджувати, що основу лібералізації аграрних відносин складає приватна власність на землю і майно. Тому законодавство закріплює право аграрного підприємництва і свободу конкуренції, яка може бути обмежена лише законом [11, 42].

Варто погодитися з В.Л. Ортинським, що реформування земельних відносин є складним процесом, який охоплює усі галузі економіки, тим самим визначаючи роль і місце земельної реформи у загальній системі соціально-економічних перетворень [12].

Сучасна земельна реформа охоплює, крім земельних відносин, також відносини в галузі матеріально-технічних засобів виробництва та інші проблеми функціонування аграрного сектора. Головна направленість аграрної реформи полягає у відновленні і рівнозначному функціонуванні приватної власності на землю й інші засоби виробництва поряд з іншими основними формами власності, створенні на цій основі умов розвитку різноманітних форм господарювання (в тому числі фермерських господарств), що найкраще відповідало б вимогам ефективного функціонування ринкової економіки.

В Основних напрямках земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки, схвалених Указом Президента України від 30 травня 2001 р., метою земельної реформи визначається забезпечення ефективного використання та підвищення цінності земельних ресурсів, створення оптимальних умов для суттєвого збільшення соціального, інвестиційного і виробничого потенціалів землі перетворення її у самостійний фактор економічного зростання.

18 грудня 1990 року Верховна Рада України прийняла постанову „Про земельну реформу”, якою по суті було започатковано фермерський рух.

Із 15 березня 1991 року всі землі України було оголошено об'єктом земельної реформи. Почався перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на них.

З усієї кількості організаційних форм ведення сільського господарства ринковим відносинам найбільшою мірою відповідають фермерські господарства, оскільки саме вони найповніше відображають товарно-підприємницькі засади аграрного господарювання на землях сільськогосподарського призначення.

Тривалий період фермерські господарства в нас були фактично заборонені. Водночас великі сільськогосподарські підприємства з їх монополізмом на продовольчому ринку не повністю розкрили свої потенційні можливості через надмірну централізацію у здійсненні їх господарської діяльності. Досвід багатьох країн світу підтверджує, що тільки за допомогою багатокладності сільської економіки можна розв'язати продовольчу проблему.

Перевагу фермерських господарств становлять такі підвалини: в них нема проміжних соціально-економічних ланок між працюючими, засобами виробництва і результатами праці; трудова активність ґрунтується на особистому інтересі; їх організаційна структура найповніше використовує специфіку сільського способу життя (локальність населення, єдність виробничої, побутової й культурної форм життєдіяльності) [13].

В Україні історично склалася сільська система розселення людей з метою організації взаємодопомоги і взаємовиручки у процесі виробничої діяльності. На підставі вищенаведеного, можна дійти висновку, що фермерські господарства – це не тільки форма організації праці, виробнича клітина, а також і сфера життєдіяльності, спосіб життя селянина, що поєднує історію, форму професійної діяльності, динаміку і структуру ділових стосунків та контактів, його напрям мислення, психологію, соціальний стан і статус.

Існування фермерства в Україні в першу чергу пов'язано з виникненням інституту приватної власності на землю, а відповідно й зі зміною юридичної природи майнових відносин на селі. Тобто воно зачіпає найбільш істотні положення аграрної реформи в Україні і формує нового та перспективного суб'єкта аграрно-правових відносин.

Процес розвитку фермерства в умовах реформування аграрної економіки повинен нести еволюційний характер, враховувати конкретні регіональні умови. Слід погодитись з Н.І.Титовою, що певною мірою розвиток фермерства розпочався ще з таких паростків „індивідуалізації” сільськогосподарської праці як виникнення її підрядних та орендних форм [14].

Істотний позитивний законодавчий поштовх для подальшого поглиблення фермерського руху дав Закон України від 30 січня 1992 року „Про форми власності на землю” [15]. В ньому було закріплено три рівнозначні форми власності на землі: державна, колективна, приватна. Законом України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 11 грудня 2003 року № 1377-IV попередній закон визнано таким, що втратив чинність [16].

Важливе значення як для земельної, так і для аграрної реформи України мало прийняття Земельного кодексу України в редакції від 13 березня 1992 року. Він звичайно поглибив та деталізував інститут приватної власності на землі; зокрема, в статтях 3, 6 надано пріоритетне право на одержання земель у приватну власність тим громадянам України, які мають намір створити та вести селянське (фермерське) господарство.

Незважаючи на наявність відповідної законодавчої бази для розвитку фермерства, нині фактично залишається обмеженим доступ фермерів до ресурсів, особливо земельних і фінансових. Розміри господарств обмежуються, не розвивається виробнича і соціальна інфраструктура, незадовільним залишається матеріально-технічне забезпечення, тому більшість фермерських господарств є дрібногуртовими підприємствами з низькою ефективністю виробництва [17].

Витоками для підготовки фермерського руху були підрядні, орендні та індивідуальні форми організації праці на селі.

Становлення фермерства в Україні припадає на 1989-1990 роки, при чому на початковому етапі свого розвитку найбільш розповсюджені вони були в західному регіоні (Львівська, Волинська, Тернопільська, Івано-Франківська області). Це можна пояснити як об'єктивними факторами (багатоукладністю сільського господарства, хутірське розселення), так і суб'єктивними чинниками (збільшення розмірів присадибних ділянок, створення умов для розвитку всіх форм власності).

Так, у Львівській області станом на 1 січня 1992 року було 312 фермерських господарств, 1995 рік - 1211. Порівняно з 1991 роком на початок 1995 року кількість господарств зросла у 13 разів [18].

Станом на початок січня 1999 року в Україні нараховувалось 35485 фермерських господарств. У власності і користуванні цих господарств є 1029174 га сільськогосподарських угідь, з них 953601 га ріллі (в середньому на одне господарство припадає відповідно по 29 і 27 га) [19].

На кінець тисячоліття найбільше фермерських господарств існувало в Одеській області - 4315, Миколаївській - 4114, Херсонській - 2940, Дніпропетровській області - 2731. Найкрупніші господарства є в Луганській, Кіровоградській, Запорізькій, Харківській областях, середнє господарство яких має 47, 50, 46, 41 га сільськогосподарських угідь [20].

За чотири роки (1992-1995) чисельність фермерських господарств збільшилась в 16,6 рази, а площа сільськогосподарських угідь в їх користуванні - в 19, 8 рази [17,343].

Проте, практика свідчить, що процес становлення і розвитку фермерських господарств в Україні здійснюється відносно повільно. За останні роки темпи зростання фермерських господарств знизились.

Якщо в 1992 році їх кількість порівняно з 1991 роком зросла в 6, 4 рази, то в 1993 році - в 1,7 рази, а в 1994 році лише в 1,1 рази (порівняно з попереднім роком) [18,5].

Починаючи з 2000 року, процес створення фермерських господарств дещо прискорився. Станом на 1 червня 2002 року в

Україні нараховувалося понад 42 тисяч фермерських господарств, що в 4,1 рази більше, ніж у 1992 році.

Значний активізації розвитку фермерства сприяв Указ Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529 „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”.

За 2000 – 2003 роки кількість фермерських господарств збільшилася на 7,1 тисяч та досягла 43 тисяч.

За даними Міністерства аграрної політики України (наказ № 192 від 15 липня 2002 р.), недостатню увагу розвитку фермерства приділяється з боку органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Зазначається також, що відсутність організованої належним чином системи сільськогосподарського виробництва, а також те, що 47 відсотків фермерів не мають відповідної освіти, не дозволяє ефективно організовувати діяльність та вести прибуткове виробництво у фермерських господарствах.

Узагальнюючими причинами уповільнення розвитку фермерства, на справедливую думку професора В.І. Семчика, можна назвати такі:

- відсутність належної державної політики щодо їх підтримки, в тому числі в наданні пільгових кредитів;

- хибність державної політики, спрямованої на те, щоб за рахунок сільського господарства підняти економіку країни і подолати економічну кризу без достатньої підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

- відсутність державної підтримки виробника сільськогосподарської політики у зовнішньоекономічних зв'язках;

- протидія (відкрито чи приховано) розвитку фермерських господарств з боку інших форм сільськогосподарського виробництва, деяких органів місцевої державної адміністрації та органів місцевого самоврядування;

- відсутність паритету цін на сільськогосподарську продукцію, що поставляється фермерськими господарствами;

- встановлення державою фіксованих цін на сільськогосподарську продукцію і вільних цін на промислову та

іншу продукцію, що поставляється сільськогосподарським товаровиробникам;

- відсутність державних програм з питань виробництва спеціально для фермерських господарств, які б відповідали світовим стандартам, і недостатнє постачання їм матеріально-технічних ресурсів [17, 540-541].

На практиці непоодинокими є факти порушення встановленого порядку створення фермерських господарств.

Слід зазначити, що місцеві особливості агропромислового комплексу зумовлені історичним минулим різних регіонів України. Терени України входили до складу двох держав: західні – до Австро-Угорщини, східні – до Росії. Позначилось також тривале існування радянського періоду, який зазвичай обернувся катастрофою для села. Саме ці обставини спричинили специфічні відмінності земельних реформ в Україні.

Характерною особливістю Львівської області є висока густота населення та малоземелля. На одного мешканця області тут припадає лише 0,46 гектарів сільськогосподарських угідь, в тому числі 0,31 гектарів ріллі. Це майже утричі менше, ніж в середньому по Україні [21].

Щодо останніх особливостей, то, на нашу думку, вони є характерними для розвитку фермерства по всій Україні. Малими темпами створюються фермерські господарства в гірській зоні Карпат, хоч для цього є великі можливості. Високогірні умови вимагають застосування спеціальної малої техніки, заперечують існування в таких умовах великих сільськогосподарських підприємств та інших подібних структур.

Гострими проблемами фермерських господарств гірської зони Карпат є забезпечення землею – лише 0,85 гектарів сільськогосподарських угідь припадає на одну людину, та по 2,6 гектари ріллі на одне господарство, а також надзвичайно низький рівень забезпеченості засобами механізації.

Регіональні особливості розвитку фермерства є об'єктивною реальністю, а тому вони повинні постійно враховуватися в системі заходів підтримки, прогнозування й забезпечення функціонування фермерських господарств.

Необхідно також вказати, що при організації фермерських господарств їм були відведені землі запасу, що перебували у

розпорядженні місцевих рад - гірші якістю, ніж у навколишніх колгоспах і радгоспах. Тому фермерські господарства повинні вкладати значні кошти та застосовувати ґрунтоводоохоронні заходи, спрямовані на стабілізацію і наступне підвищення родючості [22].

Указ Президента України „Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” від 8 серпня 1995 року дав новий поштовх для розвитку фермерства в Україні, започатковано другий етап аграрної реформи в державі. Ним було запроваджено сертифікат на право на земельну частку (пай), форму якого затвердив Кабінет Міністрів України своєю постановою від 12 жовтня 1995 року № 801. Отримавши право на майнові та земельні паї, їх власники почали ініціювати реформування колективних сільськогосподарських підприємств у нові господарські структури. Зокрема, це створило і певні передумови для організації фермерських господарств шляхом об’єднання родичами своїх середніх земельних часток (паїв).

Важливе значення мають демографічні фактори. Наприклад, в Городоцькому, Сокальському районах Львівської області у 80-х та на початку 90-х років різко погіршились всі параметри демографічного розвитку сільського населення: знижується народжуваність, зростає рівень смертності і, зокрема, дитячої, деформується статеві вікова структура населення, інтенсивніше відбувається процес старіння [23].

Так, за даними проведеного обласним статуправлінням одноразовим обстеженням 656 фермерських господарств Львівської області питома вага фермерів віком до 30 років становить 11 відсотків, від 31 до 50 років та від 50 і більше років - відповідно 63 та 26 відсотків [23, 5].

Тобто є гостра демографічна ситуація на селі, а саме проблема у кадровому забезпеченні сільськогосподарських підприємств, в тому числі фермерських господарств.

Існує глобальна безробіття населення України, в тому числі жителів села, за даними Інституту сільського розвитку, 45 відсотків працездатного населення у сільській місцевості є безробітними.

Причини цього, як правильно зазначають Н.І. Титова та М. Ващишин, – у недоліках земельної та аграрної реформ, поспішності в ліквідації налагоджених крупних аграрних підприємств, несприятлива для фермерів (особливо молодих) податкова політика, високі ціни на сільськогосподарську техніку тощо. Не менше безробіття і серед міської молоді, яку слід заохотити переїжджати в сільську місцевість для організації агропідприємницької діяльності (особливо навколо великих міст). Такий досвід мають країни Прибалтики, а також Англія, Австрія, Данія тощо [24].

Певний вплив на розвиток і розширення фермерських господарств мають сучасний рівень інтеграції і концентрації аграрного виробництва, а також відповідних йому стан виробничої й соціальної інфраструктури.

Стратегічна мета аграрної політики полягає у формуванні реального власника і господаря землі, соціально-економічний розбудові села, вирішення продовольчої проблеми, виведення аграрного сектора економіки України на світовий рівень розвитку.

На нашу думку, заслуговує на увагу пропозиція проф. Н.І.Титової про необхідність конституційного закріплення пріоритетності сільського господарства в системі всіх галузей народного господарства та забезпечення гарантій його реалізації [25, 6]. Це, зокрема, передбачає необхідність стабільної державної підтримки фермерського руху, особливо, на стадії становлення фермерських господарств. Значну роль тут міг би відіграти Закон України „Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України” [26], проте його положення здебільшого не виконуються.

Фермерське господарство – одна з перспективних організаційно-правових форм ведення сільського господарства, вона збільшує самостійність та зацікавленість виробника у кінцевих результатах праці. За цими господарствами майбутнє нашої держави. Але, як справедливо зазначає П. Казьмір, сьогодні і в близькій перспективі для широкого розвитку фермерських господарств не вистачає матеріальної основи [27].

3 грудня 1999 року було прийнято Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, який сприяв відродженню у селянина почуття власника, створення нових ефективних структур господарювання та прискорив реструктуризацію колективних та інших недержавних сільськогосподарських підприємств [28].

Відповідно до вимог економічних законів процес формування фермерських господарств не варто штучно прискорювати. Вони повинні органічно увійти в існуючу систему сільського господарства, не порушуючи при цьому ефективності функціонування господарських одиниць і не знищуючи товарності виробництва внаслідок механічної роздрібненості його на невеликі частки [29, 4]. Це означає, що всі організаційно-правові форми ведення сільського господарства, зокрема, сільськогосподарські кооперативи, орендні та приватні аграрні підприємства тощо мають право на конкурентне існування і співпрацю між собою.

Проте, ті з них, які виникли недавно і є особливо перспективними, в тому числі фермерські господарства, повинні знаходити більш ефективну протекціоністську підтримку держави, всього суспільства.

Фермерський рух в Україні долає чисельні труднощі і поступово, хоч і поволі, стає новим аграрним укладом на селі. Це зумовлено глобальною скерованістю країни на проведення ринкових перетворень, які в аграрному секторі неможливі без надання йому багатоукладного характеру, радикальної зміни відносин власності (насамперед на землі), виникнення відповідно нових суб'єктів аграрного підприємництва. Наведені об'єктивні засади є запорукою кінцевого успіху фермерства в Україні, цьому повинно активно сприяти відповідне законодавство.

1.2. Законодавча регламентація фермерських господарств України

Чітка і повна регламентація порядку створення та діяльності фермерського господарства має важливе значення,

однак фермерське господарство – новий інститут аграрного права, формуванню якого передувало відповідне законодавство.

Питаннями теорії аграрного та фермерського законодавства займалось чимало вчених. Серед них можна назвати: В.З.Янчука [30], Н.І.Титову [14; 25; 31; 32; 33; 34; 35], О.О.Погрібного [36; 37], Шульги М.В. [38], Каракаша І.І. [39] та інших авторів. Цим питанням була присвячена також міжвузівська науково-практична конференція „Забезпечення законності у сфері земельних правовідносин”, організована кафедрою цивільного права та процесу Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України 26 вересня 2003 року [42].

Аграрне (сільськогосподарське) законодавство обґрунтовано розглядалося як база формування нової комплексної галузі – аграрного (сільськогосподарського) права, яке стало інтегрованою наступницею диференційованої галузі колгоспного права.

Галузь законодавства раніше і більш динамічно, ніж галузь права, реагує на всі соціально-економічні зміни в суспільстві. Саме завдяки йому нові суспільні явища поступово набирали певних конкретних форм їх реалізації.

У зв'язку з тим, що процес радикальних економічних реформ в Україні почався з реформування земельних відносин, з чим було безпосередньо пов'язано і виникнення таких нових суб'єктів аграрних відносин, як фермерських господарств, а пізніше і особистих селянських господарств, то можна дійти висновку щодо активізації і зростання ролі аграрного (в тому числі фермерського) законодавства в сучасний період.

Аграрне та інше законодавство, що регулює створення та діяльність сільськогосподарських товаровиробників (колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, фермерських господарств, особистих селянських господарств та інших), повинно враховувати, на думку професора Н.І. Титової, два фактори:

- 1) сільськогосподарська (аграрна) праця має істотні особливості, яких немає жоден інший вид праці [43, 95-127];

- 2) охорона земель сільськогосподарського призначення (які є основними та незамінними засобами виробництва) не є локальною, а загальнонародною справою, оскільки з цим

пов'язано забезпечення інтересів не лише безпосередніх виробників (селян), а й всього суспільства [25].

Сільськогосподарське (аграрне) законодавство стверджує існування в системі права такої комплексної інтегрованої галузі як сільськогосподарське (аграрне) право, яке має виключну роль при здійсненні аграрної політики перетворення сільського господарства України у високорозвинутий сектор економіки.

Проф. О.О. Погрібний вважає, що утворилась нова галузь права – «селянське право», яке являє собою сукупність правових норм і правових інститутів, що регулюють відносини селян в галузі їх сільськогосподарського виробництва, економічного та соціального розвитку внутрішньогосподарського та міжгосподарського життя. Суб'єктами цих відносин повинні виступати з однієї сторони селяни, в т.ч. окремі громадяни, які постійно проживають у сільській місцевості, основною формою діяльності яких є сільськогосподарське виробництво, а також колгоспники, працівники радгоспів та інших державних, кооперативних, орендних акціонерних сільськогосподарських організацій, а з другої сторони – адміністрація державних установ, органи управління колективних організацій, державні органи, підприємства та організації, з якими селяни вступають в різноманітні економічні та соціальні зв'язки [36]. Ця ідея є плідна, але вимагає свого подальшого розвитку, зокрема, щодо співвідношення понять „селянське” та „аграрне” законодавство.

Становлення сільськогосподарського (аграрного) права як нової галузі (на відміну від класичних галузей права) стало можливим лише на базі вже сформованої відповідної галузі законодавства.

Аналогічним чином спочатку формувався й інститут селянського (фермерського) господарства, а в подальшому особистого селянського господарства та фермерського господарства (як юридичної особи) в Україні.

У зв'язку з тим, що законодавство про фермерство розвивається в рамках комплексної, інтегрованої та спеціалізованої галузі аграрного законодавства України, воно повинно відповідати всім його вихідним засадам або принципам.

Законодавство про фермерство, як і взагалі все законодавство нашої держави це не будь-яке нагромадження нормативно-правових актів, а це – „система актів, їх закономірний розподіл і диференційованість, їх ієрархічна побудова, пов’язана відносинами координації і субординації, взаємопідпорядкованості” [44].

Слід розрізняти два нетотожних поняття:

- 1) „законодавство про фермерство” та
- 2) „фермерське законодавство”.

Перше поняття аналогічно поняттю „законодавство про сільське господарство”, є значно ширшим за друге (відповідно: „сільськогосподарське законодавство”).

Воно носить багатоструктурний характер і включає такі складові, як:

- 1) загальне законодавство України щодо фермерських господарств;
- 2) галузеве законодавство щодо фермерських господарств;
- 3) спеціальне – фермерське законодавство.

Ця структура відповідає структурі всього аграрного законодавства, проте, в кожному з його інститутів вона, звичайно, істотно спеціалізується.

Провідна роль у загальному законодавстві щодо фермерських господарств, як і стосовно інших аграрних суб’єктів, належить Основному Закону держави – Конституції України. Завдяки Конституції створено досить чіткий правовий фундамент для розвитку всіх галузей законодавства і, зокрема, для фермерського законодавства.

Слід відмітити важливе значення статті 14 Конституції, яка гарантує право власності на землю, а саму землю правомірно оголошує „основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави”. Хоча в статті 14 Конституції і немає терміну „приватна” власність, але він презюмується, оскільки в ній наголошується, що право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою „виключно відповідно до закону”, а в статті 41 Конституції вказано, що „право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом”.

Земельним же законодавством України право приватної власності на землю передбачено у статті 6 Земельного кодексу України (в редакції від 13 березня 1992 року) та було встановлено порядок його набуття. Причому, фермерські господарства у цій сфері були поставлені законодавцем у пріоритетне правове становище, аналогічні положення відображено у статті 121 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року.

Оскільки фермерство є одним із видів підприємницької діяльності, тому важливе значення для цього правового інституту мають висвітлені в ст.32 Конституції норми щодо підприємництва. Зокрема, в цій статті сказано, що „держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності”. Варто погодитись з проф. Н.І. Титовою, що „для фермерів це повинно означати створення пільгових державних умов цієї конкурентної підприємницької діяльності. Адже вже давно існуюче велике колективне сільськогосподарське підприємство та новостворене фермерське господарство мали різні стартові умови, та й останнє вимагає великих капіталовкладень, які можна було зробити за допомогою пільгових кредитів, звільнення на тривалий період (хоча б на 10 років) не лише від сплати земельного, а й інших державних податків та зборів” [див. 14].

Враховуючи те, що фермерство, як і все сільське господарство, залежить від природнокліматичних умов і має сезонний характер, як справедливо зазначає Ц.В. Бичкова, – необхідно було б закріпити в Конституції принцип пріоритетності сільського господарства як галузі народного господарства, а також визнати державну підтримку і рівність всіх форм господарювання [45, 38].

Однак, на превеликий жаль, у Конституції України не знайшов прямого закріплення генеральний принцип пріоритетності сільського господарства, притаманний законодавству інших країн світу.

Отже, конституційні засади законодавства про фермерство дають можливість для подальшого його розвитку, однак не є гарантією практичного виконання норм, закладених в його змісті.

Конституція України вперше поставила особу, людину, громадянина в законодавчий епіцентр державної уваги і турботи. Особливе значення це має для селян, які завжди були і залишаються донині найменш соціально захищеною верствою населення країни. Тому для них особливе значення мають конституційні норми про права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Правова, соціальна, демократична держава зобов'язана забезпечити належний селянину – годувальнику суспільства і носію найкращих добропорядних традицій – правовий статус.

Важливе значення для правової регламентації відносин у фермерських господарствах має інше законодавство загального значення. Так, Закон України „Про власність” від 7 лютого 1991 року є базовим для регламентації майнових відносин фермерських господарств. Він засвідчив право громадян самостійно визначати долю свого майна (користуватись, розпоряджатись та володіти ним спільно з іншими (на праві спільної сумісної власності) чи особисто), тобто закон закріпив право осіб об'єднувати своє майно з майном інших суб'єктів для досягнення певної мети, у тому числі для підприємницької діяльності через створення фермерських господарств.

Закон визначає приватну, колективну і державну власність (причому приватна власність поставлена на першому місці), а серед суб'єктів приватної власності на першому місці визначено громадян України.

Основною підставою створення і примноження приватної власності за законом повинна бути праця громадян. Виразом цієї норми в житті є створення сімейних фермерських господарств на основі використання праці членів сім'ї та найманих працівників з метою вирощення товарної сільськогосподарської продукції як основного виду діяльності таких господарств.

Наступним „загальним” законодавчим актом, який має важливе значення для діяльності фермерських господарств, є Закон України від 7 лютого 1991 року „Про підприємництво”. Цей Закон є правовою базою для підприємництва, а відповідно і для діяльності фермерського господарства – як форми аграрного підприємництва громадян України. Цей Закон дає визначення поняття підприємництва.

Так, у зв'язку з тим, що у фермерському господарстві головна діяльність органічно пов'язана з землевикористанням, а воно, у свою чергу, є зоною особливого – природного ризику, поняття останнього має бути конкретизоване у спеціальному фермерському законодавстві.

Закон закріплює свободу підприємництва, визначає коло суб'єктів підприємницької діяльності, регулює відносини між підприємцями та державою, вводить певні обмеження у занятті підприємницькою діяльністю, а значить і фермерства – як її різновиду. Так, військовослужбовцям, службовим особам органів прокуратури, суду, державної безпеки, державного арбітражу, державного нотаріату і органів державної влади та управління, що здійснюють контроль за діяльністю підприємств, забороняється займатись підприємництвом. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини теж не можуть бути підприємцями (відповідно і фермерами). Ця норма теж мала б бути конкретизована нормами фермерського законодавства.

Закон України „Про банкрутство” від 14 травня 1992 року передбачав загальні умови та порядок визнання господарства банкрутом.

Однак, новою редакцією, згідно із законом України від 30 червня 1999 року, зміною назви „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, було враховано не лише специфіку сільського господарства, а також і самого нового аграрного суб'єкта фермерського господарства. Детальніше про банкрутство йтиметься у розділі 4.

Оскільки фермерське господарство може поставляти вироблену (вирощену) продукцію на експорт, то така його діяльність регламентується відповідним законодавством.

Галузеве – земельне, аграрне, цивільне, трудове, адміністративне, фінансове та інше законодавство, яке закріплює певні однорідні суспільні відносини і стосується фермерських господарств, є другою структурною складовою в групі галузевого законодавства про фермерство.

Домінуючу роль у ньому для фермерських господарств має земельне законодавство, адже діяльність господарств – суть

землевикористання, саме воно визначає безпосередні правові умови для їх створення та діяльності. Без земель фермерське господарство функціонувати не може.

Особливу роль у земельному законодавстві відіграв Земельний кодекс України [46] від 13 березня 1992 року. Зокрема, в статті 6 Кодексу йшлося про надання земельних ділянок на праві приватної власності громадянам України і передусім про те, що це їх право може бути реалізоване для створення фермерських господарств.

Слід відмітити, що в Кодексі найдетальніше регламентовано земельні відносини саме фермерського господарства, в порівнянні з іншими суб'єктами аграрного виробництва. Цим законодавець підкреслив значення фермерства в сучасних умовах та на перспективу.

Статті 50-55 Земельного кодексу регулювали умови та порядок надання земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства (хоч вони дещо йшли в розріз з Законом України „Про селянське (фермерське) господарство” від 22 червня 1993 року. Земельним кодексом ці питання урегульовані, в тому числі в статтях 51, 53, 54.

25 жовтня 2001 року був прийнятий новий Земельний кодекс України, який найповніше відповідає концепції земельної реформи.

За кодексом суб'єктами права власності на землю визнаються громадяни та юридичні особи, територіальні громади і держава, тобто ним було запроваджено кілька нововведень щодо права власності на землю, зокрема, приведено у відповідність із Основним законом держави форми власності на землю в Україні.

Чинний кодекс розширив повноваження фізичних та юридичних осіб щодо земельних правовідносин.

Земельний кодекс детально і пріоритетно регулює земельні відносини щодо фермерських господарств, зокрема:

- щодо видів земель, які можуть бути у господарстві (стаття 31);
- порядку приватизації земельних ділянок членами фермерських господарств (стаття 32);

- порядок володіння, користування та розпорядження сумісною власністю на земельні ділянки (стаття 89).

Також важливе значення для фермерів мають вимоги певних статей кодексу.

На нашу думку, слід звернути увагу на вимоги таких статей нового Земельного кодексу України щодо:

- принципів земельного законодавства (стаття 5);
- земель сільськогосподарського призначення (глава 5, а саме стаття 23), вимог статей 56, 57, 59 (право використання господарством земель лісового та водного фонду);
- права власності на землю (глава 14);
- права користування землею (глава 15);
- право земельного сервітуту (глава 16) - новела кодексу;
- обмеження прав на землю (глава 18);
- набуття та реалізація права на землю (розділ IV);
- обмеження прав на землю.110-115.

Також Земельний кодекс змінив назву із селянського (фермерського) господарства на фермерське господарство.

Однак, Земельний кодекс містить відсильні норми щодо регулювання орендних відносин у сфері землекористування до Закону України „Про оренду землі”.

Галузеве земельне законодавство регламентує відносини щодо плати за землі для всіх землекористувачів, у тому числі і для фермерських господарств [47]. Видається, що як земельний податок, так і орендна плата за землі сільськогосподарського призначення для фермерських господарств повинен містити систему істотних пільг.

17 грудня 1998 року прийнято Закон України „Про фіксований сільськогосподарський податок” [48], який поширюється на всіх аграрних товаровиробників, у тому числі і на фермерські господарства. Він є стимулюючим законодавчим фактором, для господарств, оскільки ввів єдиний податок, замість 12 податків та зборів встановив стабілізаційне звільнення від оподаткування на два роки та передбачив право вибору форм оподаткування (грошову або у вигляді поставок сільськогосподарської продукції).

Надзвичайно важливе значення має для фермерських господарств Закон України „Про оренду землі” від 6 жовтня

1998 року [49], який нині діє в редакції від 2 жовтня 2003 року. Він на першому місці зазначив і окремо виділив призначення оренди землі для здійснення підприємницької діяльності.

Оскільки фермерські господарства є найтипівішими представниками аграрного підприємництва, то очевидно, що оренда землі для них має виняткове значення. Воно посилюється ще й тим, що збільшити земельну площу за рахунок придбання додаткової землі фермер зараз не має можливості. Оскільки відповідно до п. 13 перехідних положень до Земельного кодексу, на період до 1 січня 2015 року громадяни і юридичні особи, в тому числі фермерське господарство, можуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 гектарів. Однак, ця площа може бути збільшена у разі успадкування земельних ділянок лише за законом.

Тому оренда земельних паїв від їхніх власників дасть змогу фермерським господарствам розширити земельні наділи та вести рентабельно товарне виробництво сільськогосподарської продукції.

Цивільне законодавство, в першу чергу Цивільний кодекс України, мають універсальну сферу дії щодо всіх суб'єктів майнових відносин у частині загальних положень, принципів засад права власності, зобов'язального права, договірних відносин тощо. У той же час, багато з цих положень повинні знайти своє закріплення в спеціальному фермерському законодавстві.

Розвиток конституційного процесу активізував прийняття 16 січня 2003 року нового Цивільного кодексу України, який увібрав до свого змісту значну частину норм законодавства про власність та підприємництво. При цьому повинні бути збережені всі три форми власності (зокрема, в сільському господарстві), що дало б можливість рівноправного конкурентного функціонування суб'єктів приватної, колективної та державної власності.

Набуття частиною земель товарного характеру (у зв'язку з виникненням інституту приватної власності на землі) створює підстави для регламентації їх правового режиму цивільним (а не лише земельним) законодавством. Проте, землі не є майном у

типово цивілістичному аспекті: вони не створюються працею людини, не мають бухгалтерської балансової вартості (хоч мають унікальну економічну і екологічну цінність), а тому Цивільний кодекс мав би виділити їх правовий режим у відокремлений від типового майна розділ (підрозділ). А загальносуспільна цінність земель сільськогосподарського призначення зумовлює необхідність встановлення у цивільному, земельному та екологічному законодавстві спеціального правового режиму використання та охорони цих земель (навіть з певним обмеженням правомочностей власника в інтересах суспільства) [див. 35].

Ц.В. Бичкова теж обґрунтовано приходить до висновку, що усі, пов'язані з землею відносини, повинні бути перш за все предметом регламентації земельного законодавства, а норми цивільного законодавства можуть застосовуватися до земельних відносин у тих випадках, коли ці відносини не врегульовано земельним законодавством.

На фермерів поширюються законодавчі акти про охорону навколишнього природного середовища і, зокрема, відповідний Закон України від 25 червня 1991 року, Лісовий та Водний кодекси України, Кодекс про надра, інше екологічне законодавство.

Важливу роль в діяльності фермерських господарств займають питання про організацію праці членів господарства, а також праці найманих працівників. Тому для них важливо знати та необхідно використовувати в своїй діяльності законодавство про працю, зокрема, Кодекс законів про працю України. Необхідно звернути увагу, що Кодекс законів про працю у статті третій визнає наявність „особливостей” праці членів фермерського господарства. Ці особливості „визначаються законодавством та їх статутами”. Звідси впливає значення Статутів фермерських господарств, в яких повинні бути повністю врегульовані не тільки членські, а й трудові відносини господарства з найманими працівниками. Всім членам господарства у відповідності з Законом України „Про охорону праці” від 14 жовтня 1992 року мають бути забезпечені належні умови праці, охорони праці, праці жінок, інвалідів і тощо.

Важливе значення для регламентації відносин фермерських господарств мають норми адміністративного законодавства. Особливо це було характерно для початкового етапу формування фермерства, коли передбачено здебільшого адміністративно-правовий спосіб надання земель, забезпечення їх матеріально-технічними засобами тощо.

Важлива роль належить фінансовому, податковому, кредитному законодавству щодо фермерських господарств. Воно **вимагає подальшого вдосконалення, збільшення пільг та фінансової допомоги фермерам.**

З окремих галузей законодавства найбільшу причетність до фермерських господарств має аграрне законодавство. Це комплексна інтегрована галузь законодавства, яка становить органічну сукупність взаємопов'язаних, спеціалізованих до умов сільського господарства елементів різних галузей законодавства (земельного, адміністративного, цивільного, трудового, екологічного, фінансового тощо). Аграрне законодавство регламентує правове становище всіх суб'єктів аграрних відносин, які функціонують на різних формах власності. Багато його нормативно-правових актів мають відношення і до фермерських господарств.

Певне значення при врегулюванні суспільних відносин, пов'язаних з створенням та діяльністю фермерських господарств, має Закон України „Про колективне сільськогосподарське підприємство” [50] від 14 лютого 1992 року.

Цей законодавчий акт визначив правовий статус всіх сільськогосподарських підприємств, заснованих на колективній формі власності.

Закон „Про колективне сільськогосподарське підприємство” регламентує один з варіантів створення фермерських господарств, шляхом добровільного виходу з членів колективного сільськогосподарського підприємства з метою створення фермерського господарства та одержання земельного та майнового паїв.

З прийняттям Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію” [51] від 17 липня 1997 року значення Закону про

колективне сільськогосподарське підприємство стосовно зазначених кооперативів істотно зменшилося.

Закон „Про сільськогосподарську кооперацію” має важливе значення для тих членів кооперативу, які хочуть стати фермерами, реалізувавши своє право на добровільний вихід з кооперативу (статті 3, 10) та одержавши внаслідок цього майновий пай натурою (статті 11, 25), а також – земельний пай (стаття 25). Як доводить практика, більшість фермерських господарств створювалися саме через використання, окрім інших земель, земельних та майнових паїв колишніми членами колгоспів та інших колективних сільськогосподарських підприємств.

Відносини щодо паювання земель досить докладно врегульовано Указами Президента України. Указом Президента від 10 листопада 1994 року передбачено, що право на земельну частку (пай) може бути об’єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави. Згодом було правомірно уточнено коло суб’єктів, які мають право придбавати земельні паї. Так, право переважного придбання права на земельну частку (пай) в разі відчуження шляхом купівлі-продажу надано сільськогосподарським товаровиробникам, у тому числі селянським (фермерським) господарством та громадянами, які мають право їх створити.

Однак, у пункті 15 Перехідних положень нового Земельного кодексу України (від 25 жовтня 2005 року) у редакції Закону України від 6 жовтня 2004 року встановлено, що громадяни та юридичні особи, які мають у власності земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни України - власники земельних часток (паїв) не вправі до 1 січня 2007 року продавати або іншим способом відчужувати належні їм земельні ділянки та земельні частки (паї).

15 грудня 1998 року Президент України прийняв Указ „Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)”, котрим передбачено, що розмір плати за оренду земельної частки (паю) названими

категоріями орендодавців, що вноситься орендарем, не може бути меншим 0,5 відсотка вартості земельної частки (паю), яка передана в оренду.

Наступним кроком держави з метою підвищення рівня соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв) був указ Президента України від 2 лютого

2002 року № 92 (на сьогоднішній день він діє із змінами та доповненнями, внесеними Указом Президента України від 13 вересня 2002 року № 830). Відповідно до нього запроваджено плату за оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення, земельних часток (паїв) у розмірі не менше 1,5 відсотка визначеної, відповідно до законодавства вартості земельної ділянки, земельної частки (паю).

Важливе практичне значення для розвитку фермерства мав би бути Закон України „Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” від 15 травня 1992 року. Варто погодитись з тим, що причина низької ефективності цього Закону полягає в тому, що він не передбачає надійного правового механізму реалізації його норм, а тому пільги, які в ньому задекларовані, повинні реалізовуватись через інші спеціальні закони.

5 червня 2003 року за № 899- IV прийнято Закон України „Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)”, яким визначено організаційні та правові засади виділення власниками земельних часток (паїв) земельних ділянок у натурі (на місцевості) із земель, що належали колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також право обміну цими земельними ділянками.

Варто зазначити, що згідно закону земельна частка (пай) виділяється її власнику в натурі (на місцевості), як правило, однією земельною ділянкою.

Однак, законодавець надав право особам, які мають право на виділення їм у натурі (на місцевості) двох чи більше земельних часток (паїв) із земель, що перебувають у

користуванні одного сільськогосподарського підприємства виділення земельних ділянок єдиним масивом.

Вкрай важливими для утворення фермерських господарств, на нашу думку, є положення частини 2 статті 4 закону, відповідно до якого громадянам (подружжю) та іншим особам, котрі подали заяви до відповідної сільської, селищної, міської ради чи районної державної адміністрації спільну заяву чи клопотання, що підписані кожним із них, про виділення в натурі (на місцевості) належних їм земельних часток (паїв) єдиним масивом, виділяється одна земельна ділянка у спільну власність.

Відповідно до вказаного закону, постановою Кабінету Міністрів України № 122 від 4 лютого 2004 року затверджено Порядок організації робіт та методики розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв).

Законом України „Про розмежування земель державної та комунальної власності” від 05 лютого 2004 року за № 1457-IV визначено правові засади розмежування земель державної та комунальної власності і повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо регулювання земельних правовідносин з метою створення умов для реалізації ними конституційних прав власності на землю, розвитку матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування.

Розмежування земель державної та комунальної власності полягає у здійсненні організаційно-правових заходів щодо розподілу земель державної власності на землі територіальних громад і землі держави, а також визначення і встановлення в натурі (на місцевості) меж земельних ділянок державної та комунальної власності.

Цей нормативний акт повинен би сприяти усуненню проблем щодо процедури відчуження земель, що знаходяться у державній та комунальній власності, шляхом встановлення механізму розмежування земель для реалізації повноважень відповідними органами щодо реалізації права власності. Однак, на практиці, цей закон практично не застосовується.

Листом Міністерства юстиції України від 7 квітня 2005 року вказано, що відповідно до частини першої статті 116 Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи

набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної та комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених вказаним кодексом.

Згідно пункту б статті 8, пункту є статті 9, пункту б статті 10 Земельного кодексу до повноважень обласних та районних рад, Київської і Севастопольської міських рад належить підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок із земель державної власності, що проводиться відповідними органами.

Підготовка органами місцевого самоврядування висновків щодо вилучення (викупу) земельних ділянок державної власності здійснюється при погодженні питань, пов'язаних із вилученням (викупом) земельних ділянок у порядку, визначеному статтею 151 Земельного кодексу України.

У випадку надання у користування органами виконавчої влади земельних ділянок державної власності органами місцевого самоврядування готуються висновки відповідно до вимог, визначених статтею 123 Земельного кодексу.

Також листом передбачено, що розмежування земель державної і комунальної власності стосовно розпорядження землями в межах населених пунктів, крім земель, переданих у приватну власність, здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради, а за межами населених пунктів – відповідні органи виконавчої влади (відповідно до п. 12 Перехідних положень Земельного кодексу України).

Погодження органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування рішень один одного здійснюється при розмежуванні земель.

Так, відповідно до пункту 10 Перехідних Положень Земельного кодексу, рішення про розмежування земель державної і комунальної власності в межах населених пунктів приймають відповідні сільські, селищні, міські ради за погодженням з органами виконавчої влади, а за межами населених пунктів – органи виконавчої влади за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування.

Виходячи з вищенаведеного, у пункті 68 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року за № 20/5, зареєстрованої у Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 року за № 283/8882, передбачено, що при посвідченні договорів купівлі-продажу земельних ділянок державної та комунальної власності органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади до їх розмежування нотаріуси як правовстановлювальні документи приймають:

- у межах населених пунктів – рішення відповідних органів місцевого самоврядування, погоджені з відповідними органами виконавчої влади;

- за межами населених пунктів – розпорядження органів виконавчої влади, прийняті за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування.

Законом України „Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмеження” від 1 липня 2004 року за № 1952-IV визначено правові, економічні, організаційні засади створення у складі державного земельного кадастру єдиної системи державної реєстрації речових прав на земельні ділянки та інше нерухоме майно, обтяження цих прав.

Закон регулює відносини, пов’язані з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно всіх форм власності, їх обмежень та правочинів щодо нерухомості.

Також у законі зазначено, що до створення єдиної системи органів реєстрації прав, а також до формування Державного реєстру прав у складі державного земельного кадастру реєстрація об’єктів нерухомості проводиться комунальними підприємствами бюро технічної інвентаризації.

Указом Президента України від 20 квітня 2005 року № 701/2005 „Питання Міністерства юстиції України” функції з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, їх обмежень, в тому числі на земельні ділянки передані Міністерству юстиції України.

Існує й низка інших нормативно-правових актів аграрного законодавства, які мають відношення до фермерських господарств. Зокрема слід назвати постанову Кабінету Міністрів

України „Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі та спрощення процедури її проведення” від 19 липня 1996 року, Закон України „Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” від 10 липня 1996 року, Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі” від 5 жовтня 1998 року, Закон України № 1961- IV від 1 липня 2004 року „про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів”, Наказ Міністерства аграрної політики України № 221 від 11 червня 2004 року „Про затвердження Правил державної реєстрації та обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів”.

Звичайно, особливе значення в структурі законодавства України, яке стосується фермерських господарств, мають закони та інші нормативно-правові акти безпосередньо фермерського законодавства. Йдеться про спеціальне законодавство – як систему нормативно-правових актів, що прямо і безпосередньо регулюють однорідні відносини з єдиним суб’єктним складом – фермерських господарств.

Новизна та специфічність фермерських господарств як суб’єктів відносин сприяли виділенню з загального великого масиву аграрного законодавства такої його спеціальної частини, як фермерське законодавство.

Спеціальним актом щодо фермерства в Україні був, перш за все, Закон України „Про селянське (фермерське) господарство”, який був прийнятий Верховною Радою України 20 грудня 1991 року. Цей Закон дав офіційне визначення поняття фермерського господарства, врегулював питання, пов’язані із порядком створення та діяльністю фермерських господарств, тобто вперше ввів інститут фермерства в Україні. Однак цей нормативний акт не міг зразу врахувати всіх практичних моментів, врегулювати всі відносини, в які вступають фермерські господарства, хоча в цілому він був досить непоганим. Проте, він певною мірою увійшов у

протиріччя із Земельним кодексом України, який був прийнятий три місяці раніше, і причому колізії були досить суттєвими. Неузгодженість норм окремих правових актів призводила на практиці до безвихідних ситуацій. Так, у Законі України „Про селянське (фермерське) господарство” було зазначено, що земельні ділянки для ведення фермерських господарств надаються громадянам у довічне успадковуване володіння, приватну власність або в оренду, а стаття 50 Земельного кодексу вказувала на передачу земельних ділянок у власність або в користування на умовах оренди.

22 червня 1993 року був прийнятий Закон України „Про внесення змін і доповнень до Закону України” Про селянське (фермерське) господарство”. Можна вважати, що нова редакція Закону сприяла його вдосконаленню в умовах радикальних змін економіки сільського господарства. Закон слід розглядати як основоположний правовий акт фермерського законодавства України, яке в майбутньому, можливо, складе систему законодавчих актів – законодавчу основу фермерського права як нової комплексної і спеціалізованої галузі права України. Він забезпечив правові умови розвитку в Україні індивідуальної (сімейної) підприємницької діяльності в сільському господарстві і, по суті, вперше створив реальну альтернативу великим колективним сільськогосподарським підприємствам (зокрема, колгоспам).

Закон від 22 червня 1993 року вніс ряд новел, у порівнянні з попередньою редакцією Закону „Про селянське (фермерське) господарство”, зокрема: деякою мірою змінилось саме поняття селянського (фермерського) господарства; введено нові особливості щодо порядку його створення; змінено порядок надання земельних ділянок, введена норма, яка врегулювала питання подання допомоги в облаштуванні селянського (фермерського) господарства та будівництва жилих, виробничих, культурно-побутових та інших будівель і споруд на відведених їм у власність чи в користування земельних ділянках; нове положення щодо видів кредитів (довготермінові та короткотермінові), які господарства мають право одержувати в установах банків.

Таким чином, Закон від 22 червня 1993 року в цілому слід відзначити юридично досить якісним. Але деякі його положення, на нашу думку, є не зовсім вдалими, наприклад, при регламентації розмірів земельних ділянок, які надаються для ведення фермерських господарств, – статті 6 Закону та 52 Земельного кодексу.

У зв'язку з прийняттям нового Земельного кодексу України (2001 року) постала потреба у прийнятті нового фермерського закону. Тому 19 червня 2003 року Верховною радою прийнято новий Закон України „Про фермерське господарство”, аналіз якого дає можливість виділити такі його характерні риси:

а) це спеціалізований законодавчий акт щодо суб'єкта аграрних відносин – фермерського господарства, який найбільш повно відповідає засадам ринкових відносин;

б) він має комплексний характер, регламентуючи широкий спектр суспільних відносин: земельні, трудові, майнові, організаційні та інші;

в) він закріплює як внутрішні (первинні) відносини, так і зовнішні щодо фермерських господарств та його членів;

г) це диференційований законодавчий акт, який присвячений лише одному суб'єкту аграрних відносин;

д) це закон кодифікаційного рівня, що має загальну і спеціальну частини.

Закон „Про фермерське господарство” став наступною сходинкою законодавчої бази для подальшого розвитку спеціального фермерського законодавства, внаслідок чого було прийнято досить багато інших нормативно-правових актів спеціального фермерського законодавства.

Розвиток сільського господарства, в тому числі фермерства, перебуває під невинною увагою держави щодо пільги в забезпеченні матеріально-технічними ресурсами, зокрема паливно-мастильними матеріалами.

Детальнішу регламентацію діяльності фермерського господарства можна знайти і в інших законах та нормативних актах Уряду України, як наприклад, постанову Кабінету Міністрів України від 20 липня 1991 року № 96 „Про розвиток селянських (фермерських) господарств і кооперативів по

виробництву сільськогосподарської продукції”, якою було передбачено постачання фермерських господарств з державних ресурсів технікою, запасними частинами, першочерговий продаж їм будматеріалів, а також визначено обсяг державних централізованих капіталовкладень на будівництво житла та меліорацію земель.

Постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 1992 року № 133 „Про деякі заходи розвитку селянських (фермерських) господарств” передбачено порядок забезпечення фермерських господарств матеріально-технічними ресурсами, паливно-мастильними та будівельними матеріалами. Встановлено також пільги громадянам, які переселилися в трудонедостатні райони з метою створення фермерського господарства.

Постановою Кабінету Міністрів України „Про хід виконання Закону України” „Про селянське (фермерське) господарство” від 23 січня 1993 року було накреслено ряд організаційно-економічних заходів, які належить вжити міністерствам та відомствам, органам місцевої влади для забезпечення виконання головного фермерського закону. В ній вміщено рекомендації щодо вибору претендентів у фермери на конкурсній основі, а також ряд пільг для заохочення фермерських господарств до участі у державному замовленні.

15 лютого 1993 року було прийнято спеціальне Положення про порядок кредитування селянського (фермерського) господарства України [52], яке конкретизувало умови та порядок надання для фермерських господарств кредитів (довгострокових – до 5 років та короткострокових до одного року).

Також певну роль у підтримці фермерських господарств відіграє Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 1995 року № 381 „Про додаткові заходи щодо підтримки розвитку особистих підсобних господарств громадян і селянських (фермерських) господарств” [52], за якою фермерським господарствам, які мають необхідну техніку та підтвердили на практиці здатність ефективного господарювання, за їх бажанням сприяти наданню земельних ділянок в оренду понад граничні розміри.

Ряд пілг з забезпечення генетичним матеріалом фермерських господарств, що займаються тваринництвом, передбачено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 1993 року № 128 „Про порядок забезпечення селянських (фермерських) господарств генетичним матеріалом (племінними тваринами, спермопродукцією, ембріонами) на 1992-1995рр.”.

Слід також мати на увазі, що фермерські господарства як юридичні особи та самостійні господарюючі суб’єкти мають право самі приймати власні локальні нормативно-правові акти. Серед них на першому місці – Статут фермерського господарства. Статuti фермерських господарств визначають склад, структуру, юридичний статус господарства; членство в господарстві, права та обов’язки членів господарства; правовий режим земель і майно; організацію виробничо-господарської діяльності тощо. Як бачимо, статутом врегульовуються найбільш важливі питання створення та діяльності фермерських господарств. Значення Статуту для фермерського господарства важко переоцінити, це локальний нормативний акт, що регулює його внутрішні та зовнішні відносини і не повинен суперечити чинному законодавству.

Видається доцільним, окрім Статуту, укладення установчого договору між членами господарства, який має бути нотаріально посвідченим. Установчий договір господарства – це договір, укладений між членами господарства щодо засад створення та його діяльності. В ньому закріплюються основні правові засади цього створення.

Необхідно також у великих фермерських господарствах, де є велика земельна площа та значна кількість членів, приймати (на загальних зборах фермерського господарства) правила внутрішнього розпорядку.

В умовах ринкової економіки основним регулятором господарських взаємовідносин стає договір. Усі ці взаємовідносини мають нести в собі сільськогосподарську спеціалізацію, бути виділені в окрему групу договірних відносин „До проекту Закону про селянські господарства”.

В аграрному секторі діє понад 60 різних видів договорів.

Враховуючи це, а також юридичну складність цих відносин було б доцільно розробити нормативний акт про структуру і особливості договірних відносин у сфері сільського господарства.

На нашу думку, має рацію професор Н.І. Титова, зазначаючи, що такого роду узагальнюючий акт міг би показати кожному селянину юридичні можливості вступу в певні договірні відносини з розкриттям суті кожного виду договору та посиланням на конкретне законодавство [див. 25].

Аграрне законодавство має поступово позбавлятися зайвого нашарування численними інструкціями та іншими відомчими правовими актами та стати чіткою і стабільною законодавчою системою нормативно-правових актів, в якій домінував би закон, що дасть можливість локальної правотворчості самих господарюючих суб'єктів.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що суспільні відносини, пов'язані із створенням та діяльністю фермерського господарства, регулюються значною кількістю законодавчих актів. При такій ситуації вкрай важливо, щоб законодавець, приймаючи нові нормативні акти, відразу ж вносив би зміни до вже діючих актів, з метою усунення колізій між нормами, а відтак і неясностей та проблем в практичній роботі.

Неможна не погодитись з тим, що найголовніше завдання аграрного законодавства - забезпечити в Україні відродження селянина-господаря, створення надійних і стабільних умов для зайняття сільськогосподарським виробництвом, для заможного і пристойного життя [53, 91].

Законодавство про фермерські господарства має тенденцію до подальшого розвитку, вдосконалення та узгодження з земельним, цивільним, господарським та іншими галузями законодавства.

Щодо перспектив розвитку законодавчої регламентації фермерських господарств, то слід вважати, що вона стосуватиметься усіх трьох складових частин законодавства про фермерські господарства.

Щодо загального законодавства, то видається за необхідне подальша конкретизація правової регламентації відносин приватної власності (в першу чергу, на землі) на

конституційному рівні, що матиме важливе значення для фермерських господарств як перспективних аграрних землевикористувачів.

На нашу думку, найбільшого розвитку має набути спеціальне – фермерське законодавство, яке є безпосередньою юридичною базою створення та діяльності фермерських господарств.

1.3. Юридичні ознаки та визначення поняття фермерського господарства

Фермерство – новий і надзвичайно важливий інститут аграрного права України, який яскраво відображає сутність сучасних радикальних змін як в економічній, так і в законодавчій сфері, що скеровані на ліквідацію монополії усталених форм господарювання; одна з перспективніших організаційно-правових форм ведення сільського господарства, більш досконалий крок на шляху підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, економічної самостійності та зацікавленості у результатах праці.

Фермерське господарство уособлює за нових соціально-економічних умов ідеї відомого професора з історії українського селянського спілчанства („родинних дворич”) д-ра Іллі Витановича [3], не менш знаного професора-аграрника О.В.Чаянова щодо організації селянського сімейно-трудового господарства [10, 18, 20, 22, 54], професора Манчестерського університету Теодора Шаніна з науки „Селянознавство” [55] та багатьох інших учених, які бачили переваги та перспективи розвитку поряд з великим, дрібно-сімейного товарного виробництва на землі.

Сучасні фермерські господарства України віддзеркалюють головну сутність і скерованість аграрної реформи на вирішення найскладнішої економічної проблеми – продовольчої через забезпечення господарського використання земель її приватним власником (або орендарем) як самостійним аграрним товаровиробником. Це відповідає ринковим засадам у економіці сільського господарства.

З'ясування поняття фермерського господарства та визначення його ознак має важливе не лише теоретичне, але й значною мірою практичне значення, оскільки даний аспект лежить в основі вивчення всіх елементів правового статусу цього суб'єкта правовідносин, що визначає його місце, роль у сфері як правових, так і економічних відносин, сукупність прав і обов'язків та захист цих прав.

Необхідно відзначити, що через виникнення фермерських господарств відбулося розширення предмета аграрного права. Йдеться насамперед про відносини приватної власності в фермерському господарстві на земельну ділянку, як юридичній особі, так і громадянину України, надану із земель державної або комунальної власності для ведення товарного сільськогосподарського виробництва; право власності на майно фермерського господарства; своєрідні відносини між членами родини з приводу спільної праці, розподілу доходів, одержаних унаслідок господарювання.

Зрештою, можна говорити про виникнення принципово нового суб'єкта аграрних відносин. Його правосуб'єктність визначається (поряд із загальними нормативними актами) спеціальним Законом „Про фермерське господарство”, яким урегульовано відносини, що за своїм предметом і суттю є суто аграрними.

Що ж таке інститут фермерського господарства?

Це – сукупність правових норм загального, галузевого та фермерського законодавства, яке регулює правове становище цих господарств та його членів [14, 17].

Аграрні відносини, які виникають і діють у цих господарствах, мають комплексний характер і включають організаційні, земельні, трудові, майнові, господарські та інші відносини. Всіх їх зв'язує у єдиний правовий комплекс членська юридична природа, а також неповторна специфіка сільськогосподарської праці, виробничо-господарської діяльності на землі. В цьому розумінні можна говорити про відносно єдиний органічний комплекс фермерських правових відносин.

У зарубіжних країнах він по суті уособлює в собі весь спектр аграрних відносин, оскільки вони там асоціюються саме

з фермерськими відносинами, а аграрне право в таких країнах, як США, Канада, Франція фактично ототожнюється з фермерським правом.

Оскільки фермерське господарство є суб'єктом з великою зоною природного ризику; новим суб'єктом, що немає сталої економічної бази; був першим аграрним суб'єктом, заснованим на праві приватної власності на землі; створеним лише громадянами України; перспективним (є в цьому світі), то, на нашу думку, його правовий статус як підприємця повинен бути не загальним, а спеціальним, закріпленим у фермерському законодавстві. Зокрема, це може бути в Законі України „Про фермерське господарство” (окремою статтею або розділом).

Що ж розуміється під поняттям: „фермерське господарство”? Який зміст вкладає в це поняття законодавство та юридична наука?

Юридичні ознаки та поняття фермерського господарства досить плідно вивчаються аграрною наукою Російської Федерації. В Україні увагу цим теоретичним проблемам приділяють такі вчені-аграрники, як: В.І.Семчик, О.О.Погрібний, Н.І.Титова та інші.

На нашу думку, варто проаналізувати доктринальні положення стосовно самої назви фермерське господарство. Нагадаємо, що відповідно до Закону України „Про селянське (фермерське) господарство”, від 22.06.1993 року воно мало назву – „селянське (фермерське) господарство”.

Г.В.Чубуков і О.О.Погрібний вважали, що назва „селянські” показує, що „відновлюються господарства, власниками і управлінцями яких є селяни - особливий соціальний прошарок жителів села, зайнятих виробництвом сільськогосподарської продукції на індивідуальній або сімейній основі, повноправних власників засобів виробництва і виробленої продукції, що належить їм” [56]. Таке господарство ведеться селянами, тобто „громадянами, родом занять яких є сільськогосподарська праця, або роботи, пов'язані з веденням землеробства, тваринництва, використання природних ресурсів” [57, 33].

Однак, новий Закон України від 19 червня 2003 року „Про фермерське господарство” у назві господарств виключив термін

селянське, а залишив тільки фермерське господарство, подібно до назви, яка вживається для таких самих сільськогосподарських виробництв у розвинених західних країнах.

Цей термін вказує на те, що сучасні фермерські господарства мають чітко виражену орієнтацію на функціонування в умовах ринку, на виробництво конкурентоспроможної товарної сільськогосподарської продукції.

Необхідно нагадати, що пропозицію про назву „селянські (фермерські) господарства” було запропоновано професором Н.І.Титовою ще в 1990 році в статті „До проекту Закону про селянські господарства”. Ця слушна думка була врахована, і новий акт дістав назву Закону „Про селянське (фермерське) господарство”.

Як правильно зазначає професор Г.В.Чубуков, поняття „господарство” підкреслює його самостійність і економічну відокремленість від інших товаровиробників [57, 30].

Професор Н.І.Титова слушно зазначає, що термін „селянське (фермерське) господарство” у майбутньому може бути змінений на „господарство фермера”, оскільки: по-перше, це чіткіше визначатиме суб’єкта власності на землі та майно, а, по-друге, фермерство в усьому світі існує лише в сільському господарстві, а тому слово „селянське” є зайвим” [див. 31, 15].

На практиці та в подальшому законодавець пішов за таким же шляхом – в установчих документах фермерських господарств зазвичай здебільшого зазначають „Статут фермерського господарства”, а закон України від 19.06.2003 року отримав назву „Про фермерське господарство”. Так, наприклад, в статуті фермерського господарства, що знаходиться в с. Варяж Сокальського району записано: „Статут фермерського господарства Яворської Н.В.”, „Статут фермерського господарства Станкевич З.Ф.”.

Перше офіційне визначення поняття „селянське (фермерське) господарство” було надано в Законі України „Про внесення змін і доповнень до Закону України” Про селянське (фермерське) господарство” від 22 червня 1993 року. В статті 2 закону зазначено, що селянське (фермерське) господарство є

формою підприємництва громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією.

Слід наголосити, що наявний новий Фермерський Закон України від 19 червня 2003 року також дає визначення поняття господарства у статті 1: „фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства”.

Виходячи з цього визначення, можна виділити основні специфічні ознаки поняття фермерського господарства України. Проаналізуємо їх, оскільки від того, як законодавець врегулював поняття фермерського господарства, залежить його конкретний правовий статус.

В українській юридичній літературі конкретні ознаки фермерського господарства, виходячи зі змісту закону та власного їх бачення, дають В.І.Семчик, О.О.Погрібний, Н.І.Титова.

Ознаки фермерського господарства можуть бути сформульовані наступним чином.

По-перше, це окремий самостійно господарюючий аграрний суб'єкт. Як такий, він відрізняється від усіх інших аграрних суб'єктів: колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських господарств громадян (про що буде йтися нижче).

У чому ж проявляється його неповторність? Зокрема, це полягає в тому, що:

- землі для ведення фермерського господарства можуть надаватися на праві приватної власності;

- членами його можуть бути лише родичі, хоча законодавець передбачив можливість створення такого господарства і однією особою;

- в товарному виробництві сільськогосподарської продукції;

- можливості займатися її переробкою та реалізацією;

- майно господарства належить йому на праві власності, якщо інше не передбачено договором між його членами;

- в особливостях правового статусу - юридичної особи.

На самостійність фермерського господарства, зокрема, вказує пункт 2 статті 24 Закону України „Про фермерське господарство”: „фермерське господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв’язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних”.

Окрім того, самостійність фермерських господарств полягає в тому, що вони відповідно до статті 26 Фермерського закону мають право разом із іншими сільськогосподарськими товаровиробниками створювати обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, спілки, інші об’єднання, а також бути засновниками або учасниками господарських товариств.

Як зазначає законодавець, створені за участю фермерських господарств обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи не є прибутковими.

На нашу думку, фермерське господарство також може бути членом асоціацій, консорціумів, спільних підприємств з виробництва, переробки та реалізації продукції, підприємств, що обслуговують агропромисловий комплекс, а також несільськогосподарських підприємств, в тому числі з участю іноземних партнерів, брати участь у створенні або бути членом комерційних банків.

Пункт 1 статті 4 Закону наголошує, що такі господарства є рівноправною формою в системі народногосподарського комплексу, поряд з державними, колективними та іншими підприємствами, господарськими товариствами.

Отже, фермерське господарство є незалежним, повністю самостійним формуванням.

По-друге, фермерське господарство – це своєрідна форма підприємництва. Закон України „Про фермерське господарство” вказує, що фермерське господарство – є формою підприємницької діяльності громадян України. А згідно закону України „Про підприємництво” від 7 лютого 1991 року

„підприємництво - це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку”. Це говорить про те, що фермер повністю автономно, без будь-якої директиви зверху вирішує питання організації діяльності господарства, вибір партнерів і установалення договірних зв'язків, розподіл прибутків, матеріально-технічне і фінансове забезпечення. Фермер здійснює свою діяльність без будь-яких обмежень у межах дозволеного законодавством України.

Проголошуючи фермерське господарство формою підприємництва, законодавець проводить ідею самостійності товарної сільськогосподарської діяльності і цим самим повністю розв'язує руки фермеру, даючи можливість вільного вибору шляху отримання прибутків, що є стимулятором зацікавленості у кінцевих результатах праці.

А з іншого боку – це значить, що фермер повинен самостійно справлятися з проблемами, які його чекають у випадку неврожаю, несприятливої погоди, він самостійно несе тягар банкрутства, втрати прибутку тощо. А якщо ще врахувати умови тотальної економічної кризи, яка склалася на сьогодні в державі, то це буде в декілька разів складніше, ніж в нормальній економічній ситуації, і навіть може стати загрозою загибелі фермерського руху, що обернеться катастрофою для сільськогосподарського виробництва на сьогоднішній день. Тому даний аспект слід обов'язково врахувати і забезпечити фермерів надійною державною підтримкою.

На відміну від складу суб'єктів підприємницької діяльності за Законом „Про підприємництво”, фермерське господарство, як таке, може бути реалізоване лише в особі громадянина України.

По-третє, фермерське господарство як форма ведення господарювання на землі, не може створюватися примусово, в адміністративному порядку. Створенню такого господарства повинно передувати вільне волевиявлення його майбутніх членів. У пункті 2 статті 4 Закону України „Про фермерське господарство” вказано, що при створенні фермерського господарства одним із членів сім'ї, інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами такого господарства після

внесення змін до його статуту, чим гарантується право громадян України на добровільне створення таких господарств. І говорячи про таке право, потрібно підкреслити, що це право громадян України, і ніякий тиск, жодне адміністрування з приводу створення фермерського господарства неприпустимі.

З цією ознакою пов'язано і питання про те, що фермерські господарства для їх створення не потребують будь-якого державного чи іншого дозволу. Вони створюються не дозвільним, а явочно-нормативним порядком.

По-четверте, змістом діяльності фермерського господарства є виробництво, переробка та реалізація товарної сільськогосподарської продукції, що дає господарству можливість отримувати певні прибутки від її реалізації. Але ніде в Законі не вказано, яку кількість виробленої продукції треба для того, щоб вважати її товарною продукцією. Така продукція

призначена для продажу, а не для особистого споживання членів господарства. Необхідно підкреслити, що товарність – це ще й масштаби вирощеної продукції. Мається на увазі така кількість і об'єм сільськогосподарської продукції, після продажу якої окупляться затрати на її виробництво, буде отримано дохід, за рахунок якого розширюватиметься виробництво і залишатиметься чистий прибуток. Отже, фермерським є таке виробництво сільськогосподарської продукції, при якому ця продукція стає товаром.

Необхідно відзначити, що виробництво та переробка, реалізація сільськогосподарської продукції зумовлена чисто аграрним характером діяльності фермерського господарства, хоча за загальним правилом фермерські господарства можуть займатися й іншою, незабороненою законом діяльністю. Проте, безумовно, агровиробництво має бути основним видом діяльності такого господарства, оскільки воно засноване на землях сільськогосподарського призначення, і основне завдання такого господарства – виробництво товарної сільськогосподарської продукції.

Наступна юридична ознака поняття фермерського господарства означає, що господарство може не лише виробляти (вироснувати, виготовляти), а й переробляти

сільськогосподарську сировину в готову сільськогосподарську продукцію, тобто вести агропромислове виробництво.

Враховуючи те, що серед сільськогосподарської продукції є значна частина такої, яка швидко псується чи втрачає свої споживчі якості внаслідок тривалого зберігання, набуває важливого значення стадія переробки її на своїх мінізаводах, особливо продукції тваринництва та городництва. Адже від цього виграє не лише саме господарство, а й усі потенційні споживачі. За існуючої малопотужної бази підприємств переробної промисловості України із застарілим обладнанням, а також у зв'язку з недостатністю перевезень на великі відстані, виникла необхідність створення міні м'ясокомбінатів, молокозаводів, максимального зближення їх до місця виробництва продукції.

На нашу думку, державі необхідно стимулювати випуск промисловістю такого устаткування. Але одному фермерові не під силу організувати переробку сільськогосподарської продукції всередині фермерського господарства на належному рівні. Для цього необхідно задіювати фермерську кооперацію, як у розвинених країнах Європи [58].

Що стосується реалізації сільськогосподарської продукції, то законодавець наділяє господарство широкою самостійністю в укладанні договорів зі споживачами. Фермерське господарство має право реалізовувати (продавати, міняти, заставляти майно під отримані кредити) майно, свою сировину та продукцію на свій власний розсуд.

Проаналізовані юридичні ознаки фермерського господарства впливають зі статті 1 Закону про нього. Але не можна стверджувати, що вони вичерпно та всебічно характеризують даний вид суб'єкта аграрних відносин.

Аналіз подальших норм Закону дає можливість додати до цих ознак ще й такі (на які, на нашу думку, справедливо вказує проф. Н.І.Титова [14, 19-21], і які повинні увійти у наукове визначене поняття) фермерського господарства. Це:

а) відносини в фермерському господарстві носять членський характер. Законодавець чітко обмежує коло суб'єктів такого господарства, маючи на увазі, що членами фермерського господарства можуть бути лише особи, пов'язані родинними

стосунками, а не будь-якими іншими. Відповідно до цього слід розмежувати членство в фермерському господарстві від членства в інших структурах сільськогосподарського виробництва.

Необхідно зазначити, що у новому Законі України „Про фермерське господарство” передбачено положення про те, що трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці членів цього господарства та тільки у разі виробничої потреби воно може залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом);

б) фермерське господарство - це сімейно-трудове об'єднання, з чітко визначеним складом його учасників.

Згідно пункту 1 статті 3 Закону України „Про фермерське господарство” членами господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, та інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства.

Отже, законодавець визначає базою фермерського господарства – селянську сім'ю, де всі члени, зв'язані між собою родинними узами. У результаті такого характеру організації виробництва, діяльності і побутові потреби в господарстві органічно поєднуються, що дає сім'ї основні засоби існування, вона, в свою чергу, створює господарство власною працею. У сім'ї, що веде господарство, відбувається з'єднання функцій власності, управління економіки і праці [59].

Необхідно відзначити, що на зазначені риси в свій час була звернута увага О.В.Чаянова, на основі чого ним була розроблена теорія сімейного трудового селянського об'єднання. Зокрема, він вказав, що сім'я в результаті затрати ручної праці одержує єдиний трудовий дохід і співставляє свої зусилля з одержуванним матеріальним результатом. Особиста праця селянина та членів його сім'ї високо ним оцінюються, оскільки трудове сімейне підприємство дещо відрізняється за природою своєї мотивації від підприємства, організованого на найманій праці, оскільки в сімейному господарстві, де не застосовується наймана праця, запас робочої сили, її склад та ступінь трудової активності визначаються складом і розміром сім'ї.

Мотивація господарської діяльності селянина розуміється О.В.Чаяновим не як мотивація підприємця, котрий одержує в результаті вкладення свого капіталу різницю між валовим доходом та затратами виробництва, а швидше як мотивація робітника, котрий працює на своєрідній відрядній оплаті, що дозволяє йому самому визначати час і напруженість своєї роботи [54, 62].

З плином часу ця теорія знайшла своє певне відображення в фермерських господарствах. З положеннями теорії О.В.Чаянова варто погодитись, зокрема, що стосується ідеї сімейного господарства. Цю ідею законодавець проводить через весь Закон України „Про фермерське господарство”. За своєю суттю праця в фермерському господарстві – це праця осіб, які перебувають між собою в родинних зв’язках, виробляючи, реалізуючи та переробляючи сільськогосподарську продукцію. Дане положення розкриває зміст фермерського господарства як сімейно-трудового об’єднання. О.В.Чаянов в своїй теорії вказував, що селянське господарство – переважно натуральне, ставить за мету задоволення матеріальних потреб членів сім’ї. В сучасний період законодавець визначає фермерське господарство формою підприємництва громадян України, тобто як таке, що створене і функціонує з метою одержання прибутку.

Ознака сімейно-трудового об’єднання є характерною для цього виду господарств, оскільки відображає давні історичні традиції сімейного трудового селянства України і притаманна також традиційним фермам в США та більшості інших країн. На думку Н.І.Титової, вона повинна бути включена до законодавчого визначення поняття фермерського господарства [див. 14, 19];

в) фермерське господарство – це суб’єкт сільськогосподарського землевикористання. Як вважає Н.І.Титова, термін „землевикористання”, на відміну від „землекористування”, має в земельних відносинах більш широкий зміст; він відображає землеробство як трудовий процес з використання природних властивостей родючості земель всіма суб’єктами аграрних відносин, тобто, якщо сказати коротко,

землевикористання – це трудовий процес з використання земель; він є унікальним і специфічним [див. 43].

Праця з використанням природних властивостей земель є особливою і унікальною; вона означає використання земель як основного і незамінного засобу виробництва. Процес землевикористання пов'язаний з природнокліматичними факторами, а сільськогосподарська праця має сезонний характер, тому що наслідки праці стають відомі після закінчення певного терміну, тобто це є тривалий виробничий цикл;

г) члени фермерського господарства не беруть участі в господарському виробництві, не перебувають у трудових відносинах з будь-якими підприємствами, установами та організаціями, оскільки відповідно до частини 1 статті 27 Фермерського закону трудові відносини у такому господарстві базуються на основі праці його членів. Це зокрема, означає, що для створення та діяльності фермерського господарства особа, яка є членом колективного сільськогосподарського підприємства, повинна вийти з нього, а та, що працює в радгоспі, звільнитись з роботи в ньому.

На нашу думку, члени фермерського господарства мають право працювати поза господарством тимчасово, на сезонних роботах або на засадах договору на час виконання певної роботи. Трудові відносини у фермерських господарствах виникають на основі членства в них, а не на засадах трудового договору;

д) наступною ознакою є те, що фермерські господарства засновані переважно на приватній власності на землі (або на оренді земель). Приватна власність на земельну ділянку дозволяє відчувати селянину впевненість в майбутньому, що в нього не заберуть її колись, він використовуватиме її з любов'ю та оберігатиме від виснаження. Власність – це серцевина основи, на якій ґрунтується економіка. Життя показує, що коли людина не є власником, не має довготривалого матеріального інтересу, то, звичайно, створити вискоєфективну економіку не можливо [60, 11].

Але не слід недооцінювати й оренду. У переважній більшості країн світу фермерські господарства орендують землі. У теперішній час, коли дуже малі за розмірами земельні ділянки

(середня земельна частка) передані у приватну власність таким господарствам безкоштовно, та у зв'язку з тяжким матеріальним станом господарств, більшість з них не в змозі купити так необхідні для вирощування товарної сільськогосподарської продукції значні за розмірами земельні ділянки та ще й високої якості. Єдиний вихід з цієї ситуації – оренда земель. На допомогу аграрним товаровиробникам було прийнято Закон України „Про оренду землі” від 6 жовтня 1998 року.

Важливою, на нашу думку, ознакою фермерського господарства виступає характер власності на майно, оскільки господарство, як юридична особа, має відокремлене майно. У відповідності зі статтею 20 Закону України „Про фермерське господарство” його майно належить йому на праві власності.

За загальним правилом, порядок володіння, користування та розпорядження майном господарства здійснюється відповідно до статуту. Однак, у випадку укладення між членами господарства засновницького договору, це питання вирішується членами господарства згідно вищевказаного договору.

Проаналізовані законодавчі і наукові ознаки поняття фермерського господарства дають можливість дати визначення цього поняття.

Наукове визначення поняття фермерського господарства було дано О.О.Погрібним та Н.І.Титовою. На думку О.О.Погрібного, „селянським господарством визнається індивідуальне сімейне сільськогосподарське підприємство, створене як самостійний сільськогосподарський суб'єкт з правами юридичної особи, яке бере участь у громадському обігу та укладенні угоди, організоване для ведення сільськогосподарської і пов'язаної з нею іншої діяльності на основі особистої праці громадян та членів їхніх сімей із застосуванням у певних межах найманої праці з використанням майна і земельних ділянок, переданих в особисту власність, оренду громадян” [61]. Дане визначення, на нашу думку, не увібрало в себе всі ознаки поняття. Зокрема, в ньому не вказано форму власності майна господарства та товарний характер виробленої продукції. Також є спірним питання: чи є фермерське господарство підприємством? Поняття родичі є значно об'ємнішим, ніж поняття сім'я.

На погляд професора Н.І.Титової, „селянське (фермерське) господарство юридично самостійний, добровільно створений аграрний господарюючий суб'єкт і самостійна організаційна форма сільськогосподарської трудової підприємницької діяльності селянських сімей з використанням земель сільськогосподарського призначення для вироблення (виготовлення) товарної продукції, яка є спільною сумісною власністю осіб, що ведуть це господарство, переважно на приватній землі” [див. 33, 14].

Дане визначення вбачається більш вдалим, воно охоплює всі ознаки поняття. Однак було б доцільним вказати, що це родинне утворення, адже поняття "родичі" є об'ємнішим, ніж поняття „сім'я”; а також зазначити, що фермерське господарство – це юридична особа.

Ми пропонуємо своє визначення поняття: фермерське господарство в Україні – це самостійно господарюючий, добровільно створений суб'єкт аграрної підприємницької діяльності - юридична особа, що являє широке родинно-трудове об'єднання громадян України з використання приватних або орендованих земель сільськогосподарського призначення та майна, що належить господарству на праві власності (якщо інше не передбачено договором між членами господарства) створений для вироблення товарної сільськогосподарської продукції, а також зайняття пов'язаними з нею іншими видами діяльності, не забороненими законодавством України. Дане визначення – спроба об'єднати згадані ознаки фермерського господарства в одне ціле.

Як таке, фермерське господарство має юридичні ознаки, що з одного боку, характеризують його як суб'єкта сільськогосподарського землевикористання, поряд з іншими такими суб'єктами, а з іншого наділяє його специфічними, лише йому притаманними рисами, що виокремлюють його з числа інших аграрних суб'єктів.

1.4. Фермерське господарство та інші аграрні організаційно-правові господарські структури на селі (спільне і особливе)

Уникнути кризового стану в агропромисловому секторі можна тільки завдяки багатоукладності, рівноправному розвитку всіх форм господарювання, при якому пріоритети народжуються в конкурентній боротьбі, а їх зміна негативно майже не позначається на стані споживчого ринку.

Фермерське господарство як самостійний і специфічний суб'єкт відрізняється від інших суб'єктів аграрних відносин, хоч має з ними ряд спільних рис. Об'єднує всіх агровиробництва – сільськогосподарське землевикористання, тобто процес з використання земель як основного засобу виробництва; поєднання праці людини з дією об'єктивних природних факторів, внаслідок чого трудові відносини в усіх аграрних структурах виступають не у „відокремленому” і „чистому” вигляді, а у формі земельно-трудова відносин.

Питаннями порівняльного аналізу селянських (фермерських) господарств та інших аграрних організаційних структур на селі розглядалося професором Н.І.Титовою, О.О.Погрібним, Г.Ю.Бистровим, Г.В.Чубуковим, В.В.Устюковою та іншими.

Як правильно зазначає Г.Ю.Бистров, основна ознака, яка відрізняє фермерське господарство від інших організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, полягає в тому, що в основі фермерського господарства лежать сімейно-родинні зв'язки осіб, які спільно ведуть сільськогосподарську діяльність.

Одночасно фермерське господарство повинно розглядатись як сімейно-трудова об'єднання осіб, зайнятих приватною підприємницькою діяльністю в сільському господарстві [62, 157].

При порівнянні фермерських господарств з сільськогосподарськими кооперативами можна зробити висновок про існування між ними спільної членської основи їх внутрішніх (а певною мірою і зовнішніх) відносин.

Проте у фермерському господарстві ці відносини виникають тільки між „родичами”, тобто це є „сімейно-родинними” членськими відносинами, що не передбачається у сільськогосподарських кооперативах.

Окрім того, сільськогосподарські кооперативи, як і інші види колективних сільськогосподарських підприємств, базуються на колективній формі власності та колективній праці. Майно кооперативу відповідно до його статуту поділяється на пайовий та неподільний фонди.

Стосовно майна фермерського господарства, то воно належить на праві власності фермерському господарству. Його члени мають право на утримання частки майна господарства лише при його ліквідації або у разі припинення членства.

Відповідно до статті 22 Закону України „Про фермерське господарство” фермерське господарство як цілісний майновий комплекс включає майно, передане до складеного капіталу, не розподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання.

Відчужується в даному випадку лише фермерське господарство як цілісний майновий комплекс (за рішенням членів господарства) на підставі цивільно-правових договорів тільки громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства або юридичним особам України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

При цьому слід дотримуватися вимог земельного законодавства, зокрема, що земельні ділянки для ведення фермерського господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни України - власники земельних часток (паїв) не вправі до 1 січня 2007 року продавати або іншим способом відчужувати земельні частки(паї), крім передачі їх у спадщину та у випадку вилучення земель для суспільних потреб.

Крім того, в статті 12 Закону України „Про фермерське господарство” вказано, що землі для ведення такого господарства можуть складатися із земельних ділянок, наданих фермерському господарству як юридичній особі та земельних ділянок, що належать членам фермерського господарства на праві приватної власності, чого немає в колективних підприємствах.

У статті 22 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію” зазначається, що земля кооперативу складається із земельних ділянок, наданих кооперативу в користування або придбаних ним у власність.

Зокрема, у частині другій статті 20 названого закону, право власності на землю може набуватися кооперативом шляхом внесення до пайового фонду земельних ділянок його засновниками та членами, а також придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами відповідно до Земельного кодексу України.

При цьому слід мати на увазі, що згідно пункту 14 Перехідних положень чинного Земельного кодексу України до 1 січня 2007 року заборонено внесення права на земельну частку (пай) до статутних фондів господарських товариств.

Відмінність прослідковується також і в кількісному та якісному складі обох видів господарювання. Членами фермерського господарства можуть бути лише родичі, це сімейно-родинне утворення, хоча законодавець передбачив можливість створення такого господарства і однією особою, чого не вимагає законодавець стосовно сільськогосподарських кооперативів.

У фермерському господарстві членство ґрунтується на спільній сумісній власності, що є характерним для сім'ї і ще раз підкреслює його різницю від інших суб'єктів підприємницької діяльності.

Членами кооперативу, згідно статті 5 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію”, можуть бути громадяни України та юридичні особи зареєстровані в Україні, чисельність членів кооперативу не може бути меншою, ніж три особи.

Умови створення фермерського господарства такого обмеження немає, оскільки, згідно пункту 2 статті 1 Закону України „Про фермерське господарство”, воно може бути створено однією особою. Створити фермерське господарство може тільки фізична особа – громадянин України.

На відміну від членів фермерського господарства, фізичні та юридичні особи можуть бути членами кількох кооперативів, різних за напрямками діяльності. Тобто членами різних кооперативів може виступати лише безпосередньо фермерське господарство, а не його члени.

Суттєвою ознакою будь-якого кооперативу, в тому числі сільськогосподарського, є положення про те, що вони створюються та діють на пайових засадах. Крім того, згідно ст.12 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію” у кооперативах всіх видів допускається асоційоване членство. У фермерському господарстві асоційованих членів не передбачено.

Сільськогосподарські кооперативи, як і інші види колективних сільськогосподарських підприємств, мають статус підприємства. У той час, як фермерське господарство не є підприємством. Свідченням цього є відсутність у них трудових колективів і трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці його членів та регулюються статутом. Тільки у разі виробничої необхідності фермерське господарство має право залучати за трудовим договором (контрактом) інших громадян, трудові відносини яких регулюються нормами трудового законодавства. Це також підтверджується тим, що праця членів фермерського господарства в принципі належить до сфери індивідуальної, а не колективної трудової діяльності, вона не регулюється нормами трудового законодавства [63, 204]. Ці положення підтверджуються пунктом статті 35 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію”, де передбачено, що трудові відносини членів кооперативу (об’єднання) регулюються цим Законом, законодавством про працю, статутом та правилами внутрішнього розпорядку колективу.

Юридичним фактом, що забезпечує виникнення фермерського господарства є факт надання особі-громадянину України, яка організовує таке господарство, земельної ділянки у власність чи отримання в оренду із земель державної або комунальної власності.

Згідно статті 5 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію” рішення про створення сільськогосподарського кооперативу приймається його установчими зборами.

Існує різниця й у характері відповідальності членів фермерського господарства і членів сільськогосподарських кооперативів за шкоду, заподіяну ними цим суб’єктам, зокрема,

повна відповідальність у фермерських господарствах і здебільшого обмежена у кооперативах [див. 33, 14].

Фермерські господарства відрізняються від особистих селянських господарств своїм особливим статусом та економічною ціленаправленістю до ринку, до виробництва товарної сільськогосподарської продукції [див. 57, 30].

Відповідно до статті 1 Закону України „Про особисте селянське господарство” від 15 травня 2003 року „особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції та реалізації її надлишків”.

Діяльність громадян, пов'язана з виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції в особистому селянському господарстві, не належить до підприємницької діяльності.

У таких господарствах йдеться, насамперед, саме про „особисті” господарства, завдяки яким члени колективних сільськогосподарських підприємств, працівники радгоспів, інші громадяни мають можливість додатково до доходів від своєї праці в цих структурах, одержати і певні прибутки від своїх підсобних господарств на присадибних земельних ділянках, що здійснюється особистою працею сільської сім'ї.

Особисті селянські господарства, як уже було сказано, не виробляють товарну сільськогосподарську продукцію, вона застосовується для власних потреб, а лише її надлишки реалізуються. Фермерські ж господарства, навпаки, не тільки виробляють товарну сільськогосподарську продукцію, а ще й її переробляють та реалізують. Крім того вони можуть займатися й іншими видами діяльності, які не заборонені законодавством України.

Спільними в цих суб'єктах аграрних відносин є використання праці членів сім'ї, але особисте селянське господарство не є юридичною особою, його працівники не

одержують за це заробітну плату – саме ці ознаки докорінно відрізняють це господарство від фермерського господарства.

Облік особистих селянських господарств здійснюють сільські, міські ради за місцем розташування земельної ділянки, а виникнення фермерського господарства з правом одержання земельної ділянки саме для ведення такого господарства і державною реєстрацією у виконавчому комітеті міської, районної ради або районних державних адміністраціях міст Києва та Севастополя, за місцем проживання осіб або за місцезнаходженням земельної ділянки.

Різні й розміри земельних ділянок, що надаються для цих господарств. Фермерські господарства мають значно більші земельні площі, а, отже, і виробляють більше товарної сільськогосподарської продукції.

Слід також наголосити, що, на відміну від усіх інших суб'єктів аграрних відносин, фермерські господарства створюються спеціальним порядком (хоча необхідно підкреслити про наявність спільних моментів).

Зокрема, до особливостей створення фермерського господарства можна віднести:

а) без земельної ділянки немає фермерського господарства, земля в даному випадку має значення правоутворюючого юридичного факту для його виникнення;

б) відбір бажаючих проводиться на конкурсних засадах (районною (міською) професійною комісією з питань створення фермерських господарств), що не вимагається при інших формах аграрної підприємницької діяльності.

Таким чином, фермерське господарство - окремий самостійний суб'єкт аграрних відносин, який характеризується специфікою по відношенню до інших форм сільськогосподарського виробництва.

Фермерські господарства України мають великі перспективи розвитку. Проте фермери України потребують активної і стабільної державної допомоги на зразок тієї, яку мають фермери у всьому світі.

Висновки. В Україні в процесі проведення аграрної і земельної реформ виник і розвився новий аграрний суб'єкт - фермерське господарство.

Фермерські господарства певною мірою відроджують за нових соціально-економічних умов історичної форми сімейно-трудової селянської праці, які завжди були притаманні українському селу.

Господарство в Україні як самостійний суб'єкт правових відносин, характеризується наявністю комплексу специфічних юридичних ознак, що відрізняють його від інших аграрних суб'єктів.

Його належність до суб'єктів аграрного права зумовлена тим, що фермерське господарство – являє собою форму індивідуального підприємництва громадян України, в основі якого лежить родинне утворення осіб, які об'єдналися для ведення товарного агровиробництва з метою отримання прибутку на приватних або орендованих землях, а майно належить на праві власності господарству.

Існування в Україні не лише загального і галузевого, а й спеціального фермерського законодавства є доказом саме того, що йдеться про особливого і самостійного суб'єкта аграрних відносин. Ця його специфіка закріплена у визначенні поняття фермерського господарства у Законі України „Про фермерське господарство”; на сьогодні вона має й певні наукові опрацювання.

Юридичні ознаки дають можливість дати власне наукове визначення поняття фермерського господарства. Його наявність є свідченням юридичної самобутності та істотної специфіки правового становлення фермерського господарства, та відрізняє його від інших суб'єктів аграрних відносин.

Фермерство є свідченням виникнення нового соціально-економічного укладу на селі, яке віддзеркалює ринкову природу і скерованість аграрної реформи в Україні.

Однією з основних причин уповільнення створення фермерських господарств в Україні є насамперед відсутність стабільної дотаційної допомоги їм з боку держави, фактичне невиконання навіть тих конкретних норм та заходів, які епізодично фіксуються в нормативно-правових актах.

Контрольні питання

1. Назвіть основні нормативні акти, що регулюють діяльність фермерських господарств України.
2. Структура Закону України "Про фермерські господарства".
3. Що таке фермерське господарство?
4. Які перспективи розвитку фермерства в Україні?
5. У чому полягає різниця між фермерським господарством та особистим селянським господарством?
6. Що є спільним між фермерським господарством та іншими аграрними суб'єктами?
7. Дайте характеристику загальному законодавству України щодо фермерського господарства – стосовно галузевого законодавства.
8. Розкрийте поняття спеціального фермерського господарства.

РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

2.1. Право на створення фермерського господарства

Право на створення фермерського господарства – це суб'єктивне право громадян України, яке може бути реалізоване ними за певних правових умов, що безпосередньо пов'язано з їх цивільною та земельною дієздатністю. Необхідно відмітити, що ці умови зумовлені специфікою сільськогосподарської праці, яка у фермерському законодавстві визнана як необхідна юридична умова створення такого господарства.

Законом України „Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року досить чітко (хоча і неповно) регламентовано коло осіб, які мають право створити фермерське господарство.

При цьому слід розділяти дві категорії суб'єктів:

- 1) які мають намір організувати господарство;
- 2) які мають намір стати його членами.

І в першому, і в другому випадках не йдеться про так званих найманих працівників.

Законодавець визначає обмежене коло суб'єктів, які мають право створити таке господарство. Насамперед йдеться лише про громадян України. Відповідно до статті 5 Закону України „Про фермерське господарство” законодавець надає право створення такого господарства лише дієздатним громадянам України.

Отже, правосуб'єктність у зазначених відносинах передусім пов'язується з наявністю громадянства України.

Обґрунтуванням цього положення є також і позиція статей 81, 82 Земельного кодексу України про те, що суб'єктами права приватної власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть бути лише громадяни України, юридичні особи України, які створені громадянами України.

Таким чином, Закон позбавляє іноземців та осіб без громадянства зазначеної правосуб'єктності. Це пояснюється тим, що наша держава бажає бачити власниками земель сільськогосподарського призначення лише своїх громадян.

Якщо емігрант повертається на батьківщину, приймає громадянство України та бажає створити фермерське господарство, то для нього існує загальний порядок, такий самий, як і для всіх громадян України. А коли цей іноземець хоче зберегти громадянство тієї держави, звідки він приїхав, і не приймає громадянства України, він не може стати фермером в Україні.

Проте в статті 93 Земельного кодексу України та в статті 6 Закону України „Про оренду землі” передбачено, що орендарями земельних ділянок можуть бути й іноземні юридичні та фізичні особи, особи без громадянства. Тобто зазначені громадяни можуть виробляти сільськогосподарську продукцію на орендованих землях. Але вони не можуть створити фермерське господарство, оскільки згідно пункту 2 статті 1 Закону України „Про фермерське господарство” таке господарство може бути створене лише громадянами України. Який же вихід з цієї ситуації?

Нині іноземні громадяни можуть узаконити свої відносини, працюючи в фермерському господарстві лише як наймані працівники, а не як повноправні члени господарства. Вони не мають права брати участь у розподілі прибутків господарства, за винятком того випадку, коли в установчих документах господарства буде передбачено можливість їх участі в розподілі прибутків. Єдиний вихід з цієї ситуації – створення спільних підприємств, куди на партнерських засадах може входити фермерське господарство та конкретний іноземець чи особа без громадянства, або укладення угоди про співпрацю без створення нової юридичної особи.

Наступною умовою, яка встановлена законом для набуття права на створення фермерського господарства, є цивільна та земельна дієздатність.

Цивільна дієздатність громадянина настає з 18-річного віку і означає здатність своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов’язки. Більш широке наукове визначення цивільної дієздатності дається З.В. Ромовською: „Це психічна та інтелектуальна здатність громадянина

усвідомлювати та керувати своїми діями, які продовжують, змінюють чи припиняють цивільні права та обов'язки" [64, 24].

Досягнення 18-річного віку не завжди означає повну дієздатність громадянина. В деяких випадках судами може здійснюватися обмеження в дієздатності громадян. Зокрема, слід відзначити, що визнати громадянина недієздатним або обмежено дієздатним вправі лише суд. Тому документи про стан здоров'я громадянина, що обмежують його дієздатність, до уваги не повинні братися.

Законодавець встановлює різний віковий ценз для осіб, які реалізують право на створення фермерського господарства (18 років) і осіб, які реалізують право на членство в такому господарстві новим законом з 14 років (у порівнянні з Законом „Про селянське (фермерське) господарство” 1992 року – з 16 років).

Але визначальною, на наш погляд, в даному аспекті є наявність у громадянина України земельної дієздатності. Тобто бажаючий створити фермерське господарство повинен мати не лише загальну (цивільну), а й спеціальну (земельну) дієздатність.

Земельна дієздатність – це здатність повнолітнього громадянина України своїми діями набувати не лише цивільні, а й мати права і створювати для себе обов'язки саме з використання та охорони земель. Зміст земельної дієздатності визначає такі основні ознаки: повноліття, громадянство України, цивільна дієздатність, бажання і можливість працювати на землі, використовуючи її як основний засіб виробництва у сільському господарстві України.

Оскільки йдеться про створення суб'єкта аграрної підприємницької діяльності, то, керуючись частиною другою статті 5 Закону України „Про підприємництво” засновник – організатор фермерського господарства має відповідати певних вимогам. Ним не можуть бути військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату, а також інших органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств, а також особи,

які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини.

Новою редакцією Закону України „Про селянське (фермерське) господарство” від 22 червня 1993 року була введена така вимога щодо осіб, які бажають створити фермерське господарство, як необхідність документального підтвердження їх здатності займатися сільським господарством. Така позиція законодавця щодо фермера у сільському господарстві є цілком правильною і необхідною, адже земля не повинна потрапити до рук „профана”, тут потрібен перш за все господар, знайомий з цією сферою господарювання.

Постають питання, що таке „кваліфікація” і „досвід роботи в сільському господарстві” і хто, та яким чином повинен їх визначати?

Кваліфікація – сукупність теоретичних знань у певній галузі господарювання, які набувають в спеціальних навчальних закладах (установах) і підтверджені спеціально визначеною формою документа даної установи (диплом, свідоцтво).

Щодо кваліфікації у сільському господарстві, то це можуть бути знання певного рівня в галузі рослинництва, тваринництва, бджільництва, організації сільськогосподарської праці тощо. Поняття досвіду роботи в сільському господарстві можна трактувати як ведення протягом тривалого часу особистого підсобного господарства; участь в діяльності сільськогосподарського підприємства як кваліфікованого, так і некваліфікованого працівника.

Статтею 5 Фермерського закону передбачено професійний відбір бажаючих створити фермерське господарство. У відповідності з абзацом 1 статті 6 Закону України „Про фермерське господарство” цей професійний відбір проводить районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств, склад якої формується і затверджується районною (міською) радою. До складу зазначеної комісії включаються представники органів місцевої ради, органів місцевого самоврядування, представники Асоціації фермерів та приватних землевласників і громадських організацій.

Наказом Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України № 452/335 від 17 грудня 2003 року, затверджено положення про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств.

Необхідно зазначити, що у названому положенні більш деталізовано склад членів професійної комісії, а саме до них входять: представники управління (відділу) сільського господарства і продовольства, управління праці та соціального захисту населення місцевої державної адміністрації, інші представники органів влади місцевого самоврядування, представники Асоціацій фермерів та приватних землевласників України та громадських організацій.

Громадяни, які виявили бажання створити фермерське господарство, подають до професійної комісії заяву, у якій зазначають бажані розміри і місце розташування земельної ділянки та кількість членів господарства.

До заяви обов'язково додаються копії документів, що підтверджують їх досвід роботи в сільському господарстві, наявність необхідної кваліфікації або спеціальної підготовки, обґрунтування розмірів земельної ділянки і напрямку діяльності господарства. Наголошуємо, що документи заявник до професійної комісії подає за описом, копію якого видається претенденту з відміткою про дату прийняття документів професійною комісією, за підписом відповідальної особи, хоча у положення не вказано якої саме. На нашу думку, це повинен бути підпис голови або секретаря комісії

Важливими є вимоги Положення про те, що під час вивчення поданих претендентами документів, професійна комісія може проводити перевірку їх достовірності.

У випадку виявлення недостовірної інформації або неналежним чином оформлених документів заява претендента комісією залишається без розгляду, про що претендента повідомляється у письмовій формі із зазначенням підстав протягом п'яти днів із дня отримання заяви. Однак, претенденту надано право усунути причини, що були підставою залишення заяви без розгляду та повторно подати заяву.

Комісія за п'ять днів до проведення відбору письмово або телеграмою повідомляє претендентів про час і місце проведення засідання професійної комісії з відбору претендентів на створення фермерського господарства.

Комісія на своєму засіданні повинна розглянути заяву особи, яка бажає створити фермерське господарство, його відповідність тим вимогам, які ставить закон, моральні, ділові якості громадянина, враховує перспективу розвитку господарства, його максимально ефективне функціонування, наявність фінансових та матеріальних ресурсів.

Рішення професійної комісії приймається на засіданнях у присутності не менше двох третин її складу відкритим голосуванням простою більшістю голосів, а у разі однакової кількості голосів голос головуєчого є ухвальним. Рішення професійної комісії оформляється протоколом, який підписує головуєчий та всі члени комісії, що були присутні на засіданні.

Лише висновок професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації є умовою для державної реєстрації фермерського господарства і надання (передачі) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності у відповідності до Земельного кодексу України.

Порівнюючи із Законом України „Про селянське (фермерське) господарство” 1993 року, слід зазначити, що конкурсний відбір бажаючих створити селянське (фермерське) господарство проводила районна (міська) конкурсна комісія, склад якої формувала районна державна адміністрація (виконавчий комітет місцевого самоврядування) і затверджував голова районної, міської Ради, в адміністративному підпорядкуванні якої є район діяльності ради. До складу комісії включалися представники районної, міської, в адміністративному підпорядкуванні якої є район діяльності ради, управління агропромислового комплексу та відділу земельних ресурсів місцевої державної адміністрації, асоціації фермерів, міської Ради, селищної Ради, на території якої

передбачається відведення земельної ділянки для створення фермерського господарства та інших зацікавлених державних і громадських організацій.

Рішення професійної комісії у разі відмови може бути оскаржене претендентом у судовому порядку.

У відповідності з пунктом 1 статті 3 Закону України „Про фермерське господарство”, членами такого господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, та інші родичі, члени сім’ї, які об’єдналися для роботи в цьому господарстві. Отже, на членів фермерського господарства не поширюються вимоги, які відносяться до засновників. Але, коли голова такого господарства доручає виконувати свої обов’язки одному з членів фермерського господарства, то, на нашу думку, цей член господарства повинен відповідати вимогам, які законодавець ставить до фермера-засновника.

Також необхідно наголосити, що законодавством передбачається, що при створенні господарства одним із членів фермерського господарства, інші члени сім’ї та родичі самостійно приймають рішення про участь в його діяльності. Цим законодавець закріплює принцип добровільності при створенні фермерського господарства.

Членами фермерського господарства не можуть бути родичі, які працюють в господарстві за трудовим договором (контрактом, угодою), тобто наймані працівники.

Законодавець в пункті 2 статті 1 Закону України „Про фермерське господарство” надає право створення такого господарства однією особою. Практично це змушує „фермера” наймати значну кількість працівників на засадах трудового законодавства, та й доручити виконувати свої обов’язки він не може, оскільки, це можливо зробити лише члену господарства. Отже, в такому випадку на засадах фермерських принципів залишається лише засновник. На нашу думку, у випадку створення фермерського господарства одним громадянином, таке господарство можна вважати не фермерським, а приватним сільськогосподарським підприємством.

Громадяни, які мають намір вести фермерське господарство, що переїжджають з іншої місцевості створюють таке господарство таким же порядком. До цієї категорії також

можна віднести жителів міста, які виявили бажання вести фермерське господарство.

Новий Закон України „Про фермерське господарство” надав право громадянам, що створили фермерське господарство, облаштувати постійне місце проживання в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об’єктів господарства.

Якщо постійне місце проживання членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса. З цією метою Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1102 затверджено „Порядок використання коштів державного бюджету для надання підтримки новоствореним фермерським господарствам з відокремленими садибами”. Ним визначено механізм використання коштів державного бюджету для надання підтримки фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після їх державної реєстрації, а в трудонедостатніх населених пунктах – п’ять років) та фермерським господарствам з відокремленими садибами через Український державний фонд підтримки фермерських господарств і його регіональні відділення на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі.

Для полегшення вирішення питання щодо отримання фінансової допомоги фермерським господарствам, спільним наказом Міністерства аграрної політики України, Міністерства фінансів України та Міністерства економіки з питань європейської інтеграції України від 4 березня 2005 року № 88/223/52 затверджено „Перелік документів, які подаються новоствореними фермерськими господарствами та фермерськими господарствами з відокремленими садибами для отримання фінансової підтримки на безоплатній основі”.

Член колективного сільськогосподарського підприємства може створити фермерське господарство лише після виходу з колективного підприємства. У випадку, коли члену сільськогосподарського кооперативу належить земельний пай, то він повинен отримати належну земельну ділянку.

Указом Президента України від 29 січня 2001 року №62/2001 „Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” запроваджено документальне посвідчення права власності на майнові паї шляхом видачі свідоцтв про право власності на пай члена колективного сільськогосподарського підприємства (майнові сертифікати).

На виконання цього указу Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 року № 177 „Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” було затверджено Методику уточнення складу і вартості пайових фондів майна колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих; Порядок визначення розмірів майнових паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств та їх документального посвідчення, а також Типове положення про комісію з організації вирішення майнових питань, що виникають у процесі реформування аграрного сектора економіки.

Майнові паї є важливою підмогою колишньому члену колективного сільськогосподарського підприємства при створенні ним фермерського господарства, разом з земельними паями вони служать певним необхідним стартовим капіталом для розвитку господарства.

2.2. Порядок надання земель для створення фермерського господарства

Для фермерських господарств, як і для інших суб'єктів сільськогосподарської діяльності, землі виступають головним засобом виробництва, основою його функціонування.

Правові умови і порядок надання земельних ділянок регламентовано на законодавчому рівні; вони складають базовий комплекс правових норм при врегулюванні цих відносин в галузевих і локальних нормативних актах.

У перехідний до ринкової економіки період законодавством України передбачено можливість надання земельних ділянок для створення фермерських господарств у

адміністративному порядку, а саме: за рішенням сесії районної (переважно) ради. Цей порядок був ще передбачений в Законі України „Про селянське (фермерське) господарство”, Земельному кодексі України (в редакції від 13 березня 1992 року).

У приватну власність громадянин України для ведення фермерського господарства отримує земельну ділянку в розмірах середньої земельної частки. Цей розмір ділянки вираховується у відповідності зі статтею 6 Земельного кодексу України (в редакції від 13 березня 1992 року) та керуючись Інструктивним листом комісії з питань агропромислового комплексу Верховної Ради України від 7 травня 1993 року № 481/1 „Щодо роз’яснення поняття середньої частки”. Аналогічна норма передбачена і в статті 13 Закону України „Про фермерське господарство” від 19.06.2003 р.

Громадянин, який має намір створити фермерське господарство, повинен спочатку пройти професійний відбір, і лише висновок професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації є умовою для надання (передачі) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності. Отже, вирішення питання про надання (чи ненадання) ділянки в даному разі є визначальним юридичним фактом самого виникнення (створення) такого господарства.

Заяву про надання земель для створення фермерського господарства подає особа, яка має намір його створити, тобто – майбутній голова.

Громадянин України, який прийняв рішення про створення такого господарства, повинен визначитися чи буде земельна ділянка, на якій він працюватиме сам або з членами своєї родини, належати йому на праві приватної власності, чи перебувати в користуванні.

Заява про надання (передачу) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства подається до того органу, який вправі надавати

землі державної чи комунальної власності, а саме: місцевої ради – із земель комунальної власності та до районної державної адміністрації – із земель державної власності. Нагадаємо, що згідно з пунктом 1 статті 5 Закону України „Про селянське (фермерське) господарство” в другій редакції від 22 червня 1993 року відповідна заява, подавалася до районної чи міської (в адміністративному підпорядкуванні якої є район) ради. Така заява є документом, який свідчить про добровільний вираз волі організувати фермерське господарство.

У заяві слід зазначити: про намір створити фермерське господарство з певною його назвою; бажані розміри (з урахуванням перспектив діяльності господарства – напрями господарської та іншої діяльності незабороненої законодавством України) і місце розташування земельної ділянки; на якому праві бажано мати ці землі (приватної власності, оренди); склад майбутнього господарства (з чіткими даними про кожного члена господарства). До заяви необхідно додати рішення професійної комісії з питань створення фермерських господарств щодо наявності у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або необхідної сільськогосподарської кваліфікації.

Позитивною рисою нового Закону України „Про фермерське господарство” є те, що вищевказана заява не повинна бути погоджена з певною сільською (селищною) радою, на території якої розташована земельна ділянка.

Заява громадянина розглядається у місячний термін, і при її задовільному рішенні районна чи міська державна адміністрація або орган місцевого самоврядування замовляють, за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, державній землевпорядній організації проект відведення земельної ділянки. Цей проект погоджується з власником землі або землекористувачем, землевпорядними, природоохоронними і санітарними органами та органом архітектури відповідно до закону. На нашу думку, було б доцільним, щоб спочатку було погодження проекту, а потім уже йшло його замовлення.

У випадку відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування у наданні земельних ділянок,

рішення може бути оскаржено в суді. Тут ми зустрічаємось з винятковою ситуацією, коли саме рішення суду про задоволення позову громадянина є підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або користування землею, а також укладення договору оренди. Отже, по суті в даному випадку суд бере на себе невластиві йому функції органу державної влади та власника земель.

Важливе значення в процесі одержання земельної ділянки для організації фермерських господарств має паювання земель. Воно передбачено Указами Президента України від 10 листопада 1994 року „Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” та від 8 серпня 1995 року „Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”.

Паювання земель проводилося у відповідності до „Методичних рекомендацій щодо паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям”, затверджених наказом Державного комітету по земельних ресурсах від 20 лютого 1996 року.

Після затвердження результатів паювання земель відповідна райадміністрація видала з одночасною реєстрацією кожному членові колективного сільськогосподарського підприємства сертифікат на право на земельну частку (пай) єдиного в Україні зразка. Лише у випадку виходу з членів колективного господарства, громадянин, обмінюючи сертифікат на Державний акт на право приватної власності на землю, стає власником земельної ділянки.

Власник отриманого в натурі земельного паю вправі дати його в оренду фермерському господарству, уклавши договір оренди. Якщо ж він виявить бажання працювати в такому господарстві, то матиме правовий статус орендодавця і найманого працівника (а не члена господарства). Власники земельних паїв, які перебувають між собою в сімейно-родинних відносинах, можуть об'єднати їх і створити одне фермерське господарство без надання земель для цього районною Радою.

Також слід звернути увагу на колізію в законодавстві, яка може трапитись, коли при переході права власності на

земельний сертифікат особі, яка за встановленими в законодавстві умовами не має права на створення фермерського господарства (наприклад, спадкоємцю-іноземцю чи державному службовцю). У такому разі ця особа по суті позбавлена можливості замінити свій сертифікат на реальний земельний пай (у натурі) з метою використання останнього для створення такого господарства. До прийняття нового Земельного кодексу України (2001 року) в пункті 1 Указу Президента від 21.04.1998р. „Про захист прав власників земельних часток (паїв)”, передбачено, що у випадку купівлі-продажу права на земельну частку (пай), посвідченого сертифікатом, переважне право на його придбання мали члени колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств, а також селянські господарства та громадяни, які мають право їх створювати.

Однак, відповідно до пункту 15 Перехідних положень Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи, які мають у власності земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни України – власники земельних часток (паїв) не вправі до 1 січня 2007 року продавати або іншим способом відчужувати належні їм земельні ділянки та земельні частки (паї) крім передачі їх у спадщину та при вилученні земель для суспільних потреб.

Частину земель майбутнє фермерське господарство може отримати безоплатно, що є істотною державною гарантією полегшення утворення цього господарства.

Державні акти на право приватної власності на землю та на право постійного користування землею або договір на тимчасове користування землею, видаються та укладаються лише після відведення земельної ділянки в натурі.

Теоретично і практично важливим є питання про те, кому саме і на яких правових засадах надається певна земельна ділянка для ведення фермерського господарства ?

На наш погляд, слід нагадати, що в статтях 6,50,53 Земельного кодексу України (в редакції від 13 березня 1992 року), статтях 4-6 Закону України “Про селянське (фермерське)

господарство” (від 22 червня 1993 року) суб’єктом права власності на земельні ділянки надані для ведення селянського господарства правомірно на той час називався громадянин України, що створює таке господарство і надалі його очолює (тобто майбутній „голова”). Якщо виходити з того, що цю заяву до районної ради про надання земельної ділянки для ведення фермерства подавав сам громадянин, який заснував це господарство, і рішення про відведення земель рада виносила на його ім’я, на його ж ім’я видавався Державний акт про право приватної власності на землю, то можна стверджувати, що суб’єктом одержання земельної ділянки для створення, (звертаємо увагу, селянського [фермерського] господарства) на засадах приватної власності на землю виступав саме голова господарства.

Але ж у нормі статті 16 Закону України „Про селянське (фермерське) господарство” (від 22 червня 1993 року) стверджувалося, що майно осіб, які ведуть фермерське господарство, належить їм на праві спільної сумісної власності, а серед об’єктів такого майна, в першу чергу, законодавець, називав землю.

Відповідно до роз’яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 23 серпня 1994 року „Про деякі питання практики вирішення спорів, пов’язаних із захистом права державної власності на землю”. Обґрунтовуючи правомірність розгляду земельних спорів щодо селянського господарства загальними, а не арбітражними судами, Президія Вищого арбітражного суду України підтверджує це тим, що "... земельна ділянка для ведення такого господарства, а також і після створення селянського господарства видається громадянину (фермеру), а не селянському господарству як юридичній особі..."

Однак, статтею 31 Земельного кодексу України (2001 року) та статтею 12 Закону України „Про фермерське господарство” передбачено, що землі фермерського господарства можуть складатися із:

1.Земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі.

2.Земельних ділянок, що належать громадянам-членам фермерського господарства на праві приватної власності.

3.Земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Доцільно зазначити, що в частині 2 статті 12 Фермерського Закону вказано на те, що права володіння та користування земельними ділянками, які перебувають у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство.

На відміну від статті 6 Земельного кодексу України (в редакції від 13 березня 19992 року), у статті 32 нового Земельного кодексу України (2001 року) та в статтях 7,13 Закону України “Про фермерське господарство” громадянам України – членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність надані їм у користування земельні ділянки лише у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради.

Однак, громадяни України, які вже раніше набули право на земельну частку (пай), цим правом повторно скористуватися не можуть.

Як і в попередніх нормативних актах аграрного законодавства, в пункті 8 статті 7 Закону України “Про фермерське господарство” передбачено, що землі лісового та водного фондів, які входять до складу сільськогосподарських угідь, не можуть передаватися у приватну власність для фермерського господарства, за винятком невеликих – до 5 гектарів ділянок лісів у складі угідь такого господарства і невеликих – до 3 гектарів ділянок під замкненими природними водоймами.

Також фермерському господарству дозволено проводити заліснення частини земель та будувати замкнену водойму на земельній ділянці, яка належить господарству або його членові на праві приватної власності.

Проте в господарствах, окрім зазначеного, правовий режим земель може бути й інший. Це стосується тих земель, які перевищують середню земельну частку, надану громадянину в

приватну власність. У даному випадку можливо декілька варіантів:

по-перше, куплено за спільні кошти подружжя, тобто землі належатимуть на праві спільної сумісної власності засновнику господарства та його дружині;

по-друге, куплені за спільні кошти всіх членів господарства, тобто землі будуть належати на праві спільної сумісної власності всім членам господарства (відповідно до статті 16 Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”(від 22 червня 1993 року), якщо інше не передбачено угодою між ними.

Розпоряджатися придбаними зазначеними вище землями мають: у першому випадку – засновник та його дружина, а в другому – всі члени фермерського господарства.

Тобто, при вчиненні нотаріальних дій, зокрема відчуження земельних ділянок, які належать фермерському господарству, нотаріусу слід уважно вивчити документи та перевірити факт, чи земельні ділянки набуті фермерським господарством до прийняття Закону України “Про фермерське господарство” (від 19.06.2003 року), можливо дійсно належать всім членам даного господарства на праві спільної сумісної власності, або ж на праві спільної сумісної власності належать засновнику господарства та його дружині.

Власність на землю є не тільки гарантом стабільності фермерського господарства, а й основою його життєдіяльності і мобільності при швидкій зміні економічних, політичних і соціальних факторів. Тому найкращим та найраціональнішим вирішенням проблеми вибору форм власності на землю і є саме приватна власність. Саме тому, на наш погляд, основу земельних відносин у фермерських господарствах повинна складати приватна власність на землі. Тим не менше, це не має означати, що для створення даного типу господарств не можна отримати землі і на іншому правовому режимі (оренди, постійного користування).

Право власності на землю фермерського господарства одночасно виступає як два юридичні факти, які різняться між собою двома суттєвими ознаками і ступенем впливу. Це – одноактний правоустановлюючий юридичний факт – для

виникнення такого господарства та праворегуючий юридичний факт – для правової регламентації господарської діяльності фермерського господарства (триваючий юридичний фактор).

Але земля — це особливий, нетоварний (небалансовий) об'єкт суспільних відносин, бо він не створюється працею людини і має, окрім економічної, надзвичайно високу і незамінну екологічну цінність: він служить не лише інтересам певної особи, а й всього суспільства.

Оренда дає можливість, з однієї сторони, залишаючи землю в усупільненій колективній власності, надавати її для господарювання фізичним і юридичним особам, для яких придбання земельної ділянки у власність через високу ціну є безперспективною, а з іншої – дає власнику можливість здійснювати свої основні права. Тому оренда є поширеною формою господарювання на землі, способом залучення капіталу у сільське господарство з метою розширення виробництва сільськогосподарської продукції без зміни структури власності. Через це важливим способом утворення селянського господарства може бути отримання певної земельної платні на засадах оренди.

Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є сільські, селищні, міські ради в межах визначених законом повноважень, а орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у спільній власності територіальних громад, є районні, обласні ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом.

Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є районні, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України в межах повноважень, визначених законом.

Орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, в тому числі фермерські господарства, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою, строк дії оренди визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років.

Орендарі набувають права оренди земельної ділянки на підставах і в порядку, передбачених Земельним кодексом України. Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України.

У разі набуття права оренди земельної ділянки на конкурентних засадах підставою для укладення договору оренди є результати аукціону чи кодексу.

У випадку дострокового припинення договору оренди землі за ініціативою орендодавця земельної ділянки, право оренди якої набуто за результатами аукціону чи конкурсу, орендодавець відшкодовує орендареві витрати на його набуття у строки, визначені умовами договору та закону, і збитки, які понесе орендар внаслідок дострокового припинення договору оренди, якщо інше не передбачено договором оренди.

Земельна ділянка, обтяжена заставою, може бути передана в оренду в разі згоди заставодержателя.

Право на оренду земельної ділянки переходить після смерті фізичної особи – орендаря, якщо інше не передбачено договором оренди, до спадкоємців, а в разі їх відмови чи відсутності таких спадкоємців – до осіб, які використовували цю земельну ділянку разом з орендарем і виявили бажання стати орендарями в разі, якщо це не суперечить вимогам закону.

Орендар, який відповідно до закону може мати у власності орендовану земельну ділянку, має право на придбання її у власність у разі продажу цієї земельної ділянки, за умови, що він сплачує ціну, за якою вона продається, а у разі продажу на аукціоні – якщо його пропозиція є однаковою з пропозицією, яка є найбільшою із запропонованих учасниками конкурсу.

Орендодавець зобов'язаний повідомити в письмовій формі орендаря про намір продати земельну ділянку третій особі із зазначенням її ціни та інших умов, на яких вона продається.

Передача в оренду земельної ділянки не є підставою для припинення або зміни обмежень та інших прав третіх осіб на цю земельну ділянку.

Вище названий Закон вказує, що орендодавець відповідає за недоліки переданої в оренду земельної ділянки, що не були обумовлені ним у договорі оренди, але які істотно

перешкоджають передбаченому договором використанню земельної ділянки.

Договір підлягає державній реєстрації. Порядок державної реєстрації договорів оренди землі затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1998р. №2073.

Указом президента України “Про заходи щодо створення єдиної системи державної реєстрації земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них у складі державного земельного кадастру” від 17 лютого 2003р. на Державний комітет України покладено обов’язок щодо здійснення у складі державного земельного кадастру реєстрації земельних ділянок, нерухомого майна та прав на них, договорів оренди земельних ділянок. Після засвідчення факту державної реєстрації, договір оренди реєструється у Книзі записів державної реєстрації договорів оренди землі, яка ведеться державним органом з питань земельних ресурсів. Датою реєстрації договору оренди у Книзі записів є дата засвідчення факту державної реєстрації. Державна реєстрація договорів оренди є офіційним визнанням і підтвердженням державою факту виникнення або припинення права оренди земельних ділянок. Відповідно до статті 14 Закону України „Про оренду землі” Постановою Кабінету Міністрів України № 220 від 3 березня 2004 року затверджено Типовий договір оренди землі [65]. Тобто, фермер, укладаючи договір оренди з власником земельної ділянки, зобов’язаний дотримуватися названої форми договору.

Проблему розширення земель, які надаються фермерському господарству, доцільно розглядати в двох аспектах. Суть першого полягає в максимально можливому розширенні земельних наділів у межах, встановлених Законом. При вирішенні першої проблеми, як зазначалось раніше, середньої земельної частки недостатньо для ведення господарства. Поповнення ж його земельних ресурсів можливе двома шляхами: по-перше, наданням в оренду додаткових земельних угідь за умови їх наявності в землях запасу; по-друге, об’єднанням земельних часток при виході із громадського господарства. Для цього залучаються земельні частки родичів, сусідів, пенсіонерів.

Важливим способом збільшення земельних наділів діючих фермерів є залучення та оренда паїв односельчан.

Цьому сприяв підписаний 15 грудня 1998 року Указ Президента „Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)”.

Необхідно відмітити, що процес паювання земель і майна – тимчасовий. Згодом в Україні буде створений широкий ринок земель, зокрема після ліквідації з 1 січня 2007 року мораторію на відчуження земельних ділянок громадянами та юридичними особами, які мають у власності земельні ділянки для ведення селянського господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадян України – власників земельних часток (паїв). Для створення фермерських господарств землі в основному будуть набуватись цивільно-правовим шляхом, внаслідок купівлі-продажу, дарування, спадкування, обміну тощо.

Законодавець у пункті 4 статті 13 Закону України “Про фермерське господарство” надав право громадянам України, які до 1 січня 2002 року отримали в постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства переважне право на викуп земельних ділянок розміром до 100 гектарів сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 гектарів ріллі, у власність з розстрочкою платежу до 20 років.

Для досягнення високої ефективності в роботі, раціонального використання трудових ресурсів, основних, виробничих фондів, зниження собівартості та підвищення продуктивності праці фермерське господарство повинно мати оптимальний розмір. Адже від розміру господарства залежить ефективність використання техніки та інших основних фондів, транспорту, трудових ресурсів і виробництва в цілому.

Законом не встановлено мінімального розміру земельних ділянок, які б господарство дозволило розглядати як товарне фермерське господарство. На нашу думку, як за загальне правило, слід вважати, що фермерське господарство для повнотоварної підприємницької діяльності повинно в умовах України отримати не менше 40-30 га земель.

Проте в пункті 13 Перехідних положень Земельного кодексу України (2001 року) передбачено, що громадяни та юридичні особи, в тому числі й фермерські господарства, на період до 1 січня 2015 року можуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею лише до 100 гектарів, хоча ця площа може бути збільшена у разі спадкування земельних ділянок за законом.

Отримання земельної ділянки для ведення фермерського господарства є першим необхідним юридичним фактором для створення та подальшого функціонування такого типу господарства, яке є специфічним суб'єктом аграрного підприємництва.

2.3. Організаційно-правові засади створення фермерських господарств

Фермерське господарство базується на сімейно-родинних відносинах і має властиві лише йому засади створення. Відповідно до статті 3 Закону України „Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року членами такого господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї та родичі.

Нагадаємо, що відповідно до статті 2 Закону України “Про фермерське господарство” (в редакції від 22 червня 1993 року) членами такого господарства могли бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 16-річного віку та інші родичі. Як бачимо, перша і основна складова частина цієї норми чітко орієнтує на сімейний склад господарства, що відображає як традиційно-історичний уклад життя та праці в українському селі, так і міжнародний досвід організації фермерства.

Що ж стосується поняття „інші члени сім'ї, родичі”, то воно в зазначеному Законі не розкривається. По-різному трактується воно в інших нормативно-правових актах. Так, у деяких з них йдеться про „близьких родичів”. Зокрема, в п.11 ст.32 Кримінально-процесуального кодексу України до близьких родичів належать: батьки, подружжя, брати, сестри, дід, баба, онуки. Поняття родичів також широко трактується

статтею 9 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року, в якій зазначено, що до родичів слід віднести: батьків, дітей, онуків, діда, бабу, братів, сестер обох з подружжя.

Аналізуючи зміст статті 2 Сімейного кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 10 січня 2002 року, до членів сім'ї, на нашу думку, слід віднести – подружжя, батьків, дітей, усиновлювачів, усиновлених, прабабу, прадіда, рідних братів та сестер, мачуху, вітчима, падчерку, пасинка; до родичів – двоюрідних братів та сестер, тітку, дядька, небожів.

Законодавством також не виключена можливість віднесення до вищезгаданих категорій інших членів сім'ї та родичів.

На нашу думку, стосовно фермерських господарств більш доцільно застосовувати широке поняття „родичів”, відповідно до глави 86 за книгою шостою “Спадкове право” Цивільного кодексу України 2003 року, тобто осіб, що перебувають між собою у родинних стосунках обох членів подружжя до шостого ступеня споріднення включно.

Доцільно було б розширити відповідно названого переліку і склад родичів у фермерському законодавстві, адже, враховуючи сучасний стан працездатного населення на селі, необхідно враховувати широкий спектр родинних відносин для визначення персонального складу членів фермерського господарства. У зв'язку з зазначеним, цей склад точніше характеризувати не як „сімейний”, а як „родинний”. І, на відміну від членства в сім'ї, в даному випадку йдеться про фермерське господарство не просто як про сімейне об'єднання, а як про родинно-трудове, адже головна мета цього господарства – організація своєрідної індивідуальної праці. Отже, членство в сім'ї є юридично вужчим поняттям, аніж поняття „членство в фермерському господарстві”. Останнє, по-перше, повинно передбачати більш розширений суб'єктний склад членів фермерського господарства (на засадах широких родинних зв'язків), а, по-друге, враховувати обов'язковість їх трудової участі в господарстві.

Необхідно звернути увагу на те, що членами фермерського господарства стають діти, які досягли 14-річного віку. Очевидно, при формуванні цієї норми законодавець

керувався положеннями трудового законодавства, яке надає право особі працювати і з 14-річного віку, хоча з відповідними обмеженнями.

Якщо глибоко проаналізувати суть проблеми, беручи до уваги практичний досвід, виникає питання – а чи якісне положення Закону стосовно віку дітей, з якого вони можуть бути повноцінними членами фермерського господарства? Адже працювати в сільському господарстві діти починають дуже рано, а тим більш, якщо взяти такі функції, як випас худоби, птиці, легкі і нетрудомісткі операції із збирання врожаю продуктів рослинництва, то слід дійти висновку, що сфера застосування дитячої праці, причому дітей набагато меншої вікової категорії, ніж 14 років, досить широка.

Необхідно відзначити, що праця дітей власника і фермера-орендаря за законодавством Сполучених Штатів Америки не обмежується. Залучення до роботи дітей з інших родин дозволяється лише за письмовою згодою батьків, але не більше 13 тижнів, з оплатою їх праці, як дорослого. Було б доцільним, щоб така норма була передбачена і законодавством України.

Важливим є положення пункту 1 статті 4 Закону України “Про фермерське господарство” про те, що головою фермерського господарства є його засновник або інша особа, яка є його правонаступником.

Законодавством допускається залучення до роботи у фермерському господарстві також і найманих працівників, які працюють за трудовим договором (контрактом). Такими працівниками, на нашу думку, можуть бути і родичі, які не є членами господарства, зокрема працюють у вільний від основної роботи час, під час відпусток.

Відносини між такими працівниками і фермером регулюються трудовим законодавством, оскільки ця категорія працівників не є членами господарства навіть у тому випадку, коли вони перебувають у родинних зв'язках з власником. Слід відмітити, що наймані працівники повинні дотримуватись Статуту господарства, адже ним регулюються відносини між фермером і найманими працівниками, а також положення щодо охорони власності господарства, дбайливого ставлення до землі тощо.

Законодавство не містить норми, за якою регулюється частка найманої праці в фермерському господарстві. Звертаємо увагу на те, що у першій редакції Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” (від 20 грудня 1991 року) законодавець, на наш погляд, правомірно передбачав, що господарство повинно вестись „переважно працею його членів”. Крім того, якщо кількість найманих працівників перевищувала кількість членів даного господарства, то це було підставою для ліквідації господарства. Однак, у другій редакції вищевказаного Закону від 22 червня 1993 року ці положення були відсутні.

Позитивною рисою нового Закону України “Про фермерське господарство” від 19.06.2003 року є правомірними вимоги норми пункту 1 статті 27, що трудові відносини у фермерському господарстві базуються на праці членів господарства, адже йдеться про сімейно-родинне трудове об’єднання, а також як про юридичну ознаку самого поняття фермерського господарства.

Проте законодавством надано право фермерському господарству, лише у разі виробничої потреби залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом).

Ще однією особливістю членства фермерського господарства є те, кожен член сім’ї чи інші родичі самостійно та добровільно вирішують питання своєї участі у фермерському господарстві. Автоматичного членства в такому господарстві не може бути.

Коли один із членів сім’ї створює фермерське господарство, то інші її члени та родичі відповідно до п. 2 статті 3 Закону можуть набути статусу членів цього господарства лише після внесення змін до його Статуту.

Специфіка сільськогосподарського виробництва вимагає дуже ретельної уваги до землі, до самого процесу виробництва продукції, відданості й любові фермера до своєї справи. Найменший прояв неувagi в кінцевому результаті негативно відбивається як на самому господарстві, так і на інтересах держави. Тому працювати у великому фермерському господарстві з повною віддачею й бути зайнятим роботою в

іншому підприємстві, установі, організації практично не можливо без шкоди господарству. Це доцільно було б врегулювати у Статутах та Правилах внутрішнього розпорядку кожного господарства.

В Законі України “Про фермерське господарство” не передбачені норми щодо обов’язку голови та членів господарства постійно працювати в ньому та чи мають вони право паралельно працювати в іншій установі чи організації постійно, тимчасово або сезонно.

На нашу думку, голова та члени фермерського господарства можуть працювати поза господарством тимчасово або сезонно, або за договором на час виконання певної роботи (згідно пункту 3 статті 23 Кодексу законів про працю), але без завдання шкоди виробничому сільськогосподарському процесу. Це може бути пов’язано з сезонним характером виробництва або з іншими конкретними обставинами.

Як було вказано, очолює фермерське господарство голова - засновник або визначена Статутом особа. Це має бути повністю дієздатна особа, тобто вона повинна мати не менше, ніж 18 років. Доцільно, щоб вона обов’язково була членом фермерського господарства, оскільки особа, яка працює за контрактом, не є постійним працівником, а відповідно до частини 1 статті 27 закону залучається до роботи в ньому лише у разі виробничої потреби.

Голова господарства представляє інтереси господарства перед органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, громадянами чи їх об’єднаннями, в тому числі зарубіжними та іншими суб’єктами. Тобто, будучи рівноправним його членом, він у той же час є повноважним представником господарства у всіх його відносинах (як внутрішніх, так і зовнішніх).

На нашу думку, голова здійснює розпорядчі функції за згодою всіх членів господарства. Компетенцію голови необхідно найбільш повно та доцільно закріпити в статуті господарства. Це необхідно зробити ще й тому, що відповідно до пункту 4 статті 4 Закону України “Про фермерське господарство”, голова господарства може письмово доручати виконання своїх обов’язків не лише одному з членів

господарства, а й особі, яка працює за контрактом. Таке доручення може бути, на наш погляд, правильним лише на час його хвороби, відрядження або відпустки.

Якщо голова господарства, не узгодивши свої дії з членами фермерського господарства, уклав договір на іпотеку майна чи продав майно господарства (про що повинно бути обов'язково зазначено в статуті господарства), то останні вправі звернутися з позовом до суду та оскаржити його дії (визнати договори, укладені без згоди всіх членів, недійсними).

Відповідальність за завдані збитки несе фермерське господарство своїм майном.

Голова організовує діяльність господарства, скеровує діяльність його членів та найманих працівників; створює безпечні умови праці, дотримання технічних, санітарних, пожежних, екологічних правил та норм.

Успадкування фермерського господарства як цілісного майнового комплексу, або його частини здійснюється відповідно до законодавства, зокрема книги шостої “Спадкове право” Цивільного кодексу України 2003 року, як за законом так і за заповітом.

Однак, в частині 21 статті 23 Закону передбачено, що якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону.

Дане положення суперечить вимогам статті 1125 Цивільного кодексу України, в якій зазначається, що право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців на загальних підставах, із збереженням її цільового призначення.

Тобто, частки кожного спадкоємця при спадкуванні за законом є рівними та відповідно до статті 1278 Цивільного кодексу кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі.

У випадку, якщо спадкоємці були учасниками фермерського господарства та співвласниками майна, то вони мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм

у натурі цього майна, у межах їхньої частки у спадщині, проте це не повинно порушувати інтереси інших спадкоємців.

Законодавець у частині 3 статті 1267 Цивільного кодексу України надав право спадкоємцям посвідчити у нотаріуса письмовий договір між собою про зміни розміру частки у спадщині когось із них.

У випадку спору та невирішення між собою питань спадкування фермерського господарства, це питання розглядається місцевим судом за позовом зацікавлених осіб.

Отримання громадянином свідоцтва про право на спадщину на майновий комплекс – фермерське господарство є однією з підстав для створення нового фермерського господарства, однак законодавець не надав пільг для створення такого господарства. Тобто, спадкоємець повинен пройти професійний відбір бажаючих для створення такого господарства, якщо він не є його членом.

У деяких державах обов'язковою умовою вступу в права спадкоємця фермера або отримання земель в оренду для ведення сільськогосподарського виробництва є наявність спеціальної освіти (вищої школи), що має підтверджуватися відповідним атестатом або дипломом. Тобто, існує вимога підтвердити здатність спадкоємця займатися високотоварним агровиробництвом.

2.4. Установчі документи та державна реєстрація фермерських господарств України

Фермерське господарство - новий суб'єкт аграрних відносин, який виник внаслідок переходу України до ринкової економіки.

Закон України „Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року повною мірою визначає, якою повинна бути документація для юридичного виникнення фермерського господарства, в якому порядку і куди вона має подаватися, які рішення щодо неї і ким повинні прийматися.

Недоліком попереднього закону було те, що у ньому нічого не згадувалось про установчі документи фермерського господарства, що, на мій погляд, є його упущенням. Між тим,

вони необхідні, адже йдеться про виникнення нового аграрного господарюючого на землі суб'єкта – юридичної особи.

Установчий договір – договір, укладений між засновниками, членами фермерського господарства щодо засад створення та діяльності його.

В установчому договорі, на підставі рішення місцевої ради щодо земель комунальної власності або рішення райдержадміністрації щодо земель державної власності про надання земельної ділянки у власність або в користування для створення фермерського господарства, варто закріпити основні правові засади цього створення: предмет і цілі діяльності господарства, склад його засновників та членство, найменування та місце знаходження.

Всі конкретні положення щодо діяльності фермерського господарства (організаційні, земельні, майнові, трудові, фінансові та інші відносини) слід врегулювати в статуті господарства.

Необхідно звернути особливу увагу на необхідність укладення установчого договору, зокрема, в тому випадку, коли фермерське господарство створюється колишніми членами колективних сільськогосподарських підприємств, які вийшли з цих господарств з метою створення фермерського господарства. Вийшовши з колективного сільськогосподарського підприємства, кожен з них отримав на праві приватної власності земельну ділянку та майновий пай. Останній може бути виражений у вигляді сільськогосподарської техніки, грошей тощо.

Оскільки членами фермерського господарства можуть бути родичі - діти, що досягли 14-річного віку: установчий договір виступав би гарантом захисту їх законних прав та інтересів. На мою думку, на укладення такого договору повинен бути дозвіл органів опіки та піклування, опікунської ради відповідної Ради, на території якої проживає неповнолітній (відповідно до статті 17 Закону України „Про охорону дитинства”).

Правомірність мати повний пакет установчих документів для фермерського господарства підтверджується і тим, що вони є формою підприємницької діяльності громадян із створенням

юридичної особи. Слід наголосити, що після відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання Державного акта на право приватної власності на землю, Державного акта на право постійного користування землею, договору оренди та його державної реєстрації, державної реєстрації фермерське господарство стає юридичною особою. Таке господарство обов'язково повинно мати установчі документи.

Статут фермерського господарства (СФГ) – це звід правил локально-нормативної дії, які регулюють перш за все внутрішні різноманітні відносини, а також відносини з іншими суб'єктами господарювання, які впливають з внутрішніх, та відносини з державою. Це внутрішній локально-правовий акт.

Відповідно до частини 4 статті 1 Закону України „Про фермерське господарство” обов'язковими реквізитами статуту є: найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи правління, порядок прийняття ними рішень.

Статут може містити такі відомості:

Загальні положення (значення СФГ, його мета, законодавство, яким регулюється його діяльність, назва господарства, його юридична адреса, юридичний статус господарства, печатка, штампи господарства).

Предмет і цілі діяльності господарства (як основне - виробництво, переробка та збут сільськогосподарської продукції тощо).

Засновник господарства; члени господарства; випадки найму працівників.

Членство в господарстві: правові умови та порядок набуття членства; права і обов'язки голови та членів господарства, прийом нових членів, припинення членства в фермерському господарстві.

Землі в господарстві (розміри; кадастрова оцінка; нормативна ціна, юридична природа власності: приватна власність, постійне користування, оренда, характер використання, права та обов'язки щодо землевикористання).

Майно в господарстві (порядок формування майна (складеного капіталу), коло об'єктів, характер власності на них, права та обов'язки щодо використання, реалізація).

Виробничо-господарська діяльність (умови діяльності, самоокупність; підприємництво; розрахунки; договірні зобов'язання; вільне право вступати в рівноправні договірні відносини; облік, матеріальна відповідальність за завдані збитки, право господарства на об'єднання, комерційна таємниця).

Фінансові відносини (розподіл доходів, обрання банку, кредитування, страхування майна, оподаткування).

Організація, оплата, охорона та дисципліна праці (правила внутрішнього розпорядку, характер і форми організації праці; порядок оплати праці членів господарства та найманих працівників; заходи з охорони праці; дисциплінарна відповідальність).

Управління господарством (функції голови, членів господарства, колективне вирішення питань, умови тимчасової передачі головою своїх функцій іншим членам; управлінське правонаступництво).

Зовнішньоекономічна діяльність господарства (характер, правові засади, напрями).

Припинення господарства (підстави, порядок, правові наслідки).

Статут фермерського господарства попередньо, перед подачею до відповідного виконавчого комітету міської, районної ради або в районній, районних міст Києва і Севастополя державних адміністраціях за місцем проживання особи або місцезнаходженням земельної ділянки до реєстрації, повинен бути вивчений, обговорений та прийнятий майбутніми членами фермерського господарства на їх установчих зборах, що має бути оформлено відповідним протоколом.

Положення установчих документів повинні відображати конкретні особливості господарства.

Статут господарства – це нормативно-правовий акт, хоча й локальної дії, тому необхідно, щоб він був якомога якіснішим і найбільш детально регулював відносини в господарстві.

Обов'язково слід звертати увагу на точність формулювань кожного положення і відповідність його законодавству.

Наявність повного пакета установчих документів, а до них можна віднести, насамперед, рішення про надання земельної ділянки для створення фермерського господарства, установчого договору та статуту, сприятиме зміцненню правового становища цих господарств, які мають важливе значення для формування нового аграрного укладу в Україні.

Позитивною рисою нового Фермерського закону є те, що відповідно до частини 3 статті 8 підписи громадян на установчих документах про створення фермерського господарства посвідчуються нотаріусом. Реєстрація фермерського господарства в органах влади – важливий та необхідний елемент в порядку створення даного типу господарства.

Згідно ст.8 Закону України „Про фермерське господарство” після одержання Державного акта на право приватної власності на землю, Державного акта на право постійного користування землею або укладення договору на тимчасове користування землею, в тому числі на умовах оренди, фермерське господарство підлягає державній реєстрації у відповідному виконавчому комітеті міської, районної ради або в районній, районних міст Києва і Севастополя державних адміністраціях за місцем проживання особи або місцезнаходженням земельної ділянки.

Основоположне значення Державного акта на створення даного типу господарств зумовлене першочерговим значенням земель для його створення.

Державна реєстрація – визначений законодавчими актами порядок внесення уповноваженими державними органами певних відомостей до державних реєстрів. Державна реєстрація, за суттю, – упорядкування певних відомостей, водночас та спосіб державного регулювання конкретних відносин.

Для державної реєстрації такого господарства голова фермерського господарства або уповноважена ним особа особисто або поштою (рекомендованим листом) подає до вищевказаного органу державної реєстрації:

а) засновницькі документи, які не повинні містити положень, що суперечать законодавству. До речі, необхідно відзначити, що відповідальність за відповідність установчих документів законодавству несе власник (власники). До установчих документів законодавець відносить установчий договір про створення фермерського господарства та статут;

б) реєстраційну картку встановленого зразка, яка є одночасно заявою про державну реєстрацію;

в) копію документа, що засвідчує наявність у громадянина на праві власності чи оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення;

г) документ, що посвідчує внесення плати за державну реєстрацію фермерського господарства.

Орган державної реєстрації зобов'язаний протягом не більше п'яти робочих днів з дня їх надходження внести дані з реєстраційної картки до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності та видати Свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства.

Тільки Свідоцтво про державну реєстрацію та копія документа, що підтверджує взяття його на облік у державному податковому органі, є підставою фермерському господарству для відкриття рахунків у будь-яких банках в установленому порядку.

Після державної реєстрації фермерське господарство стає самостійним суб'єктом різноманітних правових відносин, носієм прав та обов'язків.

Як кожна юридична особа таке господарство мусить мати свою печатку і штампи. З цією метою воно повинно перш за все отримати дозвіл на виготовлення печатки та штампів у відділі внутрішніх справ за місцем реєстрації фермерського господарства. Отримавши дозвіл, фермер замовляє їх у відповідності до ескізів на будь-якому підприємстві, яке займається цим видом діяльності (маючи на це ліцензію), обов'язково зазначивши на ній ідентифікаційний код фермерського господарства.

Перереєстрація фермерського господарства проводиться в разі зміни форми власності (коли господарство було створено однією особою і до його складу входять родичі зі своїм майном),

організаційно-правової форми або назви суб'єкта підприємництва у місячний термін з моменту настання зазначених змін.

Господарство відкриває розрахунковий та інші рахунки в установах банку і вступає у відносини з підприємствами, установами та організаціями, визнається державними органами та органами місцевого самоврядування як самостійний товаровиробник.

Також зазначаємо, що листом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 19 січня 2005 року № 335 „Про перетворення селянського (фермерського) господарства„ вказується на те, що Законом України „Про фермерське господарство”, відповідно до перехідних положень якого втратив чинність Закон України „Про селянське (фермерське) господарство”, не передбачено обов'язкового перетворення селянського (фермерського) господарства в фермерське господарство. А відомості про такі підприємства можна включати до Єдиного державного реєстру.

Підсумовуючи викладене, слід відмітити, що державна реєстрація – важливий елемент у порядку створення фермерського господарства, це юридичний факт, який породжує появу всіх прав і обов'язків, що характеризують фермерське господарство як самостійний суб'єкт сільськогосподарського виробництва.

Державна реєстрація – це визнання законності фермерського господарства як юридичної особи, суб'єкта підприємницької діяльності та його засновницьких документів.

Контрольні питання

1. Який порядок створення фермерського господарства?
2. Який порядок одержання земель для створення фермерського господарства?
3. Як відбувається професійний відбір бажаючих створити фермерське господарство?
4. Яка природа землекористування у фермерському господарстві?

5. Суб'єкти права власності на землю у фермерському господарстві.
6. Поняття оренди землі.
7. Хто очолює фермерське господарство?
8. Чи повинне фермерське господарство мати установчі документи?
9. Яка структура статуту фермерського господарства?
10. Які органи вправі здійснювати контроль за діяльністю фермерського господарства?

Розділ 3. Основні правові засади діяльності фермерських господарств

Поняття, а також правові умови та особливості порядку створення фермерських господарств значною мірою зумовлюють і характер їх функціонування.

Основні правові засади діяльності фермерських господарств ґрунтуються на певних вихідних принципах. З ними пов'язано перш за все, як провідні засади землевикористання, так і залежні від них засади трудової правосуб'єктності членів господарств та найманих працівників, запровадження аграрного підприємництва, самостійність господарювання.

Особливо ґрунтовно розкрито зміст провідних засад діяльності фермерських господарств Н.І.Титовою у двох монографіях: „Фермер і закон” та „Фермерство в Україні: основні правові засади”. Зокрема, стверджується правильна думка, що вся сільськогосподарська діяльність повинна бути основною, адже створюється вона на землях сільськогосподарського призначення [14, 70-71].

3.1. Принципи діяльності фермерських господарств

Принципи (якщо йдеться про правові відносини) – це основні правові положення, вихідні засади, які уособлюють сутність діяльності суб'єктів цих відносин. Вони відображаються в правових нормах, які закріплюють правове становище цих суб'єктів; в нашому випадку – селянських (фермерських) господарств.

Принципи характеризують закономірні особливості діяльності фермерських господарств, а тому є категоріями відносно стабільними.

З вдосконаленням суспільних відносин, подоланням кризових ситуацій в економіці, основні правові засади функціонування фермерських господарств, звичайно, будуть змінюватись, вдосконалюватись, а отже наповнюватись новим, збагаченим змістом і принципи діяльності фермерських

господарств, що неодмінно позначиться і на змісті відповідного законодавства.

Як слушно зазначив І.В.Тирічев, правові принципи - це "...основні правові положення і вихідні засади..." [66, 4], які визначають загальну спрямовуючу сутність певного правового явища. Вони завжди закріплені в законодавстві. Причому, можуть бути первісні норми-принципи, які встановлюють загальні вихідні засади діяльності певних суб'єктів, саму можливість такої діяльності, а також вторинні норми принципового змісту, які виходять з первинних, конкретизуючи їх. З огляду на це, виняткове значення для забезпечення вихідних правових засад виникнення та діяльності фермерських господарств має Конституція України. Конституційні норми встановили вихідні засади землевикористання (ст.14), права приватної власності (ст.41), підприємницької діяльності (ст.42).

Загальне принципове значення мають вихідні засади галузевого законодавства, що стосуються фермерських господарств. Безпосередня роль у зазначеному аспекті належить принципам аграрного законодавства.

Фермерське законодавство України, яке виступає на сьогодні як спеціалізована підгалузь аграрного законодавства, і, в першу чергу, Закон України „Про фермерське господарство” дають можливість виділити певні правові засади (принципи) їх основної – господарської (сільськогосподарської) та іншої діяльності. Слід підкреслити, що вони базуються саме на загальних аграрно-правових принципах. Як визначає Н.І.Титова, принципи аграрного законодавства України, відображаючи закономірності аграрних відносин, є водночас такими, що зумовлені не лише об'єктивними соціальними, а й природними факторами [32, 35].

На думку автора, до таких загальних принципів слід віднести: 1) скерованість на зміцнення юридичної бази правової держави; 2) забезпечення демократичних засад законодавства; 3) спрямованість на гарантування прав особи; 4) відповідність об'єктивним закономірностям суспільного розвитку, науковим засадам; 5) врахування ієрархічної послідовності та внутрішньої гармонії нормативно-правових актів; 6) чітка відповідність усіх нормативно-правових актів нормам Конституції; 7) потреба

формування законодавчих актів як системного утворення; 8) підвищення ролі законів як основних елементів законодавчої системи; 9) техніко-юридична досконалість нормативно-правових актів [32].

Серед цих принципів, на нашу думку, слід відзначити по відношенню до фермерських господарств такі, як: спрямованість на гарантування прав особи; відповідність об'єктивним закономірностям суспільного розвитку, науковим засадам; чітка відповідність усіх нормативно-правових актів нормам Конституції.

Галузеве та особливо – спеціальне (фермерське) законодавство наповнили ці принципові нормативні положення конкретним правовим змістом стосовно до фермерських господарств. Це зроблено не завжди послідовно, повно і досконало, а головне – не забезпечено належним чином гарантованість практичної реалізації закріплених у законодавстві норм. Тому існує потреба подальшого вдосконалення нормативної бази розвитку фермерського руху в Україні, але при цьому закладені вже сьогодні в законодавстві принципові засади його сутності не повинні, як правило, радикально змінюватись.

Які ж основні вихідні провідні засади діяльності фермерських господарств в Україні? Значною мірою в них проявляється правосуб'єктність цих господарств.

До них слід віднести такі засади:

1. Земельні відносини, а саме відносини з використання земель сільськогосподарського призначення, є провідними і визначальними не лише при створенні, а і у діяльності фермерських господарств.

2. Трудова правосуб'єктність у фермерському господарстві має подвійний характер, але в обох випадках трудові права і обов'язки тісно пов'язані з землевикористанням, а тому їм притаманні істотні особливості сільськогосподарської праці.

3. Фермерське господарство є особливим суб'єктом аграрної підприємницької діяльності; саме на це націлена майнова правосуб'єктність у цьому господарстві.

4. Повна самостійність господарської діяльності фермерських господарств.

Далі ми розглянемо ці основні вихідні правові засади (принципи) діяльності фермерських господарств. Але попередньо зауважимо, що на зміст усіх зазначених принципів істотно впливає те, що фермерське господарство має односуб'єктний склад.

За законодавством України фермерське господарство, як ми бачили, завжди є родинно-трудовим об'єднанням. Це відроджує традиційний український уклад праці на землі та відповідає усталеному досвіду організації фермерства в США та інших зарубіжних країнах.

3.2. Правові засади землевикористання фермерських господарств України

Фермерське господарство є перш за все особливим суб'єктом землевикористання.

Будучи юридично створеним у наслідок одержання земель з цільовим призначенням для організації господарства, земельні відносини і надалі залишаються бути провідними в ньому. З ними пов'язана вся праця членів фермерського господарства та найманих працівників. Саме ця праця породжує майнові та інші здобутки господарства та його членів.

Фермерські господарства, як і інші сільськогосподарські товаровиробники, за умов ринкових відносин все більше використовують землі для одержання прибутку, забезпечення своєї аграрної підприємницької діяльності. З цим пов'язана інтенсифікація процесу землевикористання, що в свою чергу активізує потребу раціонального використання та охорони земель, на що, на жаль, сучасне земельне та аграрне законодавство України майже не скеровується.

Фермерське господарство, використовуючи ефективно землі, має широку сферу виробничої діяльності. Користуючись статусом юридичної особи, вони мають при цьому спеціальну правоздатність. В чому її сутність?

Фермерське законодавство прямо не закріплює положення про спеціальну правоздатність фермерських господарств. Проте,

з аналізу змісту статей 1, 24, 25 Закону України „Про фермерське господарство” можна дійти чіткого висновку про те, що йдеться про аграрну (сільськогосподарську) правоздатність цих суб’єктів. До такого ж висновку призводить і аналіз статті 2 Закону України „Про фіксований сільськогосподарський податок”, яка визначає платників цього податку, ставлячи у пряму залежність від сільськогосподарського характеру їх діяльності.

Отже, фермерське господарство створюється для здійснення насамперед сільськогосподарської діяльності. Певне законодавче визначення змісту цієї діяльності ми знаходимо у зазначеному Законі про фіксований сільськогосподарський податок, а саме стаття 2 закону зазначає, що це – „зайняття виробництвом (виращуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції”.

Аграрна наука визначає сільськогосподарську діяльність як діяльність по обробітку землі, виробництву продукції рослинництва і тваринництва. Іншими словами, сільськогосподарська діяльність – це будь-яка діяльність сільськогосподарських підприємців, їх об’єднань і громадян, що пов’язана з виробництвом продовольства. Законодавче та наукове визначення поняття сільськогосподарської діяльності вимагає свого подальшого уточнення.

Разом з тим, як суб’єкт підприємництва в сільському господарстві, фермерське господарство наділене правом мати цивільні права та обов’язки, необхідні для здійснення будь-яких видів і іншої діяльності, не заборонених законом. Але в такому випадку, як зазначає О.Л.Максимова, важливо визначити межу допустимості такої діяльності.

Видається, що застереження такого характеру повинно бути відносним і оцінюватись у залежності від того, чи ця несільськогосподарська діяльність не заборонена законом.

Особливість сільськогосподарської діяльності полягає в тому, що вона ведеться з використанням ґрунтів як основного засобу виробництва. Фермерське господарство володіє чи користується землями на різних правових підставах, але воно завжди здійснює вплив на землі – обробляє їх, вилучає з них корисні властивості, тим самим змінюючи їх якісний стан.

Здійснення повноваження користування землею ґрунтується на праві самостійного господарювання на землі. Але ця самостійність реалізується в межах основної вимоги раціонального використання сільськогосподарських земель (їх ефективного використання у відповідності з цільовим призначенням). Але було би помилкою вважати, що просте надання свободи в здійсненні права користування землями вирішує проблему їх раціонального використання.

Стаття 12 Закону України „Про фермерське господарство” визначає декілька суб’єктів права власності і землекористування в особі фермерського господарства.

Обсяг прав і обов’язків з використання земель закріплений у Земельному кодексі України та у Законі України „Про фермерське господарство” та деяких інших нормативно-правових актах. Земельний кодекс у статті 90 дає перелік прав власників земельних ділянок, а в статті 95 - перелік прав землекористувачів. Закон „Про фермерське господарство” містить окрему статтю 14 щодо переліку зазначених прав фермерського господарства та його членів.

Фермерське господарство та його члени відповідно до закону, зокрема, мають такі права:

- продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;
- самостійно господарювати на землі;
- власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;
- на відшкодування збитків;
- споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди;
- реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт.

У статті 16 фермерського закону закріплені право фермерського господарства на спорудження житлових будинків, господарських та інших будівель і споруд на належних йому, його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затверджених документації із землеустрою та містобудівної документації у встановленому законом порядку.

Однак, будівництво на орендованій земельній ділянці житлових будинків, господарських будівель та споруд фермерське господарство – орендар погоджує з орендодавцем.

Законодавство закріплює право фермерського господарства та його членів самостійно господарювати на землі. Це означає, що вони мають право використовувати землі на власний розсуд самостійно (без будь-яких державних вказівок, а також згоди орендодавців) встановлювати конкретні напрями господарювання на них.

Але необхідно наголосити, що фермерське господарство, як суб'єкт підприємницької діяльності повинен дотримуватися вимог статті 4 Закону України „Про підприємництво”, якими встановлено обмеження в здійсненні цієї діяльності. Зокрема, не вправі займатися діяльністю, пов'язаною з обігом наркотичних засобів (виращуванням льону, виготовленням макової соломки тощо), видобуванням бурштину, виготовленням зброї.

Виробленою (виращеною) продукцією, доходами від її реалізації, а також посівами і посадками сільськогосподарських культур і насаджень члени фермерського господарства розпоряджаються на власний розсуд, відповідно до статуту господарства за взаємною згодою.

У статті 18 Закону України „Про фермерське господарство” надано право фермерському господарству для власних потреб використовувати загальнопоширені корисні копалини (пісок, глину, гравій, торф тощо) лісові угіддя, водні об'єкти та прісні підземні води, що знаходяться на земельній ділянці, відповідно до законодавства України.

Кодекс України про надра надає право землекористувачам та землевласникам у межах наданих їм земельних ділянок без спеціальних дозволів (ліцензій) і без гірничого відводу видобувати для своїх господарств і побутових потреб лише так звані копалини місцевого значення (раніше називалися „загальнопоширеними”).

Перелік цих копалин встановлюється Кабінетом Міністрів України; переважно до них належать пісок, глина, гравій, торф. Однак, у статті 23 Кодексу України про надра встановлено, що ці корисні копалини та торф можуть використовуватися

загальною глибиною розробки до двох метрів і прісні підземні води до 20 метрів.

Відповідно до статті 17 Фермерського закону на землях фермерських господарств особи мають право вільного проходу, проїзду всіма видами транспорту по дорогах, пересування на човнах, купання у водоймах на належних фермерським господарствам на праві власності або праві оренди земельних ділянках, розміщення наметів і проживання в них, розведення багаття та інші дії, що дозволяються за згодою їх власників, крім випадків встановлення за рішенням суду земельних сервітутів, за умови збереження природних компонентів в екологічно чистому вигляді.

Однак, звертаємо увагу на те, що у статті 99 Земельного кодексу перелік видів сервітутів набагато ширший, ніж у статті 17 Фермерського закону.

У фермерському господарстві також можуть бути встановлені такі види земельних сервітутів:

- право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій;

- право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку;

- право відводу води із своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку;

- право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці та право проходу до природної водойми;

- право поїти худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми;

- право проходу худоби за наявним шляхом;

- право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд.

Юридичні особи – власники об'єктів (газо-, нафтопроводів, ліній електропередач, зв'язку тощо), що проходять через земельні ділянки фермерських господарств, мають право доступу до таких об'єктів на підставі угоди,

укладеної з відповідним фермерським господарством, відповідно до затвердженої документації із землеустрою або встановленого земельного сервітуту.

Нагадаємо, що відповідно до глави 16 Земельного кодексу України, земельні сервітути можуть бути як постійними, так і строковими. Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення фермерського господарства земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею.

Відповідно до статті 98 Земельного кодексу України, земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений.

Встановлення сервітуту відбувається за договором між власниками сусідніх земельних ділянок після досягнення всіх істотних умов договору, в тому числі строк, обсяг права земельного сервітуту, плата, надання йому відповідної форми та державної реєстрації.

У випадку недосягнення згоди між сторонами, встановлення сервітуту є можливим лише на підставі рішення суду.

Сервітут – це суб’єктивне право особи, яка є власником чи користувачем домінуючої земельної ділянки. Тому він зберігає свою дію у разі переходу прав власності на земельну ділянку до іншої особи і не може бути самостійним предметом відчуження.

Відповідно до статті 102 Земельного кодексу України право сервітуту припиняється:

- у разі поєднання в одній особі суб’єкта права земельного сервітуту, в інтересах якого він встановлений та власника земельної ділянки;
- у разі відмови особи, в інтересах якої встановлено земельний сервітут;
- рішення суду про скасування земельного сервітуту.

Ми погоджуємося з О.Саєнко, що найретельніше дотримання сервітутарієм своїх обов’язків не може виключати виникнення деліктних відносин [67].

Шкода, завдана реалізацією права сервітуту повинна відшкодовуватися в повному обсязі в порядку, передбаченому

постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 року „Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам” з наступними змінами, в тому числі внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року за № 21.

У разі вилучення земель (викупу), що використовує господарство, зокрема для державних або громадських потреб, фермерське господарство має право на відшкодування збитків і втрат, які заподіяно вилученням (викупом) або тимчасовим зайняттям земельної ділянки.

Таке ж право на відшкодування має господарство у випадку погіршення якості земель або приведення їх у непридатність для використання за цільовим призначенням у результаті негативного впливу, спричиненого діяльністю підприємств, установ, організацій і громадян.

Законодавець у статті 15 фермерського закону говорить про обов'язки фермерського господарства та членів господарства як суб'єктів, а саме:

- забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням;
- дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля; сплачувати податки та збори;
- не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;
- дотримуватися санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції;
- дотримуватися правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів;
- зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

Однак, законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок.

В усіх зазначених випадках йдеться про землі сільськогосподарського призначення, тобто найбільш цінні і пріоритетні за їх правовим режимом у складі земель України. Вони використовуються в фермерському господарстві як основний засіб виробництва і насамперед це надає сільськогосподарській праці істотні особливості. Фермерські господарства, як власники земель і землекористувачі зобов'язані щорічно сплачувати земельний податок або орендну плату.

За новою редакцією Закону України „Про плату за землю” від 19 вересня 1996 року плата за землю залежить від грошової оцінки земель. Вона визначається за Методикою грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затвердженій Кабінетом Міністрів України 23 березня 1995 року з наступними змінами.

Земельний податок господарства сплачують за землі, які є у них на праві приватної власності та надані в користування (окрім орендованих). За орендовані землі сплачується орендна плата за домовленістю сторін, яка визначається в договорі оренди. Ці відносини регулюються зараз Законом України „Про оренду землі” від 6 жовтня 1998 року з наступними змінами.

Згідно статті 22 Закону орендна плата може встановлюватися у таких формах: грошовій, натуральній (за визначеною кількістю чи частиною продукції, яка одержується з орендованої земельної ділянки) та відробітковій (надання послуг орендодавцю). Сторони можуть передбачити у договорі оренди поєднання зазначених форм або визначити інші форми плати.

Слід зазначити, що обчислення розміру орендної плати здійснюється з урахуванням індексів інфляції, якщо інше не передбачено договором оренди.

У випадку оренди земельних ділянок для сільськогосподарського використання державної і комунальної власності фермерським господарством, то орендна плата переглядається відповідно до статті 23 Закону України „Про оренду землі”, переглядається один раз на три роки в порядку встановленому законом або договором оренди.

Однак, орендна плата за земельні ділянки, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, переглядається лише за згодою сторін.

Також орендар вправі вимагати відповідного зменшення орендної плати у випадку, якщо стан орендованої земельної ділянки погіршився не з його вини.

Нагадуємо, що строк дії договору оренди землі не може перевищувати 50 років та він підлягає державній реєстрації. Розмір земельного податку не залежить від конкретних результатів діяльності фермерського господарства.

Згідно з Законом України від 17 грудня 1998 року „Про фіксований сільськогосподарський податок”, починаючи з 1 січня 1999 року по 1 січня 2004 року запроваджується єдиний сільськогосподарський податок, що сплачується сільськогосподарськими товаровиробниками, у тому числі фермерськими господарствами замість 12 різних податків і обов’язкових платежів.

Об’єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь, які є в фермерському господарстві як у власності, так і в користуванні, в тому числі на умовах оренди, а також земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах).

У випадку, коли у звітному періоді відбувається зміна площ сільськогосподарських угідь, у зв’язку з набуттям права землевласника або землекористувача відповідно фермерське господарство зобов’язане здійснити уточнення сум податкових платежів на період до закінчення податкового року і протягом місяця надати розрахунки до органів державної податкової служби за місцем знаходження платника податку.

Ставка податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до її грошової оцінки, проведеної за станом на 1 липня 1995 року, відповідно до Методики, затвердженій Кабінетом Міністрів України.

Зокрема, ставка фіксованого сільськогосподарського податку для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,5 грошової оцінки земель, а для багаторічних насаджень – 0,3.

Для фермерських господарств, які здійснюють діяльність у гірських зонах та на поліських територіях, встановлені зменшені ставки фіксованого сільськогосподарського податку.

Платником цього єдиного податку є таке фермерське господарство, яке займається виробництвом (виращенням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також які займаються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), у якому сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75% загальної суми його валового доходу.

Однак, якщо у звітному податковому періоді валовий дохід від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки становить менш як 75 відсотків загальної суми валового доходу, фермерське господарство сплачує податки у наступному звітному періоді на загальних підставах.

Фермерські господарства повинні застосовувати ґрунтоохоронні заходи, спрямовані на стабілізацію і наступне підвищення родючості. Серед них важливе значення надається запровадженню та освоєнню ґрунтозахисних сівозмін.

Як ми бачили, земельні відносини в фермерському господарстві виступають не лише як правоустановлюючий фактор і зумовлюють його виникнення, але й надалі залишаються провідними та визначальними в регламентації правового становища господарств.

Можна вважати, що в системі всіх різноманітних комплексних суспільних відносин у фермерських господарствах вони стоять на першому місці та певною мірою програмуєть всі інші суспільні відносини (насамперед трудові). Цим зумовлений і той факт, що фермерські відносини – це спеціалізовані аграрні відносини, їх невід’ємна складова частина.

Земельні відносини є визначальними для виникнення трудових, майнових, управлінських та всіх інших відносин у фермерських господарствах.

3.3. Трудова правосуб’єктність фермерського господарства України

Правосуб'єктність – властивість певних суб'єктів мати права та обов'язки. За своїм значенням, специфічними функціями вона, як зазначав С.С.Алексєєв, виступає як „засіб закріплення кола суб'єктів – осіб, які володіють здатністю бути носіями суб'єктивних юридичних прав і обов'язків”.

Галузева правосуб'єктність ґрунтується на загальних правових теоретичних засадах та (що дуже істотно) конкретизується в галузевому законодавстві. Саме воно визначає конкретне коло суб'єктів правовідносин, їх реальну правосуб'єктність (суб'єктивне право). А вона, в свою чергу, визначає правовий статус суб'єктів конкретних правовідносин.

Варто погодитись з думкою Г.Ю.Бистрова, що зміст трудової правосуб'єктності фермерського господарства визначається низкою його прав та обов'язків, наданих такому господарству для організації сільськогосподарської праці. На думку автора, в аграрному законодавстві йдеться перш за все про селянські господарства, які засновані не на найманій, а на власній праці самого селянина та членів його сім'ї.

Фермерські господарства як суб'єкти права безвідносно до членів господарства і так званих найманих працівників, не можуть бути носіями трудових прав та обов'язків. Проте, з названими суб'єктами вони можуть перебувати у трудових відносинах. Причому, члени фермерського господарства та наймані працівники є носіями трудових прав та обов'язків на різних галузевих правових підставах. Трудова правосуб'єктність голови фермерського господарства та інших членів господарства виникає на підставі спеціального – фермерського законодавства, зокрема, Закону України „Про фермерське господарство”.

В Україні фермерство перебуває на початку становлення та розвитку, ми ще не можемо говорити про фермерське право як галузь права (навіть комплексного характеру), воно є складовою частиною галузевої структури – аграрного права України. Отже, можна вважати, що трудова правосуб'єктність членів фермерського господарства закріплюється нормами аграрного законодавства.

Водночас, враховуючи, що фермерські господарства є новими та специфічними суб'єктами аграрних відносин, ми

можемо зробити висновок про те, що в даному разі йдеться не про загальну і навіть не про галузеву, а про спеціальну трудову правосуб'єктність членів такого господарства. Це означає, що вони можуть бути учасниками тільки тих трудових правовідносин, які визначено зазначеним фермерським законом. Це означає, що юридична природа цих відносин зумовлена загальними та спеціальними принципами аграрного законодавства.

В селянському фермерському господарстві може бути три категорії працюючих:

- 1) члени фермерського господарства;
- 2) наймані працівники;
- 3) особи, що працюють на цивільно-правових засадах.

Особливий правовий статус мають працюючі в ньому члени фермерського господарства. Його специфіка насамперед пов'язана з суб'єктним складом працівників. Отже, йдеться про фермерське господарство як про сімейно-родинно-трудове об'єднання осіб.

Але фермери – це не наймані працівники, вони – власники майна і господарі свого виробництва. Їх трудова діяльність ґрунтується на членстві в фермерському господарстві, і, будучи одночасно власниками і господарями, вони самі встановлюють для себе правила поведінки.

Трудові відносини членів фермерського господарства визначаються і регулюються ними самими. Проте, таке регулювання обов'язково повинно знаходити свій офіційний вираз у статуті господарства та в Правилах внутрішнього розпорядку фермерського господарства. В цих правових документах регламентується весь процес спільної праці, чіткий трудовий режим, періоди відпочинку, відпусток, заходи заохочення та дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання трудових обов'язків.

Звичайно, враховуючи родинний склад членів фермерського господарства і презумпцію їх добрих взаємних стосунків, їх трудові права та обов'язки повинні розумно поєднуватись і суміщатись, що також оговорюється в зазначених документах.

На нашу думку, варто погодитися із Ю.В.Мольковим, що Правила внутрішнього трудового розпорядку можуть включати такі розділи: загальні положення, порядок прийому і припинення членства в фермерському господарстві, основні права та обов'язки його членів, робочий час і час відпочинку, оплату праці і розподіл прибутків, матеріальну відповідальність, охорону праці і соціальні права, порядок розгляду спорів. Фермерське господарство – це, як правило невеликий колектив родичів тому не завжди ефективно нав'язувати їм застосування норм трудового права. Проте, такого роду локальний нормативно-правовий стан повинен регулювати не тільки трудові, а й інші внутрішні відносини в господарстві (правлінські, земельні, майнові).

Праця в сільському господарстві є не чим іншим, як землевикористанням, а його раціональність є такою трудовою діяльністю, яка є екологічно обґрунтованою і більш доцільною. В силу цього трудові відносини в сільському господарстві органічно поєднуються з земельними відносинами.

Природні властивості сільськогосподарської праці завжди будуть відрізняти її від праці в промисловості, а тому вимагати спеціальної правової регламентації. Слід зауважити, що згідно пункту один статті 27 Закону України „Про фермерське господарство”, трудові відносини у фермерському господарстві ґрунтуються на праці його членів. На мою думку, ця позиція правомірна, адже праця в сільському господарстві вимагає повсякденної віддачі.

При цьому виникає питання про правові підстави звільнення голови або членів фермерського господарства у випадку, коли вони не працюють у господарстві, наприклад, виїхали на роботу за кордон і не звільнились із господарства. Стаття 41 КЗпП України зазначеної підстави для звільнення не передбачає. Отже, в такій ситуації йдеться лише про виключення такої особи з членів господарства. Але ця норма поки що відсутня у фермерському законодавстві, як і взагалі положення про підстави та порядок припинення членства в фермерських господарствах. Воно мусить бути доповнено такими нормами, а поки що ці питання слід врегулювати в

статутах фермерського господарства та Правилах внутрішнього розпорядку.

Матеріальна та дисциплінарна відповідальність членів господарства, заходи впливу регулюються статутами та Правилами внутрішнього розпорядку.

На членів фермерського господарства не поширюється законодавство про працю (Кодекс законів про працю України). Проте, самостійно регламентуючи свій трудовий статус, вони можуть запозичити ідеї певних норм трудового законодавства.

У фермерських господарствах трудові відносини можуть регламентуватись різним чином, але деякі загальні принципи мусять бути однаковими для всіх. Так, наприклад, члени фермерського господарства оплату праці одержують внаслідок розподілу натуральних і грошових доходів господарства, а не заробітку - щомісячну плату у заздалегідь визначених розмірах. Тому йдеться саме про їх „оплату праці”, а не про їх заробітну плату (її отримують наймані працівники).

У випадку заподіяння шкоди фермерському господарству її членом, відповідальність несе винний.

Як зазначалося раніше, фермерське господарство, у випадку виробничої потреби, має право запрошувати на роботу найманих працівників. Така необхідність виникає майже у всіх фермерських господарствах та зумовлена сезонністю багатьох сільськогосподарських робіт, особливо в галузях землеробства, коли урожай необхідно зібрати у стислі строки.

Технічний прогрес вимагає висококваліфікованої робочої сили. Вважається за доцільне складання графіку робіт з вказівкою, які саме працівники необхідні та коли. Такий графік дозволить не тільки визначити потреби в праці, але і продумати резерви скорочення трудових затрат.

Оплата праці громадян, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором (контрактом), включається до складу поточних витрат та здійснюється господарством у першу чергу. Вона не залежить від результатів роботи господарства, якщо на це немає особливої угоди, але не повинна бути нижчою за встановлений державою розмір мінімальної заробітної плати і передбачену законом тривалість щорічної відпустки.

Трудовий договір (контракт) укладається з найманими працівниками у письмовій формі. В ньому необхідно зазначити термін дії договору, умови праці та відпочинку (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка, форми оплати праці та її розміри, харчування тощо). Сторонами в договорі слід вважати: фермерське господарство (в особі його голови) і особу, яка залучається до роботи в господарстві. Це підтверджується пунктом два статті 4 Закону України „Про фермерське господарство”, в якому йдеться про те, що голова представляє інтереси господарства перед підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами; та п.5 ст.27 вказаного Закону, в якому зазначається, що він також несе відповідальність за створення безпечних умов праці, забезпечує дотримання вимог техніки безпеки, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки як для членів свого господарства, і до громадян, з якими укладено трудовий договір.

Питання матеріальної та дисциплінарної відповідальності найманих працівників повинно обумовлюватися при укладенні з ними трудового контракту. Зокрема, доцільно в одному із пунктів договору вказати випадки повної або часткової матеріальної відповідальності (з особою, на яку покладається повна матеріальна відповідальність необхідно укласти угоду про повну матеріальну відповідальність), а також дисциплінарної відповідальності.

Працівники, які виконують певну роботу в фермерському господарстві на підставі трудового договору (контракту, угоди), повинні дотримуватись і статутних норм щодо організації та оплати праці. На мою думку, для цієї категорії працівників слід передбачати особливі правила і норми поведінки в трудових колективах, які повинні бути закріплені в статуті господарства, його Правилах внутрішнього розпорядку та інших внутрішніх правових актах.

Члени фермерського господарства та наймані працівники (якщо це їх основна робота) повинні мати трудову книжку. Вона є основним документом, що підтверджує їх стаж роботи. До трудової книжки заносяться відомості про роботу, заохочення та нагороди за успіхи в роботі. Відомості про стягнення до трудової книжки не заносяться. Але в ній робиться запис про

звільнення з роботи із зазначенням причини та з посиланням на відповідну статтю законодавства.

Робота в фермерському господарстві зараховується до загального трудового і безперервного стажу роботи працівника на підставі записів у трудовій книжці і документів, які підтверджують сплату внесків на соціальне страхування.

Голова фермерського господарства несе відповідальність за створення безпечних умов праці для всіх тих, хто працює в господарстві (як членів, так і найманих працівників). Йдеться про забезпечення всіх вимог техніки безпеки, виробничої гігієни, санітарних та пожежних правил.

Також наголошую, що фермерське господарство, як і кожна юридична особа України, несе матеріальну відповідальність за шкоду, каліцтво або інше ушкодження здоров'я, які пов'язані з виконанням ними своїх трудових обов'язків, заподіяні його членам і особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Всі трудові спори, тобто розбіжності між суб'єктами трудових відносин, вирішуються судами. Це можуть бути спори як стосовно членів фермерського господарства, так і найманих працівників. Вони можуть стосуватися організації, дисципліни, оплати праці тощо. Оскільки в цих господарствах немає комісії по трудових спорах, такі спори відразу вирішує суд. Розглядаються вони за заявою працівника господарства.

Як уже зазначалося, окремі види робіт в фермерському господарстві можуть виконуватись громадянами (не членами господарства і не найманими працівниками) на умовах укладення цивільно-правового договору підяду. Це означає, що цей громадянин (підрядчик) зобов'язується виконати на свій ризик певну конкретну роботу на замовлення фермерського господарства, яке зобов'язується прийняти та оплатити цю роботу. Трудове законодавство на ці відносини не поширюється. Вбачається за доцільне в цих договорах передбачити випадки та види матеріальних та дисциплінарної відповідальності.

Члени фермерського господарства та наймані працівники підлягають державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню на рівні з іншими працівниками сільського господарства.

На мою думку, варто законодавчо врегулювати межі набору найманих працівників (залежно від розміру земельних площ та інших показників) та провести в зв'язку з цим класифікацію різних фермерських господарств, принципи, порядок та диференціацію (залежно від трудової участі) оплати праці членів господарства; закріпити чіткий порядок вирішення трудових спорів, які виникають у сільському фермерському господарстві.

3.4 Аграрне підприємництво фермерських господарств України

Перехід України на засади ринкової економіки об'єктивно зумовило розвиток підприємницької діяльності, тобто самостійної діяльності на власний ризик з метою одержання прибутку.

Діяльність суб'єктів підприємницької діяльності в Україні базується на статті 42 Конституції України, яка дає право на заняття такою діяльністю всім. Виняток становить лише така діяльність, яка заборонена законом.

Фермерські господарства визнані суб'єктами підприємництва безпосередньо спеціальним законом про них (пункт 1 статті 1). Проте, фермерське господарство є особливим суб'єктом підприємницької діяльності.

По-перше, мова йде про суб'єкта, з яким на добровільних засадах укладає договори, вступає на власний розсуд та ризик в договірні відносини з будь-якими підприємствами, установами і організаціями. Але інтереси господарства при укладенні договорів представляє голова господарства.

Спеціальну аграрну правоздатність фермерських господарств передбачено, зокрема, в пункті 1 статті 5 Закону про нього, що виражено у вимозі спеціального підбору суб'єктів для ведення фермерського господарства, а також їх проходження професійного відбору на створення такого господарства.

Результатом використання фермерським господарством земель сільськогосподарського призначення є вироблення певної продукції майнового характеру. У зв'язку з цим

переважно і реалізується безпосередньо підприємницька діяльність стосовно фермерських господарств. Майнові відносини є визначальними в діяльності фермерських господарств.

Майнові відносини фермерських господарств зумовлені правом власності, товарно-грошовою формою обігу, вони характеризуються юридичною рівністю сторін.

Особливість правового режиму майна фермерських господарств полягає передусім в тому, що він ґрунтується на поєднанні майнових відносин із земельними. Джерелом набуття майна в цих господарствах є здебільшого діяльність у сільському господарстві.

У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, в тому числі сільськогосподарська техніка, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, а також інше майно споживчого і виробничого призначення.

При цьому кількість і вартість майна, що може бути у власності не обмежується, крім випадків, передбачених законом. Основний перелік майна, що входить до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу), що може бути у власності фермерського господарства, передбачено в статті 19 Закону про нього.

Фермерське законодавство визначає суб'єкта власності на майно в фермерському господарстві. З одного боку, розділ у спеціального закону називається „Майно фермерського господарства”, тобто по суті визнається таким суб'єктом саме господарство. І така позиція законодавця відповідає статусу фермерського господарства як юридичної особи. Такої ж позиції є норма статті 21 названого закону, що говорить про відповідальність самого селянського (фермерського) господарства.

Проте, у статті 20 цього розділу вказується, що порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського

господарства здійснюється відповідно до його Статуту, якщо інше не передбачено угодою між членами господарства.

На сьогодні можна вважати, що майнові відносини в фермерських господарствах можуть будуватися як на засадах спільної сумісної власності, так і спільної часткової власності.

Оскільки в Україні практично завершився процес паювання земель колективних сільськогосподарських підприємств, то при виході з них кожний член отримав свою земельну ділянку та майновий пай у вигляді грошей, техніки та іншого майна.

Родичі можуть об'єднати свої частки для створення фермерського господарства, тобто кожний ввійде в господарство зі своєю землею, своїм майном. Тому, в даному випадку, членам фермерського господарства доцільно укласти договір про спільну часткову власність.

У власності членів фермерського господарства можуть бути найрізноманітніші об'єкти, але за законом про фермерське господарство до них також належать право на користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти.

Здебільшого зараз у фермерських господарствах землі можуть знаходитись на різному правовому режимі.

Відповідно до статті 31 Земельного кодексу України та статті 12 Закону України „про фермерське господарство” землі фермерського господарства можуть складатися із:

а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;

б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;

в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Також законодавцем, на нашу думку, справедливо зазначено, що права володіння та користування земельними ділянками, які перебувають у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство.

Законодавством надано право членам фермерського господарства, які раніше не набули право на земельну частку

(пай), на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

Зазначеним членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність із раніше наданих їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради.

Земельні ділянки, на яких розташовані житлові будинки, господарські будівлі та споруди фермерського господарства, передаються безоплатно у приватну власність у рахунок земельної частки (паю).

Також прогресивним є положення частини 4 статті 13 Фермерського закону, де громадянам України, які до 1 січня 2002 року отримали в постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства, надано переважне право на придбання (викуп) земельних ділянок розміром до 100 гектарів сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 гектарів ріллі, у власність з розстрочкою платежу до 20 років.

Все майно фермерського господарства перебуває під захистом держави нарівні з майном суб'єктів інших форм власності.

Володіння, користування і розпорядження майном, в тому числі коштами та прибутками, що є в фермерському господарстві, як зазначалося раніше, здійснюється відповідно до Статуту господарства. Особи, що працюють в ньому на засадах трудового договору (контракту, угоди), таких прав, зазвичай, не мають.

Однак, законодавець у частині 6 статті 20 Фермерського закону передбачив, що член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у такому господарстві. У даному випадку розмір частки такого члена господарства та порядок її утримання визначається Статутом. У випадку виникнення майнового спору між фермерським господарством та його членами, дане питання вирішується у судовому порядку.

Однак, відповідно до пункту 15 перехідних положень Земельного кодексу України, від 25 жовтня 2001 року встановлено мораторій на відчуження до 1 січня 2007 року на продажу або іншим способом відчуження земельних ділянок для ведення фермерського господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, які належать громадянам та юридичним особам, в тому числі фермерським господарствам, а також земельних часток (паїв), належних громадян України.

За тією ж причиною фермерське господарство не в змозі придбати до 01.01.2007 року земельні частки (паї) або земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Необхідно відмітити, що Закон України „Про фермерське господарство” у статті 17 передбачив правило класичного захисту прав земельного власника: прохід по землях фермерського господарства, проїзд всіма видами транспорту, пересування на човнах, купання і рибальство у водоймах господарства, розміщення на цих землях наметів і проживання в них, розведення багаття та інші подібні дії дозволяються лише за згодою власника господарства і за умови збереження природних компонентів в екологічно чистому вигляді.

Юридичні особи-власники об’єктів (газо-, нафтопроводів, ліній електропередач, зв’язку тощо), що проходять через земельні ділянки фермерських господарств, лише тоді мають право доступу до таких об’єктів, коли вони уклали з фермерським господарством відповідні договори, згідно затвердженої документації із землеустрою або встановленого земельного сервітуту.

Якщо між членами фермерського господарства була укладена установча угода або угода про спільну діяльність, в яких обумовлені частки кожного із співвласників, то прибутки розподіляються теж загальними зборами відповідно до часток учасника і їх трудової участі.

Було б доцільним, за аналогією зі США, запровадити оплату праці фермера-засновника, який очолює господарство. Це б стимулювало його до кращого виконання своїх

управлінських обов'язків. Це була б додаткова оплата до частки прибутку, що він отримає як член господарства.

Члени господарства можуть вирішити прибутки вкласти в нове виробництво, чи створити страховий фонд, певну частину оплатити членам. А коли результати гарні, то можуть стимулювати не тільки членів, але й найманих працівників. Наймані працівники лише тоді беруть участь у розподілі прибутків, коли це обумовлено договором між ними та фермерським господарством.

Здійснення господарської діяльності неможливе без надійного матеріально-технічного забезпечення. Фермерські господарства можуть придбати необхідні їм матеріально-технічні ресурси за загальним порядком аграрного підприємництва. Це означає, що свою підприємницьку діяльність фермерське господарство здійснює через реалізацію спеціальної аграрної правоздатності як суб'єкта, що забезпечує переважно як виробництво товарної сільськогосподарської продукції та сировини, їх переробку та реалізацію споживачам.

По-друге, фермерське господарство є особливим суб'єктом аграрної підприємницької діяльності.

Згідно статті 24 Закону України „Про фермерське господарство” фермерське господарство як юридична особа діє на умовах самоокупності та вправі самостійно розпоряджатися виробленою продукцією, укладати (нарівні з іншими аграрними суб'єктами), так і використовуючи надані їм у цій сфері пільги.

Згідно статті 23 Закону України „Про фермерське господарство” успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно закону, тобто за законом або за заповітом.

Спадкоємцями за законом є родичі померлого в рівних частках кожний (можливі випадки, коли вони не є членами господарства).

Що ж до земельних ділянок, то при їх успадкуванні слід враховувати вимоги частини 2 статті 23 Закону України „Про фермерське господарство”, згідно з якими земельна ділянка фермерського господарства не підлягає поділу, якщо в

результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону.

На практиці це створює значні труднощі. Спори між спадкоємцями, а також між ними та іншими громадянами з питань подальшого ведення фермерського господарства вирішуються судом. У разі відмови спадкоємців від ведення ними фермерського господарства – це є підставою для припинення діяльності фермерського господарства.

Щоб процеси адаптації сільського господарства України до відкритої ринкової аграрної економіки були дійовими, необхідно, враховуючи національні (політичні, економічні, правові) традиції, створити ефективний механізм регулювання сільського господарства окремих його галузей (рослинництво, тваринництво), вбираючи перевірену в Західній Європі і США модель ведення екологічного сільського господарства (його ще називають органічним, біологічно чистим, зеленим, альтернативним, натуральним).

Екологічне сільське господарство було невідоме світовій спільноті ще два десятиріччя тому, коли активно і обов'язково застосовувалися гербіциди і пестициди. Воно відкрило новий етап в аграрному виробництві, на продукцію якої постійно зростає попит.

Екологічне сільське господарство визначається як система господарювання, де різко обмежується або вилучається використання штучних хімічних добрив, хімічних засобів захисту і регулювання, розвитку рослин, хімічних кормових додатків і стимуляторів росту худоби. Воно повинно базуватися здебільшого на використанні біологічних прийомів і методів ефективного господарювання – сівобігу, органічних і зелених добрив, азотофіксуючих рослин, рослинних післязжнивних залишків, спеціальній механічній обробці ґрунтів, біологічних способів захисту, селекції рослин тощо. Екологічне сільське господарство засноване на повазі до довкілля, підтриманні плодючості ґрунтів, збереженні генетичної різноманітності.

Екологічне сільське господарство пристосовується до довкілля щоб не змінювати його. Тому в сільській місцевості хлібороб повинен здійснити важливі зміни у виробництві, особливо в найменш конкурентоспроможних зонах. У будь-

якому разі збільшення продажу і експорту екологічно чистої продукції (споживач відрізнятиме таку продукцію за спеціальною етикеткою) означає, що екологічне сільське господарство – це саме рентабельна альтернатива хліборобів, яка стане прибутковою і вигідною для всіх споживачів.

Метою екологічного сільського господарства є одержання аграрної продукції найвищої якості. Зрозуміло, що така продукція завжди буде конкурентоспроможною.

Досвід розвинутих зарубіжних країн свідчить про активний розвиток екологічного сільського господарства. Так, в Іспанії 26 вересня 1996р. було прийнято закон „Про екологічно чисте сільське господарство”, а в 1985р. у США – закон „Про продовольчу безпеку”.

Викладене дозволяє дійти висновку проте, що в економічно розвинутих країнах очевидною стає тенденція до розвитку екологічного сільського господарства. Тому в цьому наша держава істотно відстає від США і країн Західної Європи. Йдеться про те, щоб все сільське господарство перевести на наведену вище систему господарювання. Варто погодитись з професором А.Статівкою, оскільки це потребує значних капіталовкладень,

та застосування в сільському господарстві такої моделі господарювання слід здійснити поступово, як в окремих його галузях, так і в окремих регіонах країни. А законодавець має створити належну правову основу [11, 42-44]. Перші кроки в цьому вже зроблено.

Отже, можна констатувати, що фермерські господарства в Україні законодавчо визнано формою підприємництва. При цьому слід наголосити, що йдеться про аграрне підприємництво, оскільки господарства мають спеціальну – сільськогосподарську правоздатність. Її головним змістом є вироблення товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація.

3.5. Самостійність господарської діяльності фермерських господарств України

Як суб'єкт підприємницької діяльності, фермерське господарство займається господарською діяльністю самостійно.

Ця діяльність впливає з призначення цього господарства. Головне в його діяльності – це виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції з метою одержання прибутку і розширення виробництва.

Як аграрний господарюючий суб'єкт фермерське господарство має спеціальну правоздатність. Це означає, що це господарство наділяє сукупністю певних прав і обов'язків, якими воно користується при здійсненні підприємницької та іншої діяльності.

Ю.В.Мольков, аналізуючи цивільну правоздатність сільськогосподарських комерційних організацій за умов свободи підприємництва, приходить до цілком обґрунтованого висновку про те, що „поняття цільової правоздатності зберігає своє значення в цивільному праві; хоча у зв'язку з переходом від державної до приватної власності в економіці, створенням на основі останньої нових організаційно-правових форм господарювання, поняття цільової правоздатності змінилося” [68,62-63].

Це зумовлено низкою факторів, всі вони зумовлені аграрною суттю фермерського господарства як суб'єкта правових відносин та особливостями його правового статусу.

Так, господарство створюється внаслідок цільового одержання земельних ділянок для ведення фермерського господарства; його метою є вироблення товарної сільськогосподарської продукції, зайняття її переробкою і реалізацією (стаття 1 Закону України „Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року); передбачено професійний відбір громадян, які бажають створити фермерське господарство (стаття 5 вищевказаного Закону).

У статті 24 Закону України „Про фермерське господарство” по суті констатується наявність у господарства спеціальної (цільової) сільськогосподарської правоздатності, оскільки йдеться, насамперед, про організацію виробництва сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію (пункт 2 ст. 24 вищевказаного Закону).

Водночас, у цій же статті справедливо зазначається, „що господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, тобто може разом з сільськогосподарським

виробництвом займатися будь-яким іншим видом діяльності, не забороненої законодавством України”. Це – генеральне правило господарювання за умов ринкової економіки. Воно засвідчує значне розширення правоздатності фермерських господарств. Проте, інші напрями діяльності фермерського господарства, на наш погляд, повинні носити вторинний, доповнюючий, а не профілюючий характер у діяльності господарства; інакше воно позбудеться своєї специфічної правової сутності.

Одним із головних принципів сільськогосподарської діяльності є принцип самоокупності, тобто всі витрати господарство покриває за рахунок власних коштів. Господарство здійснює свою діяльність на свій „страх і ризик”, і це спонукає фермера добре порахувати всі можливі варіанти діяльності і обрати найоптимальніший стосовно свого господарства.

Фермерське господарство як господарюючий суб’єкт самостійно визначає розмір необхідної земельної ділянки, напрям та характер її використання у своїй діяльності, спеціалізацію, порядок реалізації продукції тощо. Господарства вправі здійснювати вибір своєї діяльності як виробничої, так і іншої. Будь-яке адміністративне втручання в їх господарську діяльність зі сторони держави заборонено.

Основний вид діяльності фермерського господарства – ведення товарного сільськогосподарського виробництва, переробка сільськогосподарської продукції та її реалізація. Більшість фермерських господарств на початку свого розвитку орієнтуються переважно на вирощуванні продукції рослинництва, яке є капіталомістким і трудомістким; воно здебільшого не потребує складних і дорогих машин і, зрештою, забезпечує швидку віддачу вкладених коштів, порівняно з тваринництвом чи багаторічними насадженнями.

Щодо тваринництва, то через низькі закупівельні ціни й високу собівартість продукції, фермерська форма господарювання не набула ще великого поширення.

Щоб започаткувати тваринницьке фермерське господарство, потрібні значні капіталовкладення: будівництво приміщень, придбання обладнання, племінного поголів’я, тваринних кормів, що, звичайно, одній сім’ї, навіть при певній

допомозі держави, не під силу. З часом, коли самі ж господарства накопичать необхідні кошти, вони зможуть чіткіше визначитися із спеціалізацією господарства в цілому.

Хоч відповідно до пункту 2 статті 24 Закону України „Про фермерське господарство” таке господарство, як вже зазначалось, самостійно визначає напрями своєї діяльності та спеціалізацію, держава, тим не менш, в принципі не повинна втрачати свої регулятивні повноваження щодо виробництва певних сільськогосподарських культур з огляду на визначену конкретну ситуацію. Це стосується всіх аграрних суб’єктів, у тому числі й фермерських господарств.

Фермерське господарство може займатись й іншими видами діяльності тією ж мірою, якою це не заборонено законодавством. Останнє положення означає, що господарства не можуть займатися тими видами діяльності, які заборонені законодавством про підприємницьку діяльність.

У пункті 1 статті 4 Закону України „Про підприємництво” вказано, що до таких видів належить діяльність, пов’язана з виготовленням та реалізацією наркотичних засобів, військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин, охороною об’єктів державної власності. А щодо певних видів діяльності фермерські господарства повинні отримати спеціальний дозвіл – ліцензію (наприклад, для виготовлення спирту, пива, тютюнових виробів тощо).

Одним з елементів захисту права власності фермерського господарства є його право самостійно розпоряджатися виробленою продукцією. Господарство має право вступати в договірні відносини з державними, кооперативними та іншими підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Воно має право набувати, обмінювати, продавати, орендувати, позичати в державних, кооперативних та громадських підприємств, організацій, установ та приватних осіб будь-яке майно, необхідне для ведення господарства.

Реалізацію продукції фермерське господарство може здійснювати на підставі норм Цивільного кодексу України, зокрема, на підставі договорів купівлі-продажу, роздрібної купівлі-продажу, поставки, контракції сільськогосподарської продукції.

Особливо, слід звернути увагу на передбачений статтею 713 Цивільного кодексу України договір контракції сільськогосподарської продукції, оскільки за цим договором виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельнику (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору.

На думку О.О.Погрібного, у галузі реалізації виробленої продукції провідне місце займають питання вивчення і прогнозування попиту та пропозиції продукції, яку вироблятиме фермерське господарство, кон'юнктури ринку, доведення державних замовлень не на директивній, а на конкурсній основі, взаємної відповідальності виробників і заготівельних організацій за повноту і своєчасність реалізації продукції, відшкодування втрат, пов'язаних з їх бездіяльністю [69, 103]. З цим варто погодитись.

Договір за умов ринкової економіки, є основною формою взаємозв'язків між господарюючими суб'єктами. За його допомогою здійснюється не лише реалізація сільськогосподарської продукції, а й забезпечується його постачання необхідною технікою, іншими матеріально-технічними засобами, а також проводиться обслуговування інших потреб фермерських господарств.

Найбільш поширеними для фермерських господарств є такі договори: купівлі-продажу, міни, поставки, найму, підряду, комісії, оренди майна, кредитування, зберігання тощо. Усе це за своєю основою – цивільно-правові договори. Окрім вищезгаданих, ці господарства можуть вступати в такі специфічні для сільського господарського виробництва договори, як оренда сільськогосподарських земель, сільськогосподарського матеріально-технічного постачання або обслуговування, агрохімічного чи меліоративного обслуговування та багато інших.

Відповідно до чинного законодавства і з врахуванням існуючої практики фермерські господарства, як і всі аграрні підприємства, можуть реалізовувати вироблену та перероблену

(в тому числі законно придбану) продукцію і сировину на підставах таких договорів: 1) контракції, 2) купівлі-продажу, 3) поставки, 4) міни (бартеру), 5) комісії, 6) ф'ючерсної, форвардної чи оптової угод.

Важливе місце в системі договірних зобов'язань у сфері аграрних відносин посідає договір контракції сільськогосподарської продукції. За цим договором, відповідно до статті 713 Цивільного кодексу України, виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельнику (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору.

Договір контракції на добровільних засадах може укладатися з державними організаціями і фермерськими господарствами. В рахунок оплати майбутньої продукції їм можуть видаватись аванси на умовах і в розмірах, встановлених договором. До договору контракції застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом.

Новим проявом ринкових відносин у сфері агропромислового комплексу є створення аграрних бірж, оптових ринків, та торгових домів, сільських заготівельно-збутових кооперативів, оптово-роздрібних баз тощо. Вони повинні полегшити фермерам збут своєї продукції, але при цьому витримавши певні конкурентні умови.

Відповідно до указу Президента України „Про заходи щодо реформування аграрних відносин” від 18 січня 1995 року створено спеціалізовані аграрні біржі на чолі з Українською аграрною біржею. На цих біржах фермерські господарства можуть реалізовувати продукцію лише після виконання профінансованої частини державного контракту. Реалізація продуктів харчування і сировини рослинного і тваринного походження через Українську аграрну біржу проводиться за ф'ючерсними, форвардними та оптовими угодами.

Товарообмін через біржу дасть змогу визначити реальну ціну і допомагати селянам (зокрема фермерським господарствам) в реалізації виробленої ними продукції.

На нашу думку, держава необхідна підтримати механізм регулювання сільськогосподарського виробництва. Створення ринкового механізму, як переконує досвід країн з розвинутою економікою, є постійно діючою системою активного державного втручання через економічні підйоми в управлінні виробництвом та маркетингу сільськогосподарської продукції.

Щодо аграрних бірж, то передбачається безпосереднє втручання держави в цю форму купівлі-продажу сільськогосподарської продукції. Світова біржова торгівля виконує функцію об'єктивного ринкового регулятора ціноутворення на продукцію сільського господарства.

Реалізувати свою продукцію фермерські господарства можуть, як в межах України, так і на експорт. Зокрема при здійсненні бартерних поставок ці договори повинні містити вимоги відповідно до Закону України „Про зовнішньоекономічну діяльність”, інших законів України, з урахуванням міжнародних договорів України [70, 50].

На нашу думку, потрібно погодитись з Г.В.Чубуковим в тому, що складовою частиною підприємницької та господарської діяльності фермерського господарства є право на комерційну таємницю. Її предметом, безперечно, можуть бути відомості про нові технології виробництва сільськогосподарської продукції, про селекційні досягнення, методи вирощування племінних тварин і т.д. [див. 57, 78].

Фермери ефективно використовують в своїй діяльності фірмову торгівлю.

Важливе значення в реалізації продукції має ціновий механізм. Ціни стали каменем спотикання у діяльності фермерських господарств.

Згідно частини 3 статті 21 Закону України „Про фермерське господарство” голова фермерського господарства несе відповідальність за порушення кредитно-рахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів.

Фермерське господарство, як юридична особа несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю такого господарства. Однак, звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення фермерського господарства, допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернене стягнення.

Договори від імені фермерського господарства укладає його голова, який може письмово доручати виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

Господарсько-виробничі взаємовідносини фермерських господарств з державними, кооперативними та іншими підприємствами, установами, організаціями, а також приватними особами, споживачами його продукції, постачальниками матеріально-технічних засобів, всі господарські операції здійснюються за погодженням сторін.

Укладення договорів, включаючи вибір партнерів по договорах, є винятковою компетенцією самого господарства.

Наступний принцип діяльності фермерського господарства у цій сфері полягає в тому, що фермерські господарства можуть на свій вибір обирати договірних партнерів.

Співробітництво фермерів з зарубіжними партнерами здійснюється відповідно до законодавства України. Зокрема, такими партнерами можуть бути іноземні суб'єкти. Господарство самостійно використовує на свій розсуд належну йому частину валютної виручки.

Господарство має право залучати і використовувати матеріально-технічні, фінансові, трудові, природні та інші ресурси, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством.

При змінюваних природнокліматичних умовах і кон'юктурі ринку перспективною є гнучка спеціалізація і рухомо оптимальні розміри фермерських господарств.

Найскладніше для фермера, як свідчить практика, є період створення господарства, що пов'язано з закупівлею будівельних матеріалів і проведення будівельно-монтажних робіт, придбання

сільськогосподарської техніки, інших засобів виробництва, пального тощо й відсутності потрібних коштів на упорядкування та ведення господарства.

При здійсненні аграрної реформи в Україні, особливе місце належить питанням матеріально-технічного забезпечення, забезпечення агропромислового виробництва та організації використання технічних засобів сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності і зокрема фермерських господарств.

Під час існування Радянського Союзу держава планувала, регулювала та керувала системою матеріально-технічного забезпечення агропромислового комплексу. На початкові етапі аграрної реформи в Українській державі було „відпущено” у вільне існування систему матеріально-технічного забезпечення та послуг, не прив’язуючи до будь-яких планів, що породило стихію, диспропорцію, дефіцит та інші негативні явища в аграрній і інших сферах економіки.

Крім того подібна лібералізація призвела до розвитку руйнівних процесів у самій системі постачання та промислових сферах агропромислового комплексу, які виробляли матеріально-технічні засоби для сільського села.

Як правильно зазначає Г.Корнієнко, причиною цього були відсутність необхідної правової бази, невідповідність до такого різкого, як виробництва, так і його кадрового забезпечення [71, 46].

Криза в аграрному секторі економіки породила кризу в системі матеріально-технічного забезпечення. На ринках України з’явилась значна кількість іноземної техніки.

Лізинг, як форма інвестицій в агропромисловому комплексі, став одним із шляхів позитивного вирішення цієї проблеми для вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника. До 1997 року було створено більше ста лізингових компаній різних форм власності. Фермери отримали техніку в розстрочку з оплатою протягом 5-7 років через державні структури типу Державного лізингового фонду. Але масові несплати недобросовісних лізингоотримувачів і недостатнє бюджетне фінансування та кредитування не дало змоги повноцінно функціонувати цим компаніям.

Нормативні акти, прийняті на початку і в середині 90 років минулого століття, практично себе вичерпали. Незважаючи на те, що держава вклала в агропромисловий комплекс України близько 4,7 мільярда гривень було виділено через лізинг сільськогосподарської техніки, списано і реструктуризовано борги господарств, введено в дію Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок».

Згідно з Указом Президента України від 23 лютого 2001 року „Про додаткові заходи щодо подальшого розвитку лізингу в аграрному секторі економіки” було створено Національну акціонерну компанію „Украгролізинг” для надання сільськогосподарським підприємствам усіх форм власності послуг, пов’язаних з виконанням механізованих сільськогосподарських робіт, організацією використання сільськогосподарської техніки на умовах оренди, технічного обслуговування цієї техніки, впровадження прогресивних технологій виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.

Виробнича діяльність фермерських господарств порушує проблему збуту продукції. Для вирішення цієї проблеми доцільно було б розробити економічні методи стимулювання торговельно-посередницьких кооперативів та малих підприємств, для яких основним видом діяльності була б реалізація продукції фермерів, підтримувати такі умови взаємодії виробника і посередника, які були б найбільш сприятливі для фермера. І у цій сфері важливим є досвід фермерського руху в розвинутих країнах Заходу, який свідчить, що ефективною формою допомоги в реалізації допомоги сільськогосподарської продукції стають збутові фермерські кооперативи.

Не завжди фермерські господарства, які нині діють в Україні, через їх невеликі розміри іноді не в змозі високоефективно виробляти і переробляти сільськогосподарську продукцію, реалізовувати її, забезпечувати сервісне обслуговування. Адже відомо, що високоефективне виробництво потребує комплексної механізації та автоматизації. А це під силу тільки тим, хто їх повною мірою використовує.

Тому, лише кооперування фермерських кооперативів дасть змогу організувати високоефективне виробництво. На це також націлює Фермерський закон. Зокрема, відповідно до статті 26 Закону України „Про фермерське господарство” воно разом із іншими сільськогосподарськими товаровиробниками має право створювати обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, спілки, інші об’єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств.

Кооперативне товариство для фермерського господарства може бути організоване для будь-якої діяльності, пов’язаної із заощадженням і кредитуванням фермерських господарств. Воно може виступати закупівельником для своїх господарств, організовувати станції технічного обслуговування та займатися будь-якою іншою виробничою діяльністю або надавати послуги, що задовольняють засновників кооперативного товариства.

В умовах ринкової економіки роль кооперування фермерів є необхідною і перспективною проблемою. Воно є відродженням ідеї професора О.В.Чаянова щодо селянської кооперації. Він обґрунтував ефективність великих (кооперованих) сільськогосподарських структур над дрібними і проаналізував їх взаємозв’язок [72, 217]. Саме такого роду взаємозв’язок, причому постійний, стабільний, системний, підтриманий державою, активно сприяє американському фермерові вижити у будь-яких екстремальних умовах і мати позитивний результат.

За даними Міжнародного кооперативного альянсу світовий кооперативний рух об’єднує понад 800 мільйонів людей на землі, які здійснюють самодопомогу, організовану за міжнародними принципами кооперативної співпраці. У світовій економічній кооперативній системі найчисельнішою є фінансова кооперація, найпоширенішою формою якої є кредитні спілки.

Батьківщиною кредитної кооперації була Німеччина. Кредитна кооперація стала засобом боротьби з бідністю населення, зокрема надійним захисником ремісників, робітників і селян від лихварства й зиску мізерних їхніх заощаджень комерційними банками, державними ощадними касами, фабрикантами.

Піонером української кредитної кооперації був Григорій Галаган – працівник за освітою.

До Першої світової війни на території України, що входила до складу Російської імперії, налічувалось 3,9 млн. селянських господарств, майже половина з них були об'єднані в 2477 кредитних кооперативах.

За оцінкою проф. І.Витановича, до Першої світової війни кредитна кооперація була найсильнішим кооперативним сектором на всіх українських землях, оскільки це була форма, що найбільше відповідала потребам переважно дрібноселянського населення України. Накопичені в тисячах кредитних кооперативів дрібні заощадження селян сягнули сотень мільйонів, спинили зубожіння села та були спрямовані на культурний поступ селянських господарств, на придбання землі, кращих знарядь праці, худоби та ін.

Українські кредитні кооперативи у цей час організовувалися в Стрию, Тернополі, Станіславі, Коломиї, Терибовлі та інших містах Галичини, швидко розвивали свою діяльність і відігравали велику роль в економічному та культурному житті повітів, надавали матеріальну допомогу читальням „Просвіти”», „Рідній школі”, іншим громадським організаціям.

За оцінкою І.Витановича, до Першої світової війни кредитні кооперативи становили 70,2 відсотків від загальної кількості західноукраїнських кооперативів і були найсильнішим в західноукраїнській кооперативній організації.

Для поліпшення організаційної праці кредитних товариств краю з ініціативи українських кооператорів у 1898 році був створений Крайовий Союз Кредитовий (КСК) у Львові, який у 1913 році об'єднував 906 членів, зокрема 427 кооперативів, мав 1 110 000 крон власного майна, 1 706 119 крон вкладів, 4264 406 крон виданих позичок, а загальний оборот сягнув майже 106 млн. крон.

Як справедливо зазначає Федер Коваль, кооператори Галичини вбачали вихід малоземельного селянства з господарської і соціальної скрути в об'єднанні та співпраці селянських господарств у різних гілках кооперації [73, 39].

У 1939 році вільна фінансова система кредитної кооперації на західноукраїнських землях була ліквідована. У сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах об'єднуються селянські господарства у Швеції і Японії – понад 90 відсотків, у Данії і Норвегії – 80 відсотків, у Франції 70-80 відсотків, Голландії – 60 відсотків, у США в реалізації молока – 80 відсотків. Сільськогосподарська кооперація стала основою реформування колективної латифундійної системи господарств колишнього соцтабору, зокрема в Німеччині.

На думку В.І. Федоровича, створення "фермерських кооперативів гальмується сьогодні багатьма причинами: відсутністю коштів на кооперування, деякою боязливістю перед новою "колективізацією" [74; 75].

В Україні існує поки що спонтанна кооперація окремих фермерських господарств між собою (здебільшого це робиться на родинних засадах без зовнішньої підтримки). Це є однією з причин занепаду окремих господарств, які не мають достатнього власного капіталу, вільного доступу до кредитів пільгових умов матеріально-технічного забезпечення і фактично стають банкрутами.

Кооперативи фермерів, насамперед цінні тим, що вони не поглинають низові фермерські структури, а зберігають їх юридичну і певною мірою економічну самостійність, допомагають їм долати природні для них труднощі.

Як правильно зазначає В.В.Устюкова, „фермерський кооператив – це кооператив зовсім іншого порядку, кооператив, який об'єднує самостійних сільськогосподарських виробників, тобто таке їх об'єднання, де кооперування здійснюється не по горизонталі (в сфері виробництва), а по вертикалі (у сфері постачання, переробки, збуту, кредиту тощо)” [76, 80].

Варто погодитися з Ф.Ковалем, що сільськогосподарська кооперація стане надійним механізмом розв'язання хронічної аграрної кризи в Україні, сприятиме поверненню до своїх рідних домівок з міст і зарубіжних підневільних нелегальних ринків праці безробітних селян, стане гарантом продовольчої безпеки України, надійним засобом забезпечення, екологічно чистою високоякісною сільськогосподарською продукцією населення України, ділових зв'язків із державними органами

влади й міжнародними кооперативними організаціями та оздоровить аграрну систему України [77; 38].

Досвід багатьох країн світу довів, що кооперативна ініціатива незалежних товаровиробників здатна протистояти сповзанню до організаційного і економічного хаосу в сільському господарстві.

Як правильно зазначає, О.О.Погрібний, селянські господарства повинні визначити і вибрати для себе найнадійніший спосіб матеріально-технічного забезпечення, агросервісного та інших видів обслуговування через постачально-збутові й агросервісні підприємства, постачальницькі і виробничі служби колгоспів і радгоспів, асоціацій та кооперативів з тим, щоб досягти безперебійного процесу придбання засобів виробництва, матеріальних цінностей, ремонту і технічного обслуговування машинно-тракторного парку, повного задоволення попиту на товари виробничого призначення, роботи, послуги, агротехнічне, агрохімічне, зоотехнічне і ветеринарне обслуговування на договірній основі [див. 69, 103].

Варто зауважити, що Розпорядженням Міністерства аграрної політики України від 19.01.2005 р. № 4 на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2004 року № 522-р та з метою розробки і опрацювання концепцій Загальнодержавної програми розвитку особистих селянських господарств та Державної програми розвитку фермерських господарств створено міжвідомчу робочу групу з розробки та опрацювання концепцій Загальнодержавної програми розвитку особистих селянських господарств та Державної програми розвитку фермерських господарств.

Магістральний шлях розвитку фермерства – це укрупнення фермерських господарств шляхом докупівлі земель чи їх оренди; об'єднання їх для здійснення окремих видів діяльності в кооперативи, товариства, спілки, зберігаючи при цьому свою господарську самостійність, а також право вільного виходу з них.

Виходячи із вищенаведеного, можна зробити такі висновки:

1. Фермерські господарства будують свою діяльність на певних принципових вихідних засадах, які органічно пов'язані з особливостями їх створення та характером підприємницької діяльності.

2. Принципи діяльності фермерських господарств - це спеціалізовані, закріплені в аграрному законодавстві основні вихідні засади їх діяльності як аграрних суб'єктів, які мають істотну аграрно-правову специфіку.

3. Головним змістом діяльності фермерських господарств є виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції. Це означає, що вони мають спеціальну аграрну правоздатність. Поза тим, вони можуть займатись й іншою діяльністю, яка не заборонена законом (вона повинна мати доповнююче значення до основної – сільськогосподарської діяльності фермерських господарств).

4. Основна виробничо-господарська діяльність у фермерському господарстві є процесом землевикористання, тобто органічного поєднання праці людини з природними функціональними даними ґрунтів, їх здатністю до родючості.

5. Трудова правосуб'єктність у фермерському господарстві може бути реалізована у трьох формах:

- праця членів фермерського господарства (основна форма);
- праця найманих працівників на засадах законодавства про працю;
- праця на цивільно-правових засадах на умовах укладення договору підряду.

Основна діяльність у фермерському господарстві, на нашу думку, повинна здійснюватися силами членів господарства, а праця найманих працівників повинна будуватись на засадах нормованої участі.

6. Фермерські господарства є найбільш яскраво вираженими суб'єктами аграрного підприємництва. Це зумовлено приватновласницькими засадами їх існування.

7. Самостійність господарської діяльності фермерського господарства є проявом аграрного підприємництва функціонування аграрних ринкових відносин.

8. Існує нагальна практична проблема швидкого розвитку кооперування фермерських господарств у сфері кредитування, матеріально-технічної допомоги, збуту продукції тощо.

Контрольні питання

1. Кооперація фермерського господарства.
2. Які права фермерського господарства щодо використання земель?
3. Які обов'язки фермерського господарства?
4. Який правовий режим майна в фермерському господарстві?
5. Які об'єкти можуть бути у власності фермерського господарства?
6. Порядок володіння, користування та розпорядження майном фермерського господарства.
7. На яких правових засадах здійснюється господарська діяльність фермерського господарства?
8. Порядок реалізації продукції фермерського господарства.
9. Які види договорів вправі укладати фермерські господарства?
10. Як проводиться біржова торгівля сільсько-господарською продукцією?
11. Порядок матеріально-технічного забезпечення фермерського господарства.
12. Правовий статус членів господарств.
13. Правовий статус найманих працівників фермерського господарства.
14. Порядок вирішення трудових спорів у фермерському господарстві
15. Порядок розподілу доходів у фермерському господарстві.
16. Відповідальність фермерських господарств.
17. Фінансова діяльність фермерського господарства.
18. Чи існує обов'язкове соціальне страхування та пенсійне забезпечення членів фермерського господарства?

Розділ 4. Припинення діяльності фермерських господарств України

В розділі X Закону України „Про фермерське господарство”, як і в розділі VI Закону України „Про селянське (фермерське) господарство” в редакції від 22 червня 1993 року, говориться про припинення діяльності фермерського господарства.

Варто погодитися з думкою професора Н.І.Титової, більш точним є положення не про припинення „діяльності”, а про припинення існування самого господарства, оскільки перше може носити тимчасовий характер і бути пов’язаним з хворобою, відсутністю на певний період членів селянського (фермерського) господарства тощо. Його припинення повинно означати ліквідацію селянського (фермерського) господарства як юридичної особи, суб’єкта правовідносин [див. 31].

Законодавець розглядає питання припинення діяльності фермерського господарства лише як його припинення, тобто як ліквідацію юридичної особи.

Правові підстави для припинення фермерського господарства передбачені Законом України „Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року.

Прогресивними, на нашу думку, є норми статті 35 Закону України „Про фермерське господарство”, де однією з підстав припинення такого господарства є реорганізація фермерського господарства, оскільки в Законі України „Про селянське (фермерське) господарство” нічого не говорилося про реорганізацію. Очевидно, у той час, на думку законодавця, це було неможливим відповідно до частини 5 статті 6 Закону „Про селянське(фермерське) господарство”, де передбачено, що земельні ділянки громадян, які ведуть селянське (фермерське) господарство, поділу не підлягають.

На практиці можливі випадки утворення з одного господарства двох і більше. Наприклад, можливо у випадку спадкування майна та земель декількома спадкоємцями.

Рішення про реорганізацію фермерського господарства вирішується власником відповідно до чинного законодавства, а

також відповідно до положень Статуту даного фермерського господарства.

Вважаємо за доцільне, при складі такого господарства з двох та більше чоловік, вирішувати це загальними зборами членів господарства.

У зв'язку з добровільним характером створення фермерського господарства цілком правомірним є друга підстава для його припинення – це рішення самих членів фермерського господарства стосовно цього. Вважаємо, щоб зазначене рішення приймалося одностайно всіма його членами. Якщо в складі господарства є неповнолітні члени, то на засідання з приводу припинення існування фермерського господарства слід запрошувати представників органів опіки та піклування місцевої ради.

Вихід одного або декількох членів фермерського господарства з його складу за умови, що в ньому залишаються інші члени, не веде до припинення його діяльності (ліквідації). При вирішенні питання про вихід з членів фермерського господарства неповнолітнього члена це питання слід розглядати теж за участю представника органів опіки і піклування, обов'язково з'ясувавши при цьому питання і розподілу отриманих прибутків.

Якщо фермерське господарство створено лише однією особою, то вона самостійно вирішує питання припинення господарства, розподілу отриманих прибутків, порядок реалізації майна, продукції тощо.

Перевагами добровільного способу ліквідації фермерського господарства, як і решти сільськогосподарських товаровиробників є те, що така ліквідація здійснюється ним самостійно – його статутними органами (засновником – у випадку створення господарства однією особою або загальними зборами членів господарства, якщо створено декількома членами і це передбачено їх статутом). Тобто, голова та члени господарства, які входять до загальних зборів, можуть контролювати процес ліквідації на всіх його етапах. Крім цього, ліквідація господарства у добровільному порядку, як правило, займає менше часу, ніж примусова.

Відповідно до статті 7 Закону України „про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. Якщо при добровільній ліквідації недержавного сільськогосподарського підприємства буде встановлена його неможливість задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі, підприємство зобов'язане звернутися в місячний строк до господарського суду з заявою про порушення справи про банкрутство.

Невиконання цих вимог є підставою для відмови у внесенні запису про ліквідацію юридичної особи в Єдиний державний реєстр підприємств і організацій України.

Фермерське господарство може бути визнано неплатоспроможним (банкрутом), що теж є підставою для припинення його подальшого існування.

Така підстава має загальний характер; вона передбачена Законом України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. У разі неплатоспроможності господарства як юридичної особи і суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити претензії кредиторів та виконати свої зобов'язання перед бюджетом (державою), воно визнається банкрутом, а на його майно звертаються стягнення про погашення боргів (воно може бути продано).

Багато господарств не змогли уникнути банкрутства. Як правило зазнають розорення ті, в кого невеликі наділи (до 10 га).

Стаття 44 названого закону передбачає особливості банкрутства сільськогосподарських підприємств.

Особливо цінними, на нашу думку, є положення 50 „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” щодо особливостей банкрутства фермерських господарств.

Підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та (або) виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Заява підприємця – голова фермерського господарства звертається із заявою про порушення справи про банкрутство в арбітражний суд за наявності письмової згоди всіх членів фермерського господарства. Однак згода не вимагається у випадку, коли це господарство засноване ним одним.

Заява підписується головою фермерського господарства та до його заяви про порушення справи про банкрутство, крім документів, передбачених частиною першою статті 7 названого Закону, додаються документи, які містять відомості:

- про склад і вартість майна фермерського господарства;
- про склад і вартість майна, яке належить членам фермерського господарства на праві власності;
- про розмір доходів, які можуть бути одержані фермерським господарством після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт.

Зазначені документи також додаються головою фермерського господарства до відзиву на заяву про порушення справи про банкрутство, подану кредитором.

Головою фермерського господарства у двомісячний строк з дня прийняття арбітражним судом заяви про порушення справи про банкрутство фермерського господарства може бути подано в арбітражний суд план відновлення платоспроможності фермерського господарства.

У разі, якщо здійснення заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства, дасть йому змогу, зокрема за рахунок доходів, які можуть бути одержані фермерським господарством після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт, погасити вимоги за грошовими зобов'язаннями та зобов'язаннями щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), арбітражним судом вводиться процедура розпорядження майном фермерського господарства.

Про ведення процедури розпорядження майном фермерського господарства арбітражним судом виноситься ухвала, яка може бути перевірена у порядку нагляду.

Процедура розпорядження майном фермерського господарства вводиться на строк закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт із врахуванням часу,

необхідного для реалізації вирощеної (виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції, однак цей строк не може перевищувати п'ятнадцяти місяців.

У разі, якщо після введення процедури розпорядження майном погіршилося фінансове становище фермерського господарства у зв'язку із стихійним лихом, епізоотіями та іншими несприятливими умовами, то строк процедури розпорядження майном може бути продовжено на один рік.

Процедуру розпорядження майном фермерського господарства може бути достроково припинено арбітражним судом за заявою розпорядника майна чи будь-кого із кредиторів у разі:

- невиконання заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства;
- наявності інших обставин, які свідчать про неможливість відновлення платоспроможності фермерського господарства.

Після дострокового припинення процедури розпорядження майном фермерського господарства фермерське господарство визнається арбітражним судом банкрутом і відкривається ліквідаційна процедура.

Для здійснення процедури розпорядження майном фермерського господарства арбітражним судом призначається розпорядник майна, який може не мати на це ліцензії, а також повноваження розпорядника майна можуть здійснюватися головою фермерського господарства за погодженням з призначеним розпорядником майна.

У разі визнання арбітражним судом фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури до складу ліквідаційної маси фермерського господарства включаються нерухоме майно, яке перебуває у спільній власності членів фермерського господарства, в тому числі насадження, господарські та інші будівлі, меліоративні та інші споруди, продуктивна і робоча худоба, птиця, сільськогосподарська та інша техніка і обладнання, транспортні засоби, інвентар та інше майно, набуті для фермерського господарства на загальні кошти його членів, а також право оренди земельної ділянки та інші майнові права, які належать фермерському господарству і мають грошову оцінку.

У разі банкрутства фермерського господарства земельна ділянка, надана фермерському господарству у тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди, використовується відповідно до Земельного кодексу України.

Звертаємо увагу на те, що майно, яке належить голові та членам фермерського господарства на праві приватної власності, а також інше майно, стосовно якого доведено, що воно набуто на доходи, які не є у спільній власності членів фермерського господарства, не включаються до складу ліквідаційної маси.

Нерухоме майно, а також майнові права щодо нерухомого майна, які включаються до складу ліквідаційної маси фермерського господарства, можуть бути продані тільки за конкурсом, обов'язковими умовами якого є збереження цільового призначення сільськогосподарських об'єктів, що продаються.

Із дня прийняття постанови про визнання фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури діяльність фермерського господарства припиняється.

Арбітражний суд скеровує копію постанови про визнання фермерського господарства банкрутом до органу, який здійснив державну реєстрацію фермерського господарства, та органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням фермерського господарства.

Причиною банкрутства фермерів, серед інших, була криза неплатежів.

Праця в сільському господарстві є такою, що її результати не залежать від трудового внеску та підприємливості зайнятих у галузі, а зумовлені примхами природи.

В США після боргової кризи сільського господарства на початку 80-х років XX століття було визнано необхідним переглянути процедуру банкрутства в цій галузі. У 1986р. в Кодекс про банкрутство було введено главу 12 спеціально розраховану на регулювання банкрутства в сільському господарстві.

Процедура банкрутства у розвинутих країнах включає, як правило, попередню роботу з оздоровлення (санації) підприємств. Особлива увага приділяється тим, у

функціонування яких найбільше зацікавлене суспільство. Зокрема, держава особливо піклується про сільськогосподарських виробників. У Бельгії, наприклад, у випадку їх банкрутства держава бере на себе 70% боргів, які необхідно сплатити. І таке піклування про рятування власного товаровиробника має місце, незважаючи на те, що він працює з допомогою різних форм державної підтримки [77, 42].

На наш погляд, слід врахувати можливість переходу земель та майна збанкрутілого фермерського господарства до тих громадян України, які будуть використовувати їх лише як фермери.

Нарешті, діяльність фермерського господарства припиняється, якщо не залишається жодного члена господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його діяльність. Це може бути в разі смерті голови і членів фермерського господарства. У випадку, коли в них не було спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від їх прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

Спадщина, визнана судом відумерлою відповідно до статті 1277 Цивільного кодексу України (2003 року), переходить у власність територіальної громади. Тоді територіальна громада сама вирішуватиме, кому надати фермерські землі та передати у власність майно фермерського господарства. На нашу думку, ці землі та майно повинні передаватись лише тим особам, які бажають створити фермерське господарство.

Згідно статті 23 Закону України „Про фермерське господарство” успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно до закону, тобто за законом або за заповітом. Спадкоємцями за законом є родичі померлого (залежно від черги, яка закликається до спадкування) в однакових частках кожний та можливі випадки, коли вони не є членами цього господарства. При спадкуванні за заповітом спадкоємцями можуть бути не лише громадяни України, а й іноземці, особи без громадянства, а також юридичні особи, визначені заповітом.

Законодавець у частині 2 статті 23 Фермерського закону передбачив, що якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Якщо виникає спір відносно цього питання, то воно повинно вирішуватися судом.

Майно господарства, що припиняє своє існування (ліквідується перш за все), використовується для розрахунків з заробітної плати найманим працівникам, з якими розривається трудовий договір. Водночас виконуються і всі зобов'язання перед бюджетом, банками та іншими кредиторами. Аналогічно проводяться розрахунки і коли діяльність фермерського господарства припиняється на тривалий час. Решта майна, яка залишилась, розподіляється між членами господарства за їх домовленістю відповідно до Статуту господарства.

Можливі випадки, коли поділити це майно в натурі не можливо, тоді найоптимальніше - продати його та розподілити виручені кошти. Якщо при цьому виникають спори, то вони повинні вирішуватися судом.

Необхідно вказати, що така підстава припинення права користування землями, як їх нераціональне використання, до фермерських господарств не застосовується протягом перших трьох років з часу її надання господарством. Оскільки нераціональне використання отриманих в оренду земель завдає збитків їх власнику, то тому, на нашу думку, було б доцільним при укладенні договору оренди вказувати, що, у випадку нераціонального використання земель, власник вправі достроково розірвати договір, попередивши про це орендаря.

Вважаємо за доцільне, щоб у Статуті кожного фермерського господарства обов'язково був розділ про припинення діяльності (існування) фермерського господарства, в якому слід передбачити порядок, розподіл його прибутків, що залишилися після сплати боргів тощо.

Новий закон України „Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року виключив дуже об'ємну за змістом підставу припинення діяльності фермерського господарства, яка

пов'язана з припиненням права власності або права користування земельною ділянкою.

Землевикористання є підставою виникнення й функціонування фермерського господарства, а тому припинення прав на землі по суті автоматично веде до ліквідації існування фермерського господарства.

У той же час не слід забувати, що як припинення права власності на землі, так і права користування ними, можуть мати місце лише у випадках, точно передбачених Земельним кодексом України.

Оскільки фермерам, що проживають у Західному регіоні України, у приватну власність безоплатно надавались земельні ділянки невеликих розмірів, то, на нашу думку, припинення права власності на неї не обов'язково призведе до припинення діяльності фермерського господарства. Адже більшість фермерів орендують земельні ділянки, що в декілька або у десятки разів перевищують їх земельні наділи, надані у приватну власність.

Підстави і порядок визнання фермерського господарства банкрутом є спеціалізовані, виходячи з особливостей його сільськогосподарської діяльності як суб'єкта аграрних відносин.

Висновки. Припинення діяльності фермерського господарства слід розглядати лише як його припинення як юридичної особи, а не як його „діяльності”, як це зазначено в Законі. Порядок припинення залежить від підстави для цього.

Підстави і порядок визнання фермерського господарства банкрутом є спеціалізовані, виходячи з особливостей його сільськогосподарської діяльності як суб'єкта аграрних відносин.

Контрольні питання

1. Підстави припинення діяльності фермерського господарства.
2. Які особливості банкрутства фермерського господарства?
3. Яка відмінність між реорганізацією та ліквідацією господарства?
4. Порядок успадкування фермерського господарства.

5. Особливості припинення діяльності фермерського господарства за рішенням членів господарства.

ВИСНОВКИ

Прийняття Конституції України, регламентація в ній відносин власності громадян на землі є принципом для подальшого розвитку та вдосконалення регламентації земельних відносин стосовно фермерських господарств, в першу чергу, відносин приватної власності на землі в цих господарствах. Фермерство – новий аграрний економічний уклад на селі, який має перспективу подальшого розвитку в Україні.

Становлення та розвиток фермерських господарств в Україні є закономірним проявом аграрної реформи, що характеризує перехід України як самостійної держави до ринкових економічних відносин.

Прийняття Закону України „Про селянське (фермерське) господарство” знаменувало виникнення нового суб’єкта аграрних відносин та започаткувало виникнення нового підрозділу аграрного законодавства України – фермерське законодавство.

Закон України „Про фермерське господарство” – це комплексний за змістом та диференційований за суб’єктом спеціалізований нормативно-правовий акт, що регламентує як внутрішні, так і зовнішні відносини в фермерському господарстві, зокрема, відносини щодо створення (організації) та діяльності цих господарств.

Важлива роль належить локальним нормативно-правовим актам, що приймаються самими фермерськими господарствами – Статутам, Правилам внутрішнього розпорядку тощо. Їх аналіз доводить необхідність прийняття Примірного Статуту селянського (фермерського) господарства України (проект його додається).

Фермерські господарства певною мірою відроджують за нових соціально-економічних умов історичні форми сімейно-трудової селянської праці, які завжди були притаманні українському селу.

Пізнішими витоками для підготовки фермерського руху були підрядні, орендні, індивідуальні форми організації праці на селі.

Фермерське господарство в Україні можна визначити як самостійно господарюючий, добровільно створений суб'єкт аграрної підприємницької діяльності – юридична особа, що являє широке родинно-трудове об'єднання громадян України з використання приватних або орендованих земель сільськогосподарського призначення і створений для вироблення товарної сільськогосподарської продукції, а також зайняття, пов'язаними з нею, іншими видами діяльності, не забороненими законодавством України.

Як самостійний суб'єкт правових відносин фермерське господарство в Україні характеризується наявністю комплексу специфічних юридичних ознак, що відрізняють його від інших аграрних суб'єктів.

Враховуючи сільськогосподарську природу фермерського господарства як суб'єкта аграрних відносин, спеціальний суб'єктний його склад, законодавець правомірно передбачив і спеціальний порядок його створення. Визначальним у ньому є право громадян України, які бажають створити таке господарство, одержати землі з спеціально встановленою в законодавстві (земельному та фермерському) метою – для створення фермерського господарства. У зв'язку з цим, одержання у встановленому порядку певної земельної ділянки для певної мети – створення фермерського господарства і є по суті юридичним фактом для виникнення та діяльності цього господарства.

Головним змістом діяльності фермерських господарств є виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції. Це означає, що вони мають спеціальну аграрну правоздатність. Поза тим, вони можуть займатися іншою діяльністю, яка не заборонена законом (вона повинна мати доповнююче значення до основної – сільськогосподарської діяльності цих господарств).

Трудова правосуб'єктність у фермерських господарствах може бути реалізована у трьох формах:

- 1) праця членів господарства (основна форма);
- 2) праця найманих працівників на засадах законодавства про працю;

3) праця на цивільно-правових засадах на умовах укладення договору підряду.

Основна праця в фермерських господарствах повинна здійснюватись силами членів господарства, праця найманих працівників має будуватися на засадах нормованої участі.

Фермерські господарства є найбільш яскраво вираженими суб'єктами аграрного підприємництва, що зумовлено приватновласницькими засадами їх існування.

На нашу думку, однією з основних причин уповільнення створення фермерських господарств Україні є, насамперед, відсутність стабільної системи фінансової, економічної, матеріально-технічної, соціальної та дотаційної допомоги їм з боку держави; фактичне невиконання навіть тих конкретних норм

та заходів, які епізодично фіксуються в нормативно-правових актах.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Проект статуту фермерського господарства України

1. Загальні положення.

1.1. Фермерське господарство України – це окремий самостійно господарюючий, рівноправний, добровільно створений суб'єкт аграрних (фермерських) відносин, що являє собою форму підприємництва громадян України в сфері землевикористання, змістом якого є вироблення (виращення) товарної сільськогосподарської продукції, її переробка та реалізація.

1.2. Господарство діє у відповідності до Конституції України, Земельного кодексу України, законів України „Про фермерське господарство”, „Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”, „Про власність”, законодавства про землю, оренду і інших законодавчих актів та положень цього Статуту.

1.3. Юридична адреса господарства: _____

(повна назва господарства)

1.4. Фермерське господарство діє як юридична особа, з моменту його державної реєстрації, і здійснює свою діяльність у відповідності з законодавством України і Статутом. Господарство має самостійний баланс, поточні та вкладні(депозитні) та інші рахунки в банківських установах України та інших держав (за згодою цих банків у порядку, що встановлюється Національним банком України), круглу печатку зі своїм найменуванням, штамп, фірмовий бланк.

1.5. Господарство має печатку з своїм найменуванням та адресою, штамп.

1.6. Фермерське господарство реєструється як платник внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в органах Пенсійного Фонду України і Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду загальнообов'язкового державного страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

2. Предмет і цілі діяльності

2.1. Предметом діяльності фермерського господарства є виробництво, виготовлення, переробка та реалізація товарної сільськогосподарської продукції на засадах підприємництва, здійснення інших видів діяльності, пов'язаних з аграрним виробництвом та не заборонених законодавством України:

- Посередницька, закупівельна та торгівельна діяльність, в тому числі у вигляді комісійної, комерційної, фірмової, виїзної, гуртової та роздрібно торгівлі, зокрема продуктами харчування і харчовими добавками, сільськогосподарською продукцією, алкогольними напоями, пивом, тютюновими виробами, фармацевтичними препаратами, та транспортними засобами і запчастинами до них, парфумерією, миючими засобами та іншими товарами побутової хімії, господарськими товарами та побутовою технікою, будівельними матеріалами, пиломатеріалами, столярними виробами, взуттям, одягом, тканинами, галантерейними виробами, меблями, паливно-мастильними матеріалами, створення власних магазинів, реалізації власної продукції та товарів інших юридичних та фізичних осіб.

- Виготовлення, розфасовка, упакування і реалізація продуктів харчування, в тому числі хлібобулочних, кондитерських та м'ясо-ковбасних виробів.

- Закупка, заготівля за готівку та за безготівковим рахунком у населення (фізичних осіб) та юридичних осіб; вирощування, виробництво, переробка, розфасовка та реалізація сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна, овочів,

фруктів, олійних та технічних культур, квітів, продуктів тваринництва, бджільництва, рибальства.

- Свинарство, відгодівля великої рогатої худоби та інших тварин і птиці.

- Гуртова та роздрібна торгівля міндобривами та засобами захисту рослин, посередницька, закупівельна.

- Оренда земельних ділянок (паїв).

- Придбання, продаж, ремонт, технічне та сервісне обслуговування сільськогосподарської техніки та обладнання, створення та експлуатація елеваторів, овочесховищ та інших підрозділів і технічних споруд для сільського господарства, надання послуг сільськогосподарським підприємствам, організаціям, фермерам щодо проведення польових та збиральних робіт, перевезення, зберігання харчових, овочевих, технічних культур та іншої сільськогосподарської продукції, продукції тваринництва та птахівництва.

- Переробка відходів вторинних ресурсів, інших видів сировини для виробництва товарів народного вжитку, а також реалізація невикористаної продукції, сировини, відходів виробництва на основі договорів з виробниками і споживачами продукції.

- Торгівля нерухомістю, в тому числі купівля-продаж квартир, офісів та інших приміщень і будинків.

- Виробництво, переробка, модернізація, упакування, ремонт та реалізація товарів широкого вжитку та продукції промислово-технічного призначення з металу, деревини, скла, кераміки, пластмас, каменю та інших натуральних і синтетичних матеріалів, на виробництво та застосування яких немає обмежень за законодавством України.

- Організація підприємств громадського харчування, створення стаціонарних та пересувних барів, кафе, літніх майданчиків, ресторанів, клубів, магазинів та їх експлуатація.

- Виготовлення і реалізація тари та пакувальних матеріалів для продовольчих і непродовольчих товарів.

- Гуртова і роздрібна торгівля ветеринарними препаратами, кормовими добривами, медикаментами, ветеринарним устаткуванням і обладнанням, предметами та засобами догляду за тваринами та птахами.

- Розробка, виробництво та впровадження засобів індивідуального захисту: косметичних, санітарно-гігієнічних та профілактичних робіт.

- Будівництво, ремонт сільськогосподарських об'єктів та споруд, закладів громадського харчування та торгівлі.

- Ремонтно-будівельні та будівельно-реставраційні роботи для власних потреб та потреб інших організацій та приватних осіб, виробництво та реалізація будівельних матеріалів та конструкцій, реставраційні роботи пам'ятників архітектури та сакрального зодчества.

- Виготовлення, придбання і реалізація виробів культурно-побутового призначення, сувенірної продукції та виробів народних промислів.

- Організація та експлуатація промислових та продовольчих ринків, організація зеленого туризму та відпочинку.

2.2. Основними цілями діяльності фермерського господарства є задоволення власних потреб членів господарства та найманих працівників через збільшення виробництва товарної сільськогосподарської продукції на основі раціонального використання землі і підвищення її родючості та переробки і реалізації цієї продукції, з метою одержання прибутків.

3. Засновник, члени господарства, наймані працівники

3.1. Засновником господарства може бути кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив таке бажання та пройшов професійний відбір.

3.2. Засновником господарства є: _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

3.3. Членами господарства можуть бути подружжя, їх батьки, їх діти, які досягли 14-річного віку, та інші родичі, які виявили добровільне бажання об'єднання для роботи в господарстві.

3.4. Члени сім'ї та родичі, які бажають стати членами цього господарства в майбутньому, можуть стати ними лише у разі подання відповідної заяви та після внесення змін до цього Статуту. Членами господарства не є особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

3.5. Головою господарства є: _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

3.6. Членами господарства є:

Прізвище, ім'я, по батькові	Родинні відносини	Рік народження

3.7. У випадку виробничої необхідності господарство має право залучати до роботи найманих працівників. З ними укладається трудовий договір (контракт) у письмовій формі, в якому визначається термін договору, умови праці (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка), форми оплати праці та її розміри, харчування тощо), майнова та дисциплінарна відповідальність. Трудовий договір (контракт) підлягає реєстрації у місцевій раді, якщо господарство є основним місцем роботи цих працівників.

3.8. У разі потреби або необхідності (зокрема під час хвороби, відрядження, відпустки, тощо) голова господарства може письмово доручати виконувати свої функції одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

4.Членство в господарстві; права та обов'язки голови та членів господарства

4.1.Голова є рівноправним членом господарства поряд з іншими членами.

4.2.Членство в господарстві добровільне. Прийом у члени господарства здійснюється на підставі заяви, поданої на ім'я голови господарства. Аналогічний порядок вибуття із членів господарства.

4.3.Питання про прийняття або вибуття із членів господарства вирішується в 10-денний термін з дня подання письмової заяви про вступ або вибуття всіма членами господарства на зборах членів господарства, і набуває чинності з моменту прийняття такого рішення.

4.4. Відмова у прийнятті чи вибутті з членства повинна бути мотивована. Вона може бути оскаржена в судовому порядку.

4.5. Права фермерського господарства та його членів:

а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;

г) на відшкодування збитків;

д) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди;

е) реалізувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт;

є) інші права, в тому числі:

- споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди, на належних йому, його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затверджених документів із землеустрою та містобудівною документацією у встановленому законом порядку;
- за згодою з орендодавцем споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди на орендованій земельній ділянці.

Використовувати для потреб господарства загальнопоширені, корисні копалини (пісок, глина, гравій, торф тощо) лісові угіддя, водні об'єкти та прісні води, що знаходяться на земельній ділянці, відповідно до законодавства України.

4.6. Обов'язки фермерського господарства та його членів:

- забезпечити використання земельних ділянок за цільовим призначенням;

- дотримуватись вимог законодавства про охорону довкілля;

- сплачувати податки та збори;

не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

- не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

- надати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;

- дотримуватись санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції.

4.7.Права і обов'язки голови господарства:

- організовує працю в господарстві;

- безпосередньо представляє інтереси господарства перед органами державної влади, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності та громадянами;

- укладає всі види договорів, які не заборонені чинним законодавством, та вчиняє інші юридично значимі дії відповідно до законодавства України;

- відповідно до чинного законодавства і при узгодженні з членами господарства, визначає умови праці в господарстві;

- забезпечує правильність ведення обліку та звітності господарства;

- несе відповідальність за створення безпечних умов праці для членів господарства і найманих працівників, дотримання техніки безпеки, виробничої санітарії та гігієни.

4.8.Члени господарства мають право:

- на отримання роботи відповідно до своєї кваліфікації та цілей господарства;

- брати участь в управлінні справами господарства;

- отримувати інформацію про діяльність господарства;

- брати участь у формуванні майна господарства та розпорядження належним їм на праві власності майном, в тому числі земельною ділянкою;

- вимагати у голови господарства створення безпечних умов праці, дотримання правил техніки безпеки, виробничої гігієни і санітарної безпеки;

- на відпочинок;

- на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків;

- на соціальне і пенсійне забезпечення;

вихід з господарства.

4.9.Члени господарства зобов'язуються:

- дотримуватись Статуту і Правил внутрішнього розпорядку господарства;
- активно сприяти господарству в досягненні мети діяльності;
- сумлінно працювати; дотримуватись трудової дисципліни;
- виконувати рішення та вказівки голови господарства;
- не розголошувати комерційної таємниці;
- запобігати заподіяння втрат, шкоди господарству;
- підвищувати свою кваліфікацію;
- раціонально використовувати землі;
- утримуватися від дій та заходів, що можуть завдати шкоди господарству;
- в разі заподіяння майнових збитків господарству – відшкодувати ці збитки.

4.10.На кожного члена фермерського господарства ведеться трудова книжка єдиного зразка, час роботи у господарстві зараховується до загального та безперервного стажу роботи на підставі записів у трудовій книжці і документів, що підтверджують сплату внесків на соціальне страхування членів господарства. Призначені пенсії виплачуються у повному розмірі без урахування одержаного доходу.

4.11.Члени господарства несуть відповідальність за шкоду, заподіяну господарству, у випадках передбачених законодавством.

4.12.Всі спори, які виникають з членських відносин в господарстві, вирішуються у судовому порядку.

4.13.Вихід з членів господарства. Кожен член господарства має право вийти з фермерського господарства, повідомивши про це збори членів господарства.

4.13.Вихід з членів господарства не звільняє від відповідальності перед фермерським господарством.

5.Землі для ведення фермерського господарства

До земель господарства належать:

5.1.1. Землі, передані господарству у власність площею _____ кв.м., що посвідчено Державним актом на право приватної власності на землю _____ та землі, передані у постійне користування, площею _____ кв.м., що посвідчено Державним актом на право постійного користування землею _____

5.1.2. Земельні частки (паї) засновника та членів господарства, що підтверджується Сертифікатами на право на земельну частку (пай) площею _____ кв.м.

5.1.3. Землі, орендовані у фізичних та юридичних осіб будь-яких форм власності.

З фізичними особами договір оренди укладається у випадках наявності Державного акта на право приватної власності на землю, Державного акта на право постійного користування землею, Сертифіката на право на земельну частку (пай). Договір оренди укладається відповідно до вимог Типового договору оренди землі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 року за № 220.

5.2. Договір про оренду землі з ініціативи орендодавця чи орендаря може бути розірвано у встановленому чинним законодавством України порядку, але лише після закінчення сільськогосподарських робіт і проведеного збору врожаю. Одна зі сторін мусить бути завчасно попереджена про це іншою стороною.

5.3. Розміри та порядок орендної плати за землю встановлюють за згодою сторін у договорі оренди.

5.4. Орендна плата може здійснююься як у грошовій, так і в натуральній формі, еквівалентній сумі грошового вираження. Вона визначається в залежності від якості, місця і кадастрової оцінки.

5.5. Господарство здійснює комплекс заходів з охорони земель, передбачених земельним законодавством України.

5.6. Землі, що повертаються орендодавцеві, повинні бути в належному стані, їх якість не повинна бути нижчою, ніж до початку оренди.

5.7. Господарство має право самостійно господарювати на землі, і втручання держави та інших органів у його діяльність

щодо використання земель не допускається, за винятком випадків, безпосередньо передбачених у законодавстві України.

5.8. Господарство має право споруджувати житлові будинки та споруди на належних господарству та його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затверджених документів із землеустрою та містобудівної документації у встановленому законом порядку.

5.9. У випадку будівництва будинків та господарських будівель на орендованих землях також, крім вищевказаного, вимагається згода орендодавця на таке будівництво.

5.10. Господарство має інші права щодо здійснення володіння і користування земельною ділянкою, передбачені законодавством України.

5.11. Земельна ділянка може бути вилучена у господарства лише у випадках, передбачених Земельним кодексом України, Законом України "Про фермерське господарство".

5.12. Вилучення земельної ділянки допускається лише після одержання згоди голови, а також здійснюється лише після відведення іншої рівноцінної земельної ділянки в натурі, зведенні відповідних виробничих і побутово-обслуговуючих споруд і відшкодуванні понесених господарством збитків.

5.13. При продажу майна і передачі земельної ділянки господарства іншому громадянину, підприємству, установі, організації за рішенням Ради голова має право на одержання від них повної компенсації всіх затрат під урожай, затрат на поліпшення якості землі за час володіння нею відповідно до підвищення кадастрової оцінки.

5.14. Господарство щодо володіння і користування землею несе обов'язки, передбачені законодавством України.

5.15. Господарство має право використовувати для власних потреб загальнопоширені корисні копалини місцевого значення (пісок, глина, гравій, торф, тощо), лісові угіддя, водні об'єкти та прісні підземні води, що знаходяться, на земельній ділянці, відповідно до законодавства України.

6. Майно в фермерському господарстві

6.1. Майно фермерського господарства належить йому на праві власності.

До складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) входять:

- будівлі, споруди, облаштування;
- матеріальні цінності;
- цінні папери;
- продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності;
- одержані доходи;
- інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом;
- право користування землею, водою, та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права і в тому числі інтелектуальна власність.

6.2. У власності членів, що ведуть господарство, можуть бути:

- земельні ділянки;
- житлові будівлі та споруди;
- засоби виробництва, які необхідні для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом, в тому числі предмети особистого користування, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, птиця, бджоли, засоби виробництва;
- вироблена продукція і доходи від її реалізації;
- посіви та посадки сільськогосподарських культур та насадження на цій ділянці;
- транспортні засоби;
- переробні цехи і лінії;
- кошти;
- благодійні внески або пожертвування;
- акції, інші цінні папери;
- інші матеріали, матеріальні і технічні засоби;
- інше майно споживчого та виробничого призначення.

6.3. Фермерське господарство має право здійснювати відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових договорів.

6.4. Порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського господарства здійснюється головою господарства за погодженням з усіма членами господарства.

6.5. Майно фермерського господарства та його членів перебуває під захистом держави на рівні з іншими формами власності і може бути позбавлене лише за рішенням суду у випадках, передбачених законодавством.

6.6. Фермерське господарство може добровільно брати на себе державне замовлення на всю або частину виробленої сільськогосподарської продукції.

6.7. Члени господарства несуть майнову відповідальність в порядку, передбаченому законодавством України. За договорами, укладеними головою господарства за згодою всіх членів, своїм майном відповідає фермерське господарство.

6.8. Майнові спори між фермерським господарством та його членами господарства вирішуються в судовому порядку.

6.9. Майно господарства може бути застраховане в добровільному порядку відповідно до законодавства України.

6.10. Члени фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у господарстві. Розмір частки встановлюється за рішенням загальних зборів господарства.

7. Виробничо-господарська діяльність у фермерському господарстві

7.1. Фермерське господарство діє на основі самоокупності: самостійно планує свою діяльність і визначає перспективи розвитку, виходячи з попиту його продукції, товари, роботу, послуги та, виходячи з необхідності забезпечення виробничого і соціального розвитку господарства, підвищення доходів його членів.

7.2. Фермерське господарство самостійно визначає напрямки своєї господарської діяльності в сферах:

- вирощування продуктів рослинництва;
- вироблення продуктів тваринництва;
- переробки сільськогосподарської продукції;

- реалізації сільськогосподарської продукції;
- займатися іншою, пов'язаною з агровиробництвом діяльністю.

7.3. Фермерське господарство може займатися й іншою не забороненою законом діяльністю, поряд з сільськогосподарською і не на шкоду їй.

7.4. Відшкодування завданих господарством збитків іншим підприємствам, державі, громадянам, сплата штрафів, неустойки, інших санкцій, встановлених законом, здійснюється за рахунок власних коштів членів господарства.

7.5. Господарство діє на основі цього Статуту згідно з договорами, укладеними з господарськими партнерами.

7.6. Господарство самостійно розробляє заходи виробничо-господарської діяльності, необхідні для виконання зобов'язань, що ним взяті за договорами.

7.7. Використання коштів з розрахункового рахунку господарства проводить безготівковими перерахунками, чеками з лімітних чекових книжок, у формі акредитивів, а також за бажанням власника шляхом видачі грошей готівкою.

7.8. Державні органи контролюють діяльність господарства з питань охорони праці, пожежної безпеки, дотримання законодавства про охорону праці, навколишнього природного середовища, природи та сплату податків.

7.9. Господарство подає звіт про свою діяльність статистичним, податковим та іншим органам згідно встановленого порядку.

7.10. Втручання в господарську діяльність фермерського господарства з боку державних, громадських організацій, політичних партій не допускається, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством.

7.11. Фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю господарства.

7.12. Фермерське господарство несе майнову відповідальність за шкоду, заподіяну його членам і особам, які працюють за договором, за каліцтво чи інші ушкодження здоров'я.

7.13. Фермерське господарство реалізовує свою продукцію, товари, послуги за цінами, встановленими самостійно, з усіма нарахуваннями згідно з чинним законодавством України або на договірній основі.

7.14. Спори, що виникають у зв'язку з здійсненням господарської діяльності (з виконанням договорів), вирішуються арбітражним судом.

7.15. Матеріальна відповідальність членів господарства настає за заподіяння з їхньої вини дійсних майнових збитків господарству, що полягає в обов'язковому відшкодуванні.

7.16. Випадки матеріальної відповідальності:

- за правопорушення, яке поєднує ознаки трудового і майнового;
- правопорушення (за порушення трудової дисципліни, що має майнові наслідки);
- за збитки, заподіяні виключно в процесі виконання трудових функцій (обов'язків);

7.17. Види матеріальної відповідальності членів господарства:

- повна – за заподіяння умисної шкоди господарству,
- часткова – за недбалість;

7.18. Члени господарства звільняються від матеріальної відповідальності, якщо порушення сталося в результаті форс-мажорних факторів (пожеж, землетрусів, інших стихійних явищ природи, військових дій, актів або дій органів влади та управління) та інших тотожних обставин, які члени господарства неспроможні передбачити і попередити;

7.19. Найманий працівник несе майнову відповідальність за шкоду, заподіяну фермерському господарству в межах і порядку, встановленим трудовим законодавством України, зокрема повну та часткову.

7.20. Господарство має право бути засновником або членом асоціації, консорціумів, корпорацій, акціонерних товариств, інших об'єднань, кооперативів, спільних підприємств з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, що обслуговують агропромисловий комплекс України а також несільськогосподарських підприємств і

організацій, в тому числі з участю іноземних партнерів; брати участь у створенні або бути членом комерційних банків.

7.21. Комерційна таємниця господарства. Під комерційною таємницею СФГ розуміються дані, що не є державним секретом, але пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням фінансами, комерційною, кадровою та іншою діяльністю господарства, розголошення (передача) яких може завдати збитків його інтересам.

7.22. Зміст і об'єм даних, що не підлягають розголошенню, визначаються зборами членів фермерського господарства.

7.23. Збитки, завдані господарству в результаті порушення комерційної таємниці членом господарства, підлягають відшкодуванню ним. При цьому він підлягає покаранню аж до виключення з членів фермерського господарства.

8. Фінансові відносини

8.1. Джерелом формування фінансових ресурсів господарства є прибуток, отриманий від діяльності.

8.2. Основним узагальнюючим показником фінансової діяльності фермерського господарства є прибуток. Прибуток, що залишається після сплати податків, інших платежів (чистий прибуток), надходить у повне розпорядження господарства. Використання чистого прибутку визначається і затверджується загальними зборами господарства.

8.3. Господарство має право вільного вибору обслуговуючих банків.

8.4. Фермерське господарство самостійно за рішенням зборів членів господарства визначає розміри ліміту залишку готівки, що постійно знаходиться в його касі на поточні витрати.

8.5. Господарство має право одержувати у фінансово-кредитних установах довгострокові та короткострокові кредити на підставі укладених договорів.

8.6. Кредит одержується господарством під заставу або іпотеку майна, поручительство, гарантію та інші види забезпечення зобов'язань. Під заставу майна може прийматися

фермерське господарство як цілісний майновий комплекс, окремі товарно-матеріальні цінності або інші речі, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки.

8.7. Фермерське господарство має право претендувати на отримання коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств та місцевих бюджетів.

8.8. Відсотки за використання кредитів, що надані для підтримки господарства, можуть сплачуватися за рахунок коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств.

8.9. Фермерське господарство веде бухгалтерський облік результатів своєї роботи і подає відповідним органам фінансову звітність, статистику, інформацію та інші відомості, встановлені чинним законодавством України.

8.10. Списання коштів із поточних та вкладних (депозитних) рахунків фермерського господарства, крім платежів до бюджету може провадитися лише за його згодою або за рішенням суду та в інших, визначених законом випадках.

8.11. Господарство є платником податків до бюджету згідно із чинним законодавством України.

8.12. Платежі до бюджету вносяться в порядку і терміни, що встановлюються законодавством України.

8.13. Фермерське господарство несе повну відповідальність за дотримання умов кредитних договорів і розрахункової дисципліни.

9. Організація, оплата, охорона та дисципліна праці

9.1. Робота в фермерському господарстві здійснюється членами господарства.

9.2. У разі виробничої потреби фермерське господарство може залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом, угодою).

9.3. Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Законом України „Про фермерське господарство”, його Статутом та Правилами внутрішнього розпорядку.

9.4. Трудові відносини найманих працівників фермерського господарства регулюються Кодексом законів про

працю України та Статутом господарства, Правилами внутрішнього розпорядку господарства та на підставі укладеного у письмовій формі трудового договору (контракту).

9.5.Тривалість та розпорядок робочого дня, час відпочинку, щорічні оплачувані відпустки тощо членів господарства регулюються Статутом і Правилами внутрішнього розпорядку.

9.6.Оплата праці членів фермерського господарства здійснюється у порядку розподілу доходів і може бути як у натуральному, так і в грошовому вигляді.

9.7.Заробітна плата найманих працівників здійснюється згідно трудового договору, але не може бути меншою встановленого державою розміру мінімальної заробітної плати, а відпустка не може бути меншою за передбачену законом тривалість щорічної відпустки.

9.8.У випадку добросовісного виконання трудових обов'язків фермерське господарство має право застосовувати до осіб, що працюють в ньому, заходи матеріального чи морального заохочення.

9.9.Члени господарства несуть дисциплінарну відповідальність за порушення трудової дисципліни у вигляді:

- догани;
- виключення з членів фермерського господарства.

9.10.За порушення правил трудової дисципліни наймані працівники господарства несуть відповідальність у вигляді:

- догани,
- звільнення.

9.11. Звільнення найманих працівників здійснюється у відповідності до чинного законодавства про працю України.

Час роботи в господарстві зараховується до загального і безперервного стажу роботи на підставі записів у трудовій книжці і документів, що підтверджують сплату внесків на соціальне страхування.

10. Управління господарством

10.1.Управління фермерським господарством здійснюється його головою відповідно до чинного законодавства.

Голова від імені господарства укладає договори, контракти, пов'язані з діяльністю господарства. Значні договори та контракти голова погоджує з думкою членів господарства.

Голова організовує роботу господарства. Приймає і звільняє з роботи найманих працівників. Подає на затвердження загальних зборів встановлені форми і розміри оплати праці, матеріальних та інших видів заохочення працівників, накладає стягнення.

При оформленні кредитів в установах банків голова має право укладати договори застави землі та майна (самостійно на суму 50 тисяч гривень, а у випадку вищої суми – за згодою загальних зборів членів господарства).

10.2.Голова може доручити виконувати свої обов'язки і використовувати права голови одному з членів господарства або особі, яка працює за трудовим договором (контрактом), у випадку хвороби, відпустки, відрядження, тощо.

10.3.Управління майном господарства здійснюється зборами членів господарства.

На зборах вирішуються також інші питання:

- прийняття Статуту, при необхідності установчого договору, Правил внутрішнього розпорядку; внесення змін і доповнень до них;

- визначення основних напрямків діяльності господарства;

- прийняття нових членів фермерського господарства;

- накладення дисциплінарних стягнень на членів фермерського господарства;

- накладення матеріальних стягнень на членів фермерського господарства;

- виключення з членів фермерського господарства;

- вирішення питання про припинення існування, реорганізацію та ліквідацію фермерського господарства та про розподіл майна та коштів у зв'язку з цим.

- розпорядження майном, що належить господарству на праві власності на суму понад 50 тисяч гривень, зокрема, відносно придбання, продажу чи обміну належного майна;

- затвердження договорів;
- прийняття рішень щодо отримання кредитів;
- розгляд та затвердження звітів господарства, порядок розгляду і визначення прибутку, порядку покриття збитків;
- прийняття рішень про будівництво об'єктів, в т.ч. житлового чи не житлового призначення.

10.4. Голова господарства вирішує всі питання діяльності господарства, за винятком тих, що входять до компетенції зборів членів господарства.

10.5. Бухгалтер призначається і звільняється із посади зборами членів господарства за поданням голови господарства.

10.6. Всі документи грошового, матеріального, розрахункового і кредитного характеру, згідно яких здійснюється прийом і видача грошей, матеріальних і майнових цінностей, підписуються головою господарства і бухгалтером.

10.7. Вирішення спірних питань. Члени господарства зобов'язані докладати всіх зусиль для того, щоб вирішувати між собою всі розбіжності і суперечки, що виникають в процесі діяльності господарства.

У випадку, коли розбіжності і суперечки не вирішені шляхом переговорів, кожен із учасників має право виносити питання на розгляд загальних зборів господарства.

10.8. Якщо рішення загальних зборів господарства, на думку його члена, суперечить діючому законодавству або цьому Статуту, член господарства може передати спірне питання на вирішення в суд.

11. Зовнішньоекономічна діяльність господарства

11.1. Господарство має право самостійно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність згідно чинного законодавства України, міжнародних та міждержавних договорів.

11.2. Поставки на експорт, розрахунки з іноземними партнерами здійснюють відповідно до законодавства України.

11.3. Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється на основі валютної самоокупності і самофінансування.

11.4. Господарство в своїй зовнішньоекономічній діяльності здійснює:

- спільну виробничу сільськогосподарську діяльність;
- організацію експорту-імпорту різних видів товарів сільськогосподарського призначення, а також сировини для їх виробництва;
- створення спільних підприємств з закордонними партнерами;
- участь у ярмарках, виставках, семінарах тощо;
- скерування членів господарства та найманих працівників на стажування;
- здійснення іншої зовнішньоекономічної діяльності не забороненої чинним законодавством.

12. Припинення господарства

12.1. Діяльність господарства припиняється у разі:

- рішення членів господарства про реорганізацію чи ліквідацію господарства;
- визнання господарства (неплатоспроможним) банкрутом;
- якщо не залишається жодного члена господарства чи спадкоємця, який би хотів продовжити діяльність господарства.

12.2. Припинення діяльності фермерського господарства може відбуватися внаслідок реорганізації (об'єднання, роз'єднання, виділення, приєднання, злиття і т.п.) або його ліквідації. При реорганізації фермерського господарства його права та обов'язки переходять до правонаступників.

12.3. Рішення про припинення діяльності господарства приймається:

а) власником у разі реорганізації або ліквідації фермерського господарства відповідно до пункту 12.1 Ст. цього статуту;

б) у разі, якщо не залишилося жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити господарство у порядку, встановленому законом;

в) у разі банкрутства фермерського господарства – відповідно до закону.

Спори про припинення діяльності фермерського господарства вирішуються у судовому порядку.

Господарство вважається ліквідованим чи реорганізованим з моменту його виключення з державного реєстру.

Кошти, одержані від продажу майна господарства, яке припиняє свою діяльність, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів, у порядку встановленому Законом України „ про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

Решта майна фермерського господарства розподіляється між членами господарства за домовленістю. За відсутності згоди спір вирішується судом.

**Проект
установчого договору
фермерського господарства України**

Засновниками фермерського господарства є громадяни України, які перебувають між собою у родинних стосунках:

1. -----
прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані,
ідентифікаційний номер, місце проживання, родинні стосунки

2. -----
прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані,
ідентифікаційний номер, місце проживання, родинні стосунки

3. -----
прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані,
ідентифікаційний номер, місце проживання, родинні стосунки,
що іменовані в подальшому “члени господарства”, згідно
чинного законодавства України уклали установчий договір,
яким визначається порядок створення та діяльності
господарства.

Господарство діє у відповідності до Конституції України, Земельного кодексу України, законів України „Про фермерське господарство”, „Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”, „Про власність”, законодавства про землю, оренду й інших законодавчих актів та положень цього Статуту.

Фермерське господарство діє як юридична особа, з моменту його державної реєстрації, і здійснює свою діяльність у відповідності з законодавством України і Статутом. Господарство має самостійний баланс, поточні та вкладні(депозитні) та інші рахунки в банківських установах України та інших держав (за згодою цих банків у порядку, що встановлюється Національним банком України), круглу печатку зі своїм найменуванням, штамп, фірмовий бланк.

Господарство відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Господарство не відповідає своїм майном за зобов'язаннями членів Господарства. Майно

Господарства може використовуватися ним як застава для забезпечення за всіма його зобов'язаннями. Члени Господарства не відповідають за зобов'язанням Господарства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю Господарства, в межах вартості їх частки у складному капіталі Господарства.

1. Найменування та місцезнаходження господарства

1.1. Повне найменування Господарства:

Фермерське господарство “Весна”.
скорочене найменування господарства
ФГ “Весна”

1.2. Місцезнаходження Господарства:

- область, -район, село.

2. Предмет та цілі діяльності господарства

2.1. Основними цілями діяльності фермерського господарства є задоволення власних потреб членів господарства та

найманих працівників через збільшення виробництва товарної сільськогосподарської продукції на основі раціонального використання землі і підвищення її родючості та переробки і реалізації цієї продукції з метою одержання прибутків.

2.2. Предметом діяльності фермерського господарства є виробництво, виготовлення, переробка та реалізація товарної сільськогосподарської продукції на засадах підприємництва, здійснення інших видів діяльності, пов'язаних з аграрним виробництвом та не заборонених законодавством України, в тому числі:

- Посередницька, закупівельна та торгівельна діяльність, в тому числі у вигляді комісійної, комерційної, фірмової, виїзної, гуртової та роздрібної торгівлі, зокрема продуктами харчування і харчовими добавками, сільськогосподарською продукцією, алкогольними напоями, пивом, тютюновими виробами, фармацевтичними препаратами, та транспортними засобами та запчастинами до них, парфумерією, миючими засобами

та іншими товарами побутової хімії, господарськими товарами та побутовою технікою, будівельними матеріалами, пиломатеріалами, столярними виробами, взуттям, одягом, тканинами, галантерейними виробами, меблями, паливно-мастильними матеріалами, створення власних магазинів, реалізації власної продукції та товарів інших юридичних та фізичних осіб.

- Виготовлення, розфасовка, упакування і реалізація продуктів харчування, в тому числі хлібобулочних, кондитерських та м'ясо-ковбасних виробів.

- Закупка, заготівля за готівку та по безготівковому рахунку в населення (фізичних осіб) та юридичних осіб, вирощування, виробництво, переробка, розфасовка та реалізація сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна, овочів, фруктів, олійних та технічних культур, квітів, продуктів тваринництва, бджільництва, рибальства.

- Свиначство, відгодівля великої рогатої худоби та інших тварин і птиці.

- Гуртова та роздрібна торгівля міндобривами та засобами захисту рослин, посередницька, закупівельна.

- Оренда земельних ділянок (паїв).

- Придбання, продаж, ремонт, технічне та сервісне обслуговування сільськогосподарської техніки та обладнання, створення та експлуатація елеваторів, овочесховищ та інших підрозділів і технічних споруд для сільського господарства, надання послуг сільськогосподарським підприємствам, організаціям, фермерам щодо проведення польових та збиральних робіт, перевезення, зберігання харчових, овочевих, технічних культур та іншої сільськогосподарської продукції, продукції тваринництва та птахівництва.

- Переробка відходів вторинних ресурсів, інших видів сировини для виробництва товарів народного вжитку, а також реалізація невикористаної продукції, сировини, відходів виробництва на основі договорів з виробниками і споживачами продукції.

- Торгівля нерухомістю, в тому числі купівля-продаж квартир, офісів та інших приміщень і будинків.

- Виробництво, переробка, модернізація, упакування, ремонт та реалізація товарів широкого вжитку та продукції промислово-технічного призначення з металу, деревини, скла, кераміки, пластмас, каменю та інших натуральних і синтетичних матеріалів, на виробництво та застосування яких немає обмежень за законодавством України.

- Організація підприємств громадського харчування, створення стаціонарних та пересувних барів, кафе, літніх майданчиків, ресторанів, клубів, магазинів та їх експлуатація.

- Виготовлення і реалізація тари та пакувальних матеріалів для продовольчих і непродовольчих товарів.

- Гуртова і роздрібна торгівля ветеринарними препаратами, кормовими добривами, медикаментами, ветеринарним устаткуванням і обладнанням, предметами та засобами догляду за тваринами та птахами.

- Розробка, виробництво та впровадження засобів індивідуального захисту: косметичних, санітарно-гігієнічних та профілактичних робіт.

- Будівництво, ремонт сільськогосподарських об'єктів та споруд, закладів громадського харчування та торгівлі.

- Ремонтно-будівельні та будівельно-реставраційні роботи для власних потреб та потреб інших організацій та приватних осіб, виробництво та реалізація будівельних матеріалів та конструкцій, реставраційні роботи пам'ятників архітектури та сакрального зодчества.

- Виготовлення, придбання і реалізація виробів культурно-побутового призначення, сувенірної продукції та виробів народних промислів.

- Організація та експлуатація промислових та продовольчих ринків, організація зеленого туризму та відпочинку.

2.3. У випадках, передбачених чинним законодавством, господарство отримує дозволи, ліцензії, сертифікати на здійснення окремого виду діяльності.

3. Засновник, члени господарства, наймані працівники

3.1. Засновником господарства може бути кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив таке бажання, та пройшов професійний відбір.

3.2. Членами господарства можуть бути подружжя, їх батьки, їх діти, які досягли 14-річного віку, та інші родичі, які виявили добровільне бажання об'єднання для роботи в господарстві.

3.3. Члени сім'ї та родичі, які бажають стати членами цього господарства в майбутньому, можуть стати ними лише у разі подання відповідної заяви та після внесення змін до його Статуту та укладення нової редакції установчого договору. Членами господарства не є особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

3.4. Головою господарства є: _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

3.5. У випадку виробничої необхідності господарство має право залучати до роботи найманих працівників. З ними укладається трудовий договір (контракт) у письмовій формі, в якому визначається термін договору, умови праці (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка), форми оплати праці та її розміри, харчування тощо), майнова та дисциплінарна відповідальність. Трудовий договір (контракт) підлягає реєстрації у місцевій раді, якщо господарство є основним місцем роботи цих працівників.

3.6. У разі потреби або необхідності (зокрема під час хвороби, відрядження, відпустки, тощо) голова господарства може письмово доручати виконувати свої функції одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

4.Членство в господарстві; права та обов'язки голови та членів господарства

4.1.Голова є рівноправним членом господарства поряд з іншими членами.

4.2.Членство в господарстві добровільне. Прийом у члени господарства здійснюється на підставі заяви, поданої на ім'я

голови господарства. Аналогічний порядок вибуття із членів господарства.

4.3. Питання про прийняття або вибуття із членів господарства вирішується в 10-денний термін з дня подання письмової заяви про вступ або вибуття всіма членами господарства на зборах членів господарства, і набуває чинності з моменту прийняття такого рішення.

3.4. Відмова у прийнятті чи вибутті з членства повинна бути мотивована. Вона може бути оскаржена в судовому порядку.

4.5. Права фермерського господарства та його членів:

а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;

г) на відшкодування збитків;

д) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди;

е) реалізувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт;

є) інші права, в тому числі:

- споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди, на належних йому, його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затверджених документів із землеустрою та містобудівною документацією у встановленому законом порядку.

- за згодою з орендодавцем споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди на орендованій земельній ділянці.

- використовувати для потреб господарства загальнопоширені, корисні копалини (пісок, глина, гравій, торф тощо) лісові угіддя, водні об'єкти та прісні води, що знаходяться на земельній ділянці, відповідно до законодавства України

4.6. Обов'язки фермерського господарства та його членів:

- забезпечити використання земельних ділянок за цільовим призначенням;

- додержуватись вимог законодавства про охорону довкілля;

- сплачувати податки та збори;

- не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

- не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

- надати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;

- дотримуватись санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції.

4.7.Права і обов'язки голови господарства:

- організовує працю в господарстві;

- безпосередньо представляє інтереси господарства перед органами державної влади, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності та громадянами;

- укладає всі види договорів, які не заборонені чинним законодавством, та вчиняє інші юридично значимі дії відповідно до законодавства України;

- відповідно до чинного законодавства і при узгодженні з членами господарства, визначає умови праці в господарстві;

- забезпечує правильність ведення обліку та звітності господарства;

- несе відповідальність за створення безпечних умов праці для членів господарства і найманих працівників, дотримання техніки безпеки, виробничої санітарії та гігієни.

4.8.Члени господарства мають право:

- на отримання роботи відповідно до своєї кваліфікації та цілей господарства;

- брати участь в управлінні справами господарства;

- отримувати інформацію про діяльність господарства;

- брати участь у формуванні майна господарства та розпорядження належним їм на праві власності майном, в тому числі земельною ділянкою;

- вимагати у голови господарства створення безпечних умов праці, дотримання правил техніки безпеки, виробничої гігієни і санітарної безпеки;

- на відпочинок;
- на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, пов'язаних з виконанням трудових обов'язків;

- на соціальне і пенсійне забезпечення;
- вихід з господарства.

4.9.Члени господарства зобов'язуються:

- дотримуватись Статуту і Правил внутрішнього розпорядку господарства;

- активно сприяти господарству в досягненні мети діяльності;

- сумлінно працювати; дотримуватись трудової дисципліни;

- виконувати рішення та вказівки голови господарства;

- не розголошувати комерційної таємниці;

- запобігати заподіяння втрат, шкоди господарству;

- підвищувати свою кваліфікацію;

- раціонально використовувати землі;

- утримуватися від дій та заходів, що можуть завдати шкоди господарству;

- в разі заподіяння майнових збитків господарству – відшкодувати ці збитки.

4.10.На кожного члена фермерського господарства ведеться трудова книжка єдиного зразка, час роботи у господарстві зараховується до загального та безперервного стажу роботи на підставі записів у трудовій книжці і документів, що підтверджують сплату внесків на соціальне страхування членів господарства. Призначені пенсії виплачуються у повному розмірі без урахування одержаного доходу.

4.11.Члени господарства несуть відповідальність за шкоду, заподіяну господарству, у випадках передбачених законодавством.

4.12.Всі спори, які виникають з членських відносин в господарстві, вирішуються у судовому порядку.

4.13.Вихід з членів господарства. Кожен член господарства має право вийти з фермерського господарства, повідомивши про це збори членів господарства.

4.14.Вихід з членів господарства не звільняє від відповідальності перед фермерським господарством.

5. Землі для ведення фермерського господарства

5.1. До земель господарства належать:

5.1.1. Землі, передані господарству у власність площею _____ кв.м., що посвідчено Державним актом на право приватної власності на землю _____ та землі передані у постійне користування площею _____ кв.м., що посвідчено Державним актом на право постійного користування землею _____

Земельні частки (пай) засновників та членів господарства, що підтверджується Сертифікатами на право на земельну частку (пай) площею _____ кв.м., а саме:

5.1.3. Землі, орендовані у фізичних та юридичних осіб будь-яких форм власності.

З фізичними особами договір оренди укладається у випадках наявності Державного акта на право приватної власності на землю, Державного акта на право постійного користування землею, Сертифіката на право на земельну частку (пай). Договір оренди укладається відповідно до вимог Типового договору оренди землі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2004 року за № 220.

5.2. Договір про оренду землі з ініціативи орендодавця чи орендаря може бути розірвано у встановленому чинним законодавством України порядку, але лише після закінчення сільськогосподарських робіт і проведеного збору врожаю. Одна зі сторін мусить бути завчасно попереджена про це іншою стороною.

5.3. Розміри та порядок орендної плати за землю встановлюють за згодою сторін у договорі оренди.

5.4. Орендна плата може здійснюватись як у грошовій, так і в натуральній формі, еквівалентній сумі грошового вираження. Вона визначається в залежності від якості, місця і кадастрової оцінки.

5.5. Господарство здійснює комплекс заходів з охорони земель, передбачених земельним законодавством України.

5.6. Землі, що повертаються орендодавцеві, повинні бути в належному стані, їх якість не має бути нижчою, ніж до початку оренди.

5.7. Господарство має право самостійно господарювати на землі, і втручання держави та інших органів у його діяльність щодо використання земель не допускається, за винятком випадків, безпосередньо передбачених у законодавстві України.

5.8. Господарство має право споруджувати житлові будинки та споруди на належних господарству та його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затверджених документів із землеустрою та містобудівної документації у встановленому законом порядку.

5.9. У випадку будівництва будинків та господарських будівель на орендованих землях також, крім зазначеного вище, вимагається згода орендодавця на таке будівництво.

5.10. Господарство має інші права щодо здійснення володіння і користування земельною ділянкою, передбачені законодавством України.

5.11. Земельна ділянка може бути вилучена у господарства лише у випадках, передбачених Земельним кодексом України, Законом України „Про фермерське господарство”.

5.12. Вилучення земельної ділянки допускається лише після одержання згоди голови, а також здійснюється лише після відведення іншої рівноцінної земельної ділянки в натурі, зведенні відповідних виробничих і побутово-обслуговуючих споруд і відшкодуванні понесених господарством збитків.

5.13. При продажу майна і передачі земельної ділянки господарства іншому громадянину, підприємству, установі, організації за рішенням Ради голова має право на одержання від них повної компенсації всіх затрат під урожай, затрат на поліпшення якості землі за час володіння нею відповідно до підвищення кадастрової оцінки.

5.14. Господарство щодо володіння і користування землею несе обов'язки, передбачені законодавством України.

5.15. Господарство має право використовувати для своїх потреб загальнопоширені корисні копалини місцевого значення (пісок, глина, гравій, торф, тощо), лісові угіддя, водні об'єкти та прісні підземні води, що знаходяться на земельній ділянці, відповідно до законодавства України.

6. Майно в фермерському господарстві

6.1. Майно фермерського господарства належить йому на праві власності.

6.2. До складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) входять:

- будівлі, споруди, облаштування;
- матеріальні цінності;
- цінні папери;
- продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності;
- одержані доходи;
- інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом;
- право користування землею, водою, та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права і в тому числі інтелектуальна власність.

У власності членів, що ведуть господарство, можуть бути:

- земельні ділянки;
- житлові будівлі та споруди;
- засоби виробництва, які необхідні для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом, в тому числі предмети особистого користування, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, птиця, бджоли, засоби виробництва;
- вироблена продукція і доходи від її реалізації;
- посіви та посадки сільськогосподарських культур та насадження на цій ділянці;
- транспортні засоби;
- переробні цехи і лінії;

- кошти;
- благодійні внески або пожертвування;
- акції, інші цінні папери;
- інші матеріали, матеріальні і технічні засоби;
- інше майно споживчого та виробничого призначення.

6.3. Фермерське господарство має право здійснювати відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових договорів.

6.4. Порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського господарства здійснюється головою господарства за погодженням з усіма членами господарства.

6.5. Майно фермерського господарства та його членів перебуває під захистом держави на рівні з іншими формами власності і може бути позбавлене лише за рішенням суду у випадках, передбачених законодавством.

6.6. Фермерське господарство може добровільно брати на себе державне замовлення на всю або частину виробленої сільськогосподарської продукції.

6.7. Члени господарства несуть майнову відповідальність в порядку, передбаченому законодавством України. За договорами, укладеними головою господарства за згодою всіх членів, своїм майном відповідає фермерське господарство.

6.8. Майнові спори між фермерським господарством та його членами господарства вирішуються в судовому порядку.

6.9. Майно господарства може бути застраховане в добровільному порядку відповідно до законодавства України.

6.10. Члени фермерського господарства мають право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у господарстві. Розмір частки встановлюється за рішенням загальних зборів господарства.

7. Виробничо-господарська та фінансова діяльність фермерського господарства

7.1. Фермерське господарство діє на основі самоокупності: самостійно планує свою діяльність і визначає перспективи розвитку, виходячи з попиту його продукції,

товари, роботу, послуги та виходячи з необхідності забезпечення виробничого і соціального розвитку господарства, підвищення доходів його членів. Господарство має право самостійно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність згідно чинного законодавства України, міжнародних та міждержавних договорів.

7.2. Фермерське господарство самостійно визначає напрямки своєї господарської діяльності в сферах: вирощування продуктів рослинництва; вироблення продуктів тваринництва; переробки сільськогосподарської продукції; реалізації сільськогосподарської продукції.

7.3. Фермерське господарство може займатися й іншою не забороненою законом діяльністю, поряд з сільськогосподарською і не на шкоду їй.

7.4. Відшкодування завданих господарством збитків іншим підприємствам, державі, громадянам, сплата штрафів, неустойки, інших санкцій, встановлених законом, здійснюється за рахунок власних коштів членів господарства.

7.5. Господарство діє на основі його Статуту та установчого договору та згідно з договорами, укладеними з господарськими партнерами.

7.6. Господарство самостійно розробляє заходи виробничо-господарської діяльності, необхідні для виконання зобов'язань, що ним взяті за договорами.

7.7. Використання коштів з розрахункового рахунку господарства проводить безготівковими перерахунками, чеками з лімітних чекових книжок, у формі акредитивів, а також за бажанням власника шляхом видачі грошей готівкою.

7.8. Державні органи контролюють діяльність господарства з питань охорони праці, пожежної безпеки, дотримання законодавства про охорону праці, навколишнього природного середовища, природи та сплату податків.

7.9. Втручання в господарську діяльність фермерського господарства з боку державних, громадських організацій, політичних партій не допускається, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством.

7.10. Фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю

господарства. Фермерське господарство несе майнову відповідальність за шкоду, заподіяну його членам і особам, які працюють за договором, за каліцтво чи інші ушкодження здоров'я.

7.11.Спори, що виникають у зв'язку з здійсненням господарської діяльності (з виконанням договорів), вирішуються арбітражним судом.

7.12.Матеріальна відповідальність членів господарства настає за заподіяння з їхньої вини дійсних майнових збитків господарству, яка полягає в обов'язковому відшкодуванні.

7.13. Випадки матеріальної відповідальності:

- за правопорушення, яке поєднує ознаки трудового і майнового
- правопорушення (за порушення трудової дисципліни, що має майнові наслідки);
- за збитки, заподіяні виключно в процесі виконання трудових функцій (обов'язків);

7.14. Види матеріально відповідальності членів господарства:

- повна – за заподіяння умисної шкоди господарству,
- часткова – за недбалість.

7.15.Члени господарства звільняються від матеріальної відповідальності, якщо порушення сталося в результаті форс-мажорних факторів (пожеж, землетрусів, інших стихійних явищ природи, військових дій, актів або дій органів влади та управління) та інших тотожних обставин, які члени господарства неспроможні передбачити і попередити;

7.16.Найманий працівник несе майнову відповідальність за шкоду, заподіяну фермерському господарству в межах і порядку, встановленим трудовим законодавством України, зокрема повну та часткову.

7.17. Господарство має право бути засновником або членом асоціації, консорціумів, корпорацій, акціонерних товариств, інших об'єднань, кооперативів, спільних підприємств по виробництву, переробці і реалізації сільськогосподарської продукції, що обслуговують агропромисловий комплекс України а також несільськогосподарських підприємств і

організацій, в тому числі з участю іноземних партнерів, брати участь у створенні або бути членом комерційних банків.

7.18. Під комерційною таємницею фермерського господарства розуміються дані, що не є державним секретом, але пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням фінансами, комерційною, кадровою та іншою діяльністю господарства, розголошення (передача) яких може завдати збитків його інтересам. Зміст і об'єм даних, що не підлягають розголошенню, визначаються зборами членів фермерського господарства. Збитки, завдані господарству в результаті порушення комерційної таємниці членом господарства, підлягають відшкодуванню ним. При цьому він підлягає покаранню аж до виключення з членів фермерського господарства.

7.19. Джерелом формування фінансових ресурсів господарства є прибуток, отриманий від діяльності. Основним узагальнюючим показником фінансової діяльності фермерського господарства є прибуток. Прибуток, що залишається після сплати податків, інших платежів (чистий прибуток), надходить у повне розпорядження господарства. Використання чистого прибутку визначається і затверджується загальними зборами господарства.

7.20. Фермерське господарство самостійно за рішенням зборів членів господарства визначає розміри ліміту залишку готівки, що постійно знаходиться в його касі на поточні витрати.

7.21. Господарство має право одержувати у фінансово-кредитних установах довгострокові та короткострокові кредити на підставі укладених договорів. Кредит одержується господарством під заставу або іпотеку майна, поручительство, гарантію та інші види забезпечення зобов'язань. Під заставу майна може й братися фермерське господарство як цілісний майновий комплекс, окремі товарно-матеріальні цінності або інші речі, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки.

7.22. Фермерське господарство має право претендувати на отримання коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств та місцевих бюджетів. Відсотки за використання кредитів, що надані для підтримки господарства,

можуть сплачуватися за рахунок коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств.

7.23. Фермерське господарство веде бухгалтерський облік результатів своєї роботи і подає відповідним органам фінансову звітність, статистику, інформацію та інші відомості, встановлені чинним законодавством України.

7.24. Списання коштів із поточних та вкладних (депозитних) рахунків фермерського господарства, крім платежів до бюджету, може провадитися лише за його згодою або за рішенням суду та в інших, визначених законом випадках.

7.25. Фермерське господарство несе повну відповідальність за дотримання умов кредитних договорів і розрахункової дисципліни.

8. Організація, оплата, охорона та дисципліна праці

8.1. Робота в фермерському господарстві здійснюється членами господарства. Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Законом України „Про фермерське господарство”, його Статутом та Правилами внутрішнього розпорядку.

8.2. У разі виробничої потреби фермерське господарство може залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом, угодою). Трудові відносини найманих працівників фермерського господарства регулюються Кодексом законів про працю України та Статутом господарства, Правилами внутрішнього розпорядку господарства та на підставі укладеного у письмовій формі трудового договору (контракту).

8.3. Тривалість та розпорядок робочого дня, час відпочинку, щорічні оплачувані відпустки тощо членів господарства регулюються Статутом і Правилами внутрішнього розпорядку.

8.4. Оплата праці членів фермерського господарства здійснюється у порядку розподілу доходів і може бути як у натуральному, так і в грошовому вигляді.

8.5. Заробітна плата найманих працівників здійснюється згідно трудового договору, але не може бути меншою

встановленого державою розміру мінімальної заробітної плати, а відпустка не може бути меншою за передбачену законом тривалість щорічної відпустки.

8.6. У випадку добросовісного виконання трудових обов'язків фермерське господарство має право застосовувати до осіб, що працюють в ньому, заходи матеріального чи морального заохочення.

8.7. Члени господарства несуть дисциплінарну відповідальність за порушення трудової дисципліни у вигляді:

- догани;
- виключення з членів фермерського господарства.

8.8. За порушення правил трудової дисципліни наймані працівники господарства несуть відповідальність у вигляді:

- догани,
- звільнення.

8.9. Звільнення найманих працівників здійснюється у відповідності до чинного законодавства про працю України.

8.10. Час роботи в господарстві зараховується до загального і безперервного стажу роботи на підставі записів у трудовій книжці і документів, що підтверджують сплату внесків на соціальне страхування.

9. Управління господарством

9.1. Управління фермерським господарством здійснюється його головою відповідно до чинного законодавства.

Голова від імені господарства укладає договори, контракти, пов'язані з діяльністю господарства. Значні договори та контракти голова погоджує з думкою членів господарства.

Голова організовує роботу господарства. Приймає і звільняє з роботи найманих працівників. Подає на затвердження загальних зборів встановлені форми і розміри оплати праці, матеріальних та інших видів заохочення працівників, накладає стягнення.

При оформленні кредитів в установах банків голова має право укладати договори застави землі та майна (самостійно на суму 50 тисяч гривень, а у випадку вищої суми – за згодою загальних зборів членів господарства).

9.2. Голова може доручити виконувати свої обов'язки і використовувати права голови одному з членів господарства або особі, яка працює за трудовим договором (контрактом), у випадку хвороби, відпустки, відрядження, тощо.

9.3. Управління майном господарства здійснюється зборами членів господарства.

На зборах вирішуються також інші питання:

- прийняття Статуту, при необхідності установчого договору, Правил внутрішнього розпорядку; внесення змін і доповнень до них;

- визначення основних напрямків діяльності господарства;

- прийняття нових членів фермерського господарства;

- накладення дисциплінарних стягнень на членів фермерського господарства;

- накладення матеріальних стягнень на членів фермерського господарства;

- виключення з членів фермерського господарства;

- вирішення питання про припинення існування, реорганізацію та ліквідацію фермерського господарства та про розподіл майна та коштів у зв'язку з цим.

- розпорядження майном, що належить господарству на праві власності на суму понад 50 тисяч гривень, зокрема, відносно придбання, продажу чи обміну належного майна;

- затвердження договорів;

- прийняття рішень щодо отримання кредитів;

- розгляд та затвердження звітів господарства, порядок розгляду і визначення прибутку, порядку покриття збитків;

- прийняття рішень про будівництво об'єктів, в т.ч. житлового чи нежитлового призначення.

9.4. Голова господарства вирішує всі питання діяльності господарства, за винятком тих, що входять до компетенції зборів членів господарства.

9.5. Бухгалтер призначається і звільняється із посади зборами членів господарства за поданням голови господарства.

9.6. Всі документи грошового, матеріального, розрахункового і кредитного характеру, згідно яких здійснюється прийом і видача грошей, матеріальних і майнових цінностей, підписуються головою господарства і бухгалтером.

9.7.Вирішення спірних питань. Члени господарства зобов'язані докладати всіх зусиль для того, щоб вирішувати між собою всі розбіжності і суперечки, що виникають в процесі діяльності господарства.

У випадку, коли розбіжності і суперечки не вирішені шляхом переговорів, кожен із учасників має право виносити питання на розгляд загальних зборів господарства.

9.8. Якщо рішення загальних зборів господарства, на думку його члена, суперечить діючому законодавству або цьому Статуту, член господарства може передати спірне питання на вирішення в суд.

10. Припинення господарства

10.1.Діяльність господарства припиняється у разі:

- рішення членів господарства про реорганізацію чи ліквідацію господарства;

- визнання господарства (неплатоспроможним) банкрутом;

- якщо не залишається жодного члена господарства чи спадкоємця, який би хотів продовжити діяльність господарства.

10.2. Припинення діяльності фермерського господарства може відбуватися внаслідок реорганізації (об'єднання, роз'єднання, виділення, приєднання, злиття і т.п.) або його ліквідації. При реорганізації фермерського господарства його права та обов'язки переходять до правонаступників.

Рішення про припинення діяльності господарства приймається:

- а) власником у разі реорганізації або ліквідації фермерського господарства відповідно до пункту 12.1 Ст. цього статуту;

- б) у разі, якщо не залишилося жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити господарство у порядку, встановленому законом;

- в) у разі банкрутства фермерського господарства – відповідно до закону.

10.4. Спори про припинення діяльності фермерського господарства вирішуються у судовому порядку.

10.5. Господарство вважається ліквідованим чи реорганізованим з моменту його виключення з державного реєстру.

10.6. Кошти, одержані від продажу майна господарства, яке припиняє свою діяльність, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів, у порядку встановленому Законом України « про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

10.7. Решта майна фермерського господарства розподіляється між членами господарства за домовленістю. За відсутності згоди спір вирішується у судовому порядку.

11. Заключні положення

11.1. Установчий договір укладається на невизначений термін.

11.2. Зміни і доповнення до Установчого договору затверджуються загальними зборами Господарства, оформляються Протоколом Загальних Зборів членів Господарства та підлягають державній реєстрації в установленому законом порядку.

11.3. Питання, які не висвітлені в установчому договорі, регулюються чинним законодавством України.

11.4. Даний установчий договір вступає в дію з дати його підписання членами Господарства або їх уповноваженими представниками.

11.5. Установчий договір складено в п'яти оригінальних примірниках, які мають однакову юридичну силу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Єрмоленко Є.* Земельні ресурси в майновому обороті.// *Право України.* – 2004.– № 6. – С.43-46.
2. *Кириленко І.Г.* Аграрна реформа: час соціальних пріоритетів. // *Економіка АПК.* – 2004. – № 3. – С.71.
3. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. - Нью-Йорк, 1964. - С.49.
4. Закон Української РСР "Про економічну самостійність Української РСР"// *Відомості Верховної Ради УРСР.* - 1990. - № 34.
5. Земельний кодекс України//*Відомості Верховної Ради України.* - 1991. - №10.
6. Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" // *Відомості Верховної Ради України.* - 1992. - № 14.
7. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про селянське (фермерське) господарство". // *Відомості Верховної Ради України.* - 1993. - № 32.
8. Земельний кодекс України. – К.: Форум, 2004.
9. Закон України "Про фермерське господарство"// *Відомості Верховної Ради України.* - 2003. - № 32.
10. *Губенко В.І., Вихор М.В., Амосов О.Ю.* Україна в системі міжнародного аграрного ринку // *Проблеми реформування і тенденції розвитку сільського господарства в Україні та держав Центральної та Східної Європи,* 1995. - С. 81-82.
11. *Статівка А.* Сільське господарство України та його інтеграція в міжнародні сільськогосподарські й торговельні організації: проблемні питання // *Право України.* – 2003. – № 4.
12. *Ортинський В.Л.* Проблеми правового забезпечення земельної та аграрної реформи в Україні. Забезпечення законності у сфері земельних правовідносин: Тези доповідей, виступів, повідомлень на міжвузівській науково-практич. конференції молодих науковців, 26 вересня 2003. - Львів, 2003. - С.3.
13. *Сокол О.* Фермерство – це уклад, якого нам не вистачає // *Тваринництво України.* - 1994. - № 6. - С.4.; *Сокол О.* Організація селянських господарств // *Тваринництво України.* – 1993. – №1. – С. 27
14. *Титова Н.* Фермер і закон. – Львів, 1996. - С. 6.
15. Закон України від 30 січня 1992 року «Про форми власності на

- землю» // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 18.
16. Закон України від 11 грудня 2003 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» // Урядовий кур'єр. - 2003. - 8 січня 2004 року. - № 2.
 17. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. - К., 1996.
 18. *Дмитренко В.* Розвиток фермерства в Україні // Сільські обрії. - № 5-6.
 19. Наш час. - 1999. - № 7-9. - 22 січня.
 20. *Долинська М.* Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. - Львів: Каменяр -1999. - С.20
 21. *Гладій М.* Роль сільськогосподарської кооперації у реформуванні і розвитку агропромислового комплексу Львівщини // Сільськогосподарська кооперація в Україні: Законодавчі і нормативно-методичні документи (1991-1998). /За ред. М.В.Зубця. - Київ-Львів, 1998. - С.12.
 22. *Толстих Г., Дмитренко В., Баранок М.* Оцінка ґрунтозахисних сівозмін фермерських господарств // Сільські обрії. - 1994. - № 11-12. - С.22.
 23. *Тринько Р.І., Котько Н.М.* Формування трудового потенціалу аграрного сектора за умов демографічної кризи // Вісник аграрної науки. - 1995. - № 5.
 24. Фермерське господарство як організаційно-правова форма реалізації громадянами України прав на землю // Високий замок. - 2005, 18 червня.
 25. *Титова Н.* Аграрне законодавство України // Право України. - 1995. - № 1.
 26. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 32.
 27. *Казьмір П.* Земельна реформа в Західній Україні. // Земля і люди України. - 1995. - № 6. - С.13.
 28. Офіційний вісник України. - 1999. - № 49. - Ст.11.
 29. *Сокол О.І., Кузьмін Б.М.* Державна підтримка і регулювання діяльності селянських (фермерських) господарств // Вісник аграрної науки. - 1995. - № 2. - С.4.
 30. *Янчук В.З.* Теоретические проблемы кодификации законодательства о колхозах: Автореф. дисс. ... - М., 1969.

- Аграрне право України / За ред. В.З. Яремчука. – К., 1996.
31. *Титова Н.І.* Селянське (фермерське) господарство: правове регулювання; поняття; ознаки; перспективи // *Право України.* - 1995. - № 9-1.
 32. *Титова Н.І.* Принципи аграрного законодавства України, їх законодавче закріплення // *Вісник Львівського держуніверситету.* - Вип.33. - Львів, 1996. - С.35-39.
 33. *Титова Н.І.* Фермерство в Україні: Основні правові засади. - Львів, 1998.
 34. *Титова Н.* Проблеми вдосконалення правової регламентації земельних відносин у селянських (фермерських) господарствах // *Вісник Львівського університету. Серія юридична.*-2001.-Вип. 36.-С. 435-438.
 35. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян: Науково-пратич. посібник /За ред Титової Н.І. – Львів, ПАУС. – 2005. – С. 368.
 36. *Погребной А.А.* Теоретические и практические проблемы возрождения крестьянского права в условиях правовой реформы // *Проблемы совершенствования сельскохозяйственного законодательства в условиях рынка.* - М., 1991.
 37. Земельне право України: Підручник /За ред. Погрібного О.О., Каракаша І.І. – К., Істина. – 2003.
 38. Аграрне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного. – К., Істина. – 2004.
 39. *Шульга М.В., Жушман В.П., Кулинич П.Ф., Уркевич В.Ю.* Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення: Навч. посібник / За ред. М.В.Шульги –Х.:ТОВ «Одісей», 2004.
 40. Земельне право України: Підручник /За ред. М.В. Шульги. – К., 2004.
 41. *Каракаш И.И.* Право собственности и право землепользования в Украине: Науч.-практич. пособие. –К.: Истина, 2004.
 42. Забезпечення законності у сфері земельних правовідносин. Тези доповідей, виступів, повідомлень на міжвузівській науково-практич. конференції молодих науковців. – Львів, 2003.
 43. *Титова Н.И.* Продовольственная проблема: земля, труд (правовые

- аспекты). - Львов, 1989.
44. *Алексеев С.С.* Структура советского права. - М.: Юридическая литература, 1975. - С.53.
 45. *Бычкова Ц.В.* Новые подходы к решению продовольственной проблемы: истинное и ложное // Государство и право. - 1992. - № 7.
 46. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 25.
 47. Закон України «Про плату за землю» в редакції від 19 вересня 1996 року // Голос України. - 1996. - 17 жовтня.
 48. Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» // Голос України. - 1999. - 6 січня.
 49. Закон України «Про оренду землі» // Голос України. - 1998. - 23 жовтня.
 50. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 20.
 51. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» // Відомості Верховної Ради України. - 1997. - № 39.
 52. Положення про порядок кредитування селянського (фермерського) господарства України // Фермерство на Україні: Збірник нормативних актів. - К., 1994.
 53. Нові форми сільськогосподарського виробництва (організаційно-правові питання). - К.: Наукова думка, 1994.
 54. *Чаянов А.В.* Крестьянское хозяйство. - М., 1989.
 55. Великий незнакомец. Крестьяне и фермеры в современном мире. Хрестоматия. /Составил Теодор Шанин. /Пер. с англ. - М., 1992.
 56. *Чубуков Г.В., Погребной А.А.* Крестьянин, фермер, хозяин и собственник (правовые аспекты). // Государство и право. - 1992. - № 4.
 57. *Чубуков Г.В.* Фермерам отвечает юрист. - М., 1994.
 58. *Мартынов В.Д.* Фермерская кооперация. - М., 1990; *Мартынов В.Д.* Фермерская кооперация. // АПК: экономика, управление. - 1994. - № 3.
 59. Экономика фермерского хозяйства // Кормопроизводство. - 1993. - № 1. - С.9-10.
 60. *Власюк В.М.* Деякі соціально-психологічні аспекти розвитку нових форм господарювання на селі // Вісник аграрної науки. - 1993. - №

4.

61. *Погребной А.А.* Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка. - М., 1992. - С.110.
62. *Аграрное право: Учебник / Под ред. Г.Е.Быстрова, М.И.Козыря.* - М., 1997.
63. *Воронова Л.К., Титова Н.И.* Роль крестьянских (фермерских) хозяйств в развитии рыночных отношений; их правовое регулирование. // Проблемы совершенствования сельскохозяйственного законодательства СССР в условиях рынка. - М., 1991.
64. *Ромовська З.* Цивільна дієздатність громадянина (фізичної особи) до розроблення нового Цивільного кодексу //Право України. – 1995. – № 2.
65. *Постанова Кабінету Міністрів України від 3.03.2004 р. № 220 "Про затвердження Типового договору оренди землі / Офіційний вісник України.* - 2004. – № 9. – Ст. 527.
66. *Тырчев И.В.* Принципы советского уголовного процесса. - М., 1983.
67. *Саєнко О.* Земельний сервітут //Нотаріат для Вас. – № 3, березень 2005. – С. 10-17.
68. *Мольков Ю.* Гражданская правоспособность сельскохозяйственных коммерческих организаций // Реформирование сельскохозяйственных предприятий (правовые проблемы). – М., 1996.
69. *Погрібний О.* Селянські господарства і оренда. Організаційно-правові питання. – К., 1992.
70. *Батигіна О.* Розвиток законодавства щодо оптової реалізації аграрної продукції: історико-правовий аналіз. //Право України. - 2004. – № 12.
71. *Корнієнко Г.* Організаційно-правові аспекти формування системи матеріально- технічного забезпечення АПК//Право України. – 2003. – № 4.
72. *Чаянов А.* Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации. – Избранные произведения. – М., 1989.
73. *Статівка А.* Кредитна кооперація – шлях розбудови інтелектуального і економічного потенціалу України. – Львів: Каменяр, 2002.

74. *Федорович В.* Створення сільськогосподарських кооперативів при реорганізації сільськогосподарських підприємств. //Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали III регіональної наукової конференції. – Львів, 1997. - С. 202.
75. *Федорович В.* Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. – Львів: Атлас, 1998.
76. *Устюкова В.* Правовое положение фермерских кооперативов и ассоциаций крестьянских хозяйств России// Сельскохозяйственная кооперация и право. –М.,1993.
77. *Коваль Ф.* Кредитна кооперація - шлях розбудови інтелектуального і економічного потенціалу України. – Львів: Каменяр,2002. – С. 38.
78. *Бичкова Ц.* Регулювання сільськогосподарської діяльності і співвідношення цивільного та аграрного законодавства //Право України. – 1996. – № 7.

Долинська Марія Степанівна

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ, ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕРМЕРСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНО-ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК

Редактор: *Черняк А.А.*

Комп'ютерна верстка: *Боровікова В.С.*

Друк: *Муляк П.М.*

Здано до набору 31.05.2005 р. Підписано до друку 15.06.2005р.

Формат 60х84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 11,16.

Тираж 100 прим.

Львівський юридичний інститут МВС України

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

